

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**  
**ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ**  
**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**  
**ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ**



**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

**Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΗΣ ΝΟΣΟΥ COVID-19, ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ  
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΥΑΛΩΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ**

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ: ΠΑΝΟΥ ΝΑΤΑΛΙΑ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 1025

**ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΚΑΜΤΣΙΔΟΥ**

**ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ**

**ΕΥΓΕΝΙΑ ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ**

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021

“ALL ANIMALS ARE EQUAL BUT SOME ANIMALS ARE MORE EQUAL THAN OTHERS”

-Animal Farm

George Orwell

*στην αδερφή μου  
και στους γονείς μου*

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

<b>ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΕΡΙΛΗΨΗ</b> .....	1
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ</b> .....	3
A. Τα ατομικά δικαιώματα ενόψει της πανδημίας της νόσου Covid 19 .....	3
1. Το χρονικό της αντιμετώπισης της πανδημίας και οι περιορισμοί των δικαιωμάτων 3	
2. Η συνταγματική αξιολόγηση των περιορισμών των δικαιωμάτων.....	13
3. Η ανάδυση νέων (;) αντιλήψεων γύρω από ατομικά δικαιώματα .....	30
B. Τα (αντι)κοινωνικά δικαιώματα ενόψει της πανδημίας της νόσου Covid 19 .....	37
Γ. Το «χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης».....	40
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΕΥΑΛΩΤΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΟΥΣ</b> .....	44
A. Μια απόπειρα διεπιστημονικής προσέγγισης του όρου «Ευαλωτότητα» .....	44
1. Ομάδες ευπαθείς - αυξημένου κινδύνου για σοβαρή λοίμωξη Covid 19 .....	44
2. Κοινωνικά ευάλωτες ομάδες .....	45
B. Η έννοια των «ευάλωτων ομάδων» υπό το πρίσμα της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου .....	47
1. Ποικίλες κατηγορίες «ευαλωτότητας»: μια ανοιχτή συζήτηση αναφορικά με τις συνιστώσες της έννοιας της «ευαλωτότητας» .....	47
2. Οι συνέπειες της αναγνώρισης του παράγοντα της «ευαλωτότητας» στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου .....	52
Γ. Επανα(προσδ)ορίζοντας την «ευαλωτότητα» την εποχή της νόσου Covid 19 .....	54
1. Επίταση υφιστάμενων ανισοτήτων .....	54
2. Δημιουργία νέων μορφών ανισότητας.....	59
<b>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΥΑΛΩΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ</b> 61	
A. Ηλικιωμένοι – Χρονίως Πάσχοντες – Ανάπηροι .....	61
B. Άστεγοι – Τοξικοεξαρτημένοι .....	64
Γ. Εργαζόμενοι .....	66
Δ. Γυναίκες – ΛΟΑΤΚΙΑ+ Κοινότητα.....	71
E. Ρομά - Ταξιδιώτες.....	74
ΣΤ. Ειδικές κατηγορίες αλλοδαπών: Αιτούντες Άσυλο – Πρόσφυγες – Μετανάστες.....	77
Ζ. Άτομα σε καθεστώς στέρησης – περιορισμού της ελευθερίας .....	81
<b>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</b> .....	84
<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ</b> .....	86

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στις 31 Δεκεμβρίου 2019, στην πόλη Ουχάν, πρωτεύουσα της επαρχίας Χουπέι στην Κίνα, η Δημοτική Επιτροπή Υγείας ανακοίνωσε την εμφάνιση ορισμένων περιστατικών πνευμονίας, οφειλόμενων σε ένα νέο είδος κορωνοϊού (SARS – CoV – 2). Το γεγονός αυτό αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα για την πανδημία της νόσου Covid – 19, όπως χαρακτηρίστηκε από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας στις 11 Μαρτίου 2020. Η τρέχουσα πανδημία της συγκεκριμένης νόσου, τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, έχει στοιχίσει τη ζωή σε περίπου πέντε εκατομμύρια άτομα παγκοσμίως και φαίνεται πως θα αποτελέσει ένα από τα κεφαλαιώδη σημεία γεγονότα της ιστορίας του εικοστού πρώτου (21<sup>ου</sup>) αιώνα. Το ξέσπασμα της πανδημίας ακολούθησε η σχεδόν ταυτόχρονη επιβολή παρόμοιων περιοριστικών μέτρων και οι πανομοιότητες μεταβολές στις ατομικές συμπεριφορές και τις κοινωνικές πρακτικές σε ολόκληρο τον κόσμο, με στόχο την προστασία των πολιτών και την αναχαίτιση του ιού. Σε αυτό τον αγώνα για την αντιμετώπιση της νόσου Covid – 19, η επιστήμη του Δικαίου, και συγκεκριμένα η επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου ως κλάδος που αποτελεί σημείο τομής μεταξύ του νομικού, πολιτικού και κοινωνικού γίνεσθαι φέρει το δικό της μερίδιο ευθύνης, σε κάθε περίπτωση σεβόμενη τα όρια της σε σχέση με τις άλλες επιστήμες.

Στόχος του παρόντος ερευνητικού πονήματος είναι η ανάδειξη του ζητήματος της προστασίας των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων των ευάλωτων ομάδων κατά τη διάρκεια της πανδημίας της λοίμωξης Covid- 19. Εκκινώντας από τη σταχυολόγηση των μέτρων περιορισμού - με κορυφαία την απαγόρευση μετακίνησης- που ελήφθησαν στην Ελλάδα κατά το διάστημα μεταξύ της 25<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 2020 ως τη 3<sup>η</sup> Μαρτίου 2021, επιδιώκεται, καταρχάς, η παρουσίαση των ερμηνευτικών διλημάτων που απασχόλησαν την ελληνική συνταγματική θεωρία όσον αφορά τις επιπτώσεις της πανδημίας επί των συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων την ως άνω αναφερθείσα χρονική περίοδο. Στη συνέχεια, μέσα από μια διεπιστημονική και συνθετική προσέγγιση της έννοιας της «ευαλωτότητας» των κοινωνικών ομάδων, ειδικώς, υπό το πρίσμα της παρούσας πανδημικής κρίσης, επισημαίνεται, όχι μόνο, η ανάγκη, αλλά και η πολιτειακή υποχρέωση, να τεθεί στο επικέντρο του ενδιαφέροντος η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των περισσότερο ευάλωτων. Τέλος, έλαβε χώρα μια προσπάθεια προκαταρκτικής χαρτογράφησης των επιπτώσεων της –σε αναβρασμό ακόμη- πανδημίας της νόσου Covid – 19, ειδικότερα, επί του κοινωνικοοικονομικού και δικαιωματικού status των πλέον ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Στο σημείο αυτό κρίσιμο κρίνεται να γίνουν οι εξής εισαγωγικές επισημάνσεις: Πρώτον, οι υγειονομικές, θεσμικοπολιτικές και κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις της πανδημικής κρίσης της λοίμωξης Covid – 19 εξακολουθούν να είναι ραγδαίες, δυσχεραίνοντας την αποκρυστάλλωση ασφαλών συμπερασμάτων όσον αφορά την ανωτέρω οριοθετημένη προβληματική. Αφετέρου, κάθε μια από τις απόψεις που πρόκειται να εκτεθούν αναγνωρίζουν τη σοβαρότητα της υγειονομικής κατάστασης και θέτουν στο προσκήνιο την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του ιού SARS-CoV-2, παράλληλα με τη σύζευξη αυτής με την προστασία του κράτους δικαίου, του δημοκρατικού πολιτεύματος και των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Εξάλλου, το ανεξίτηλο αποτύπωμα της πολιτειακής διαχείρισης της πανδημικής κρίσης επί των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων, σε καμία περίπτωση, δεν μειώνει τη σημασία τήρησης των αναγκαίων υγειονομικών μέτρων εκ μέρους όλων των πολιτών για την προστασία τόσο της υγείας των ιδίων, όσο και των συμπολιτών τους.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

### A. Τα ατομικά δικαιώματα ενόψει της πανδημίας της νόσου Covid 19

#### 1. Το χρονικό της αντιμετώπισης της πανδημίας και οι περιορισμοί των δικαιωμάτων

Με σύσσωμη την υφήλιο να βρίσκεται σε κατάσταση «συναγερμού» λόγω της εξάπλωσης της νόσου Covid - 19 και ενώ βρισκόταν προ των πυλών για την Ελλάδα, ξεκίνησε, καταρχάς, η σταδιακή λήψη μέτρων πρόληψης της μετάδοσης του ιού<sup>1</sup>. Σε πρώτη φάση, προβλέφθηκε η επιβολή μέτρων «αποφυγής και περιορισμού της διάδοσης κορωνοϊού», τα οποία συνίστανται αφενός στον προσωρινό περιορισμό προσώπων που υπήρχαν εύλογες υπόνοιες ότι μπορεί να μεταδώσουν τη νόσο ή προερχόταν από περιοχές που είχε παρατηρηθεί μεγάλη διάδοση της νόσου σε κατάλληλο χώρο νοσοκομείου, υγειονομικής δομής, θεραπευτικού ιδρύματος, σε κατάλληλες δημόσιες ή ιδιωτικές εγκαταστάσεις προσωρινής διαμονής ή κατ' οίκο και αφετέρου στην προσωρινή απαγόρευση λειτουργίας χώρων συνάθροισης του κοινού (σχολικές μονάδες και πάσης φύσεως εκπαιδευτικές δομές, χώροι θρησκευτικής λατρείας, θέατρα, κινηματογράφοι, χώροι αθλητικών – καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, αρχαιολογικοί χώροι, μουσεία, καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, ιδιωτικές επιχειρήσεις, δημόσιες υπηρεσίες – οργανισμοί) [ΠΝΠ (ΦΕΚ Α' 42/25.02.2020), κυρώθηκε με τον Ν. 4682/2020 ]. Στις 27 Φεβρουαρίου 2020 και ενώ μετρούσαμε πλέον τρία (3) επιβεβαιωμένα κρούσματα στη χώρα μας<sup>2</sup> αποφασίστηκε η ματαίωση των αποκριάτικων εκδηλώσεων και των εκδηλώσεων της Καθαράς Δευτέρας «λόγω άμεσου κινδύνου δημόσιας υγείας», ενώ τις επόμενες ημέρες ακολούθησε μια σειρά επί μέρους προληπτικών της μετάδοσης του ιού μέτρων.

Από τις 11 Μαρτίου εκδόθηκε η δεύτερη Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου για τα ζητήματα της νόσου Covid – 19 «Κατεπείγοντα μέτρα αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της εμφάνισης του κορωνοϊού COVID-19 και της ανάγκης περιορισμού της διάδοσής του» [ΠΝΠ (ΦΕΚ Α' 55/11.03.2020), κυρώθηκε με τον Ν. 4682/2020]. Την ίδια μέρα απαγορεύτηκε προσωρινά η λειτουργία των εκπαιδευτικών δομών κάθε τύπου και βαθμού σε όλη την επικράτεια, ενώ την επόμενη ημέρα αναστάλη η λειτουργία των Δικαστηρίων. Εντός ολίγων ημερών, σταδιακά διεκόπη υποχρεωτικά η λειτουργία των περισσότερων επιχειρήσεων. Οι λαϊκές αγορές, αρχικά λειτούργησαν με το 50% των

<sup>1</sup> 'Νομοθεσία για τον Covid-19' (*covid19.gov.gr*) < <https://covid19.gov.gr/nomothesia-gia-ton-covid-19/> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>2</sup> 'Ημερήσια Επισκόπηση: Ενημέρωση για την πορεία του Covid-19 στην Ελλάδα' (*covid19.gov.gr*) < <https://covid19.gov.gr/covid19-live-analytics/> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

πωλητών ανά κατηγορία, ενώ στη συνέχεια αναστάλη πλήρως η λειτουργία εκείνων των λαϊκών αγορών που εμπεριείχαν μετακίνηση από Περιφέρεια σε Περιφέρεια (στο διάστημα μεταξύ 23 Μαρτίου ως 30 Απριλίου), για να επιστρέψουν έπειτα εκ νέου στην «κατά το ήμισυ» λειτουργία. Αξίζει να σημειωθεί πως στην αρχή της πανδημικής κρίσης, για τις υπεραγορές (σούπερ μάρκετς) –οι οποίες για προφανείς λόγους δεν συμπεριλήφθηκαν στις επιχειρήσεις, των οποίων η λειτουργία αναστάλη- προβλέφθηκε σε κάποιες περιπτώσεις διευρυμένο ωράριο και υποχρεωτική λειτουργία τους για την Κυριακή. Αναφορικά με τους θρησκευτικούς χώρους λατρείας, στις 16 Μαρτίου απαγορεύτηκε προσωρινά η τέλεση λειτουργιών και ιεροπραξιών, αλλά προβλέφθηκε ρητώς η δυνατότητα των πιστών να προσέρχονται κατά μόνας για ατομική προσευχή (πρόβλεψη που απουσίαζε από τις Κοινές Υπουργικές Αποφάσεις που ακολούθησαν αναφορικά με την προσωρινή απαγόρευση τέλεσης λειτουργιών και ιεροπραξιών στους θρησκευτικούς χώρους λατρείας και επανήλθε μετά τις 4 Μαΐου). Στις 18 Μαρτίου επιβλήθηκε προσωρινός περιορισμός εν όλω του κατάπλου ιδιωτικών πλοίων (σκαφών) θαλάσσιας αναψυχής σε ελληνικά λιμάνια, προερχόμενων από οποιονδήποτε γεωγραφικό προορισμό, καθώς και της με οποιονδήποτε τρόπο αποβίβασης επιβατών από τα σκάφη.

Είναι σαφές *prima facie* πως η πρώτη δέσμη προληπτικών της μετάδοσης της νόσου Covid - 19 περιελάμβανε μια σειρά ουσιαστών περιορισμών σε θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα. Συγκεκριμένα, τα μέτρα που ελήφθησαν σε ατομικό επίπεδο και προέβλεπαν τον υποχρεωτικό περιορισμό προσώπων για τα οποία είτε υφίστανται εύλογες υπόνοιες ότι μπορεί να μεταδώσουν τον ιό είτε προερχόταν από περιοχές που μαστίζονταν από τη νόσο συνιστούν περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 3 του Συντάγματος, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τα λοιπά δικαιώματα των εν λόγω προσώπων. Από την άλλη, τα μέτρα που ακολούθησαν περιόρισαν την οικονομική ελευθερία (άρθρο 5 παρ. 1 Σ), την ελευθερία κίνησης και εγκατάστασης στη Χώρα (άρθρο 5 παρ. 4 Σ), τη θρησκευτική λατρεία (άρθρο 13 παρ. 2 Σ), τη δικαστική προστασία (άρθρο 20 παρ. 1 Σ), ενώ επιρροή δέχτηκε και η ελευθερία της εκπαίδευσης (16 Σ).

Στις 20 Μαρτίου εκδόθηκε Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου, η οποία προέβλεπε πως «είναι δυνατόν να επιβάλλονται ως μέτρα πρόληψης και για το *απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα*, περιορισμοί ή απαγόρευση της κυκλοφορίας των πολιτών εν όλω ή εν μέρει στην Επικράτεια» [ΠΝΠ (ΦΕΚ Α' 68/20.03.2020), κυρώθηκε με τον Ν. 4683/2020], βάσει της οποίας εκδόθηκε δύο ημέρες αργότερα Κοινή Υπουργική Απόφαση των Υπουργών Προστασίας του Πολίτη και Υγείας, σύμφωνα με την οποία επιβλήθηκε το λεγόμενο πρώτο «lockdown», όπως επικράτησε να λέγεται στην καθομιλουμένη «ο περιορισμός της



κυκλοφορίας των πολιτών εν όλω στην Επικράτεια»<sup>3</sup>. Ειδικότερα, η Κοινή Υπουργική Απόφαση προέβλεπε πως για το χρονικό διάστημα 23.03.2020 ώρα 06.00 ως και 06.04.2020 και για το *απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα*, περιορίζεται η κυκλοφορία των πολιτών εν όλω στην Επικράτεια, με εξαίρεση μετακινήσεις που αφορούν εξυπηρέτηση ζωτικών, προσωπικών ή επαγγελματικών, αναγκών που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με άλλον τρόπο και οι οποίες επιτρεπόταν για συγκεκριμένους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους<sup>4</sup>. Για την κατ' εξαίρεση μετακίνηση ο πολίτης θα έπρεπε να φέρει υποχρεωτικά μαζί του την αστυνομική του ταυτότητα ή διαβατήριο, καθώς και βεβαίωση κίνησης, σε έντυπη ή ηλεκτρονική μορφή. Μάλιστα, η συγκεκριμένη Κοινή Υπουργική Απόφαση απαγόρευσε, ακόμη, την παραμονή πολιτών σε παιδικές χαρές, χώρους εξωτερικής άθλησης, οργανωμένες μαρίνες, πάρκα και άλση. Για τη διασφάλιση εφαρμογής των ληφθέντων μέτρων αρμόδιες αρχές ορίστηκαν η Ελληνική Αστυνομία, η Δημοτική Αστυνομία και οι Λιμενικές Αρχές, ενώ για την παράβαση των διατάξεων προβλήθηκε η επιβολή διοικητικού προστίμου ύψους εκατό πενήντα (150) ευρώ, το οποίο λίγο καιρό έπειτα ανήλθε στα τριακόσια (300) ευρώ. Στις 4 Απριλίου αποφασίστηκε η παράταση ισχύος των μέτρων μέχρι 27 Απριλίου<sup>5</sup>, ενώ στις 25 Απριλίου τα μέτρα παρατάθηκαν για ακόμη μια φορά ως τις 4 Μαΐου<sup>6</sup>. Παράλληλα, είχαν τεθεί πρόσθετα περιοριστικά μέτρα σε περιοχές ανά τη χώρα στις οποίες εμφανιζόταν αυξημένος αριθμός κρουσμάτων, ενώ μετά την άρση της απαγόρευσης κυκλοφορίας διατηρήθηκε ο περιορισμός κυκλοφορίας των πολιτών στην Επικράτεια, πέραν των ορίων της οικείας Περιφέρειας ή Περιφερειακής Ενότητας ως τις 18 Μαΐου.

Σταδιακά, κατά τη διάρκεια του Μαρτίου, ανεστάλησαν οι χερσαίες, εναέριας και θαλάσσιες συνδέσεις της Ελλάδας με άλλες χώρες, ενώ επιβλήθηκαν αφενός κατ' οίκον

---

<sup>3</sup> ΚΥΑ αριθμ. 20036 - ΦΕΚ Β' 986/22.03.2020: Επιβολή του μέτρου του προσωρινού περιορισμού της κυκλοφορίας των πολιτών προς αντιμετώπιση του κινδύνου διασποράς του κορωνοϊού COVID-19

<sup>4</sup> α) Μετάβαση από και προς την εργασία για τις εργάσιμες ώρες β) Μετάβαση σε φαρμακείο, επίσκεψη στον γιατρό ή μετάβαση σε νοσοκομείο ή κέντρο υγείας, εφόσον αυτό συνιστάται μετά από σχετική επικοινωνία γ) Μετάβαση σε εν λειτουργία κατάστημα προμηθειών ειδών πρώτης ανάγκης, όπου δεν είναι δυνατή η έγκαιρη αποστολή τους δ) Μετάβαση στην τράπεζα, στο μέτρο που δεν είναι δυνατή η ηλεκτρονική συναλλαγή ε) Μετάβαση για παροχή βοήθειας σε ανθρώπους που βρίσκονται σε ανάγκη στ) Μετάβαση σε τελετή (π.χ. κηδεία) υπό τους όρους που προβλέπει ο νόμος ή μετάβαση διαζευγμένων γονέων ή γονέων που τελούν σε διάσταση, που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της επικοινωνίας γονέων και τέκνων, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις ζ) Σωματική άσκηση σε εξωτερικό χώρο ή κίνηση με κατοικίδιο ζώο, ατομικά ή ανά δύο άτομα, υπό την προϋπόθεση τήρησης, στην τελευταία αυτή περίπτωση, της αναγκαίας απόστασης 1,5 μέτρου η) Εφάπαξ μετάβαση στον τόπο της μόνιμης κατοικίας

<sup>5</sup> ΚΥΑ αριθμ. 22824 - ΦΕΚ Β' 1168/04.04.2020: Παράταση ισχύος της κοινής υπουργικής απόφασης υπ' αρ. Δ1α/ΓΠ.οικ.20036/22.03.2020 (Β' 986), όπως συμπληρώθηκε με την υπ' αρ. 20797/26.03.2020 κοινή υπουργική απόφαση (Β' 1040)

<sup>6</sup> ΚΥΑ 26794 - ΦΕΚ Β' 1585/25.04.2020: Παράταση ισχύος του μέτρου του προσωρινού περιορισμού της κυκλοφορίας των πολιτών προς αντιμετώπιση του κινδύνου διασποράς του κορωνοϊού COVID-19

περιορισμός των προσώπων που εισέρχονται στη χώρα από την αλλοδαπή για διάστημα δεκατεσσάρων (14) ημερών και αφετέρου μέτρα εργαστηριακού ελέγχου.

Τα μέτρα του περιβόητου «lockdown» συνιστούσαν ουσιώδεις περιορισμούς στην ελευθερία της (μετα)κίνησης και εγκατάστασης στην Επικράτεια, καθώς και στην ελευθερία εισόδου και εξόδου σε αυτή, περιορισμούς δηλαδή στη *stricto sensu* προσωπική ελευθερία (άρθρο 5 παρ. 3, 4 Σ). Επρόκειτο για μια δεσμίδα μέτρων που ήρθε να ανατρέψει όσα θεωρούσαμε δεδομένα για την κοινωνική συνύπαρξη, καθώς η σωματική κίνηση, ήδη από τις απαρχές του δυτικού πολιτισμού γέννησε την «αγορά»<sup>7</sup> (αγορά < αγείρω = μαζεύω, συγκεντρώνω), η οποία αναδείχθηκε σε επίκεντρο της κοινωνικής δραστηριότητας. Ο δημόσιος χώρος σταδιακά μεταλλάχθηκε και συρρικνώθηκε<sup>8</sup>, υποκαθιστάμενος από το διαδίκτυο<sup>9</sup>. Παράλληλα, τα κεκτημένα της νεωτερικότητας, το αξίωμα «ό,τι δεν απαγορεύεται, επιτρέπεται» φαίνεται να ανατράπηκε –τουλάχιστον για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα-. Τα κοινωνικά υποκείμενα έπαυσαν να αυτοπροσδιορίζονται –προσδιορίζουν ελεύθερα την παρουσία τους στο χώρο, ενεργώντας πλέον αποκλειστικά βάσει όσων «επιτρέπονται»: μετακινήσεις για περιοριστικά απαριθμούμενους, κρατικά προσδιορισμένους σκοπούς, έπειτα από την έγκριση της αρμόδιας –κρατικής- υπηρεσίας και τιμωρία από την –κρατική- αρχή όσων δεν συμμορφώνονται<sup>10</sup>. Μάλιστα, δεδομένου ότι στα πλαίσια του σύγχρονου αστικού κράτους, η ελευθερία της κίνησης αποτελεί *condition sine qua no* για την άσκηση μιας σειράς συνταγματικών δικαιωμάτων, η σιωπή του νομοθέτη αναφορικά με τη ρύθμιση αυτών, οδήγησε στην εν τοις πράγμασι αναστολή τους, ή με άλλα λόγια στην απαγόρευση της άσκηση τους, με τη λήψη των συγκεκριμένων μέτρων (πχ. συνδικαλιστική ελευθερία, συνάθροιση, απεργία)<sup>11</sup>.

---

<sup>7</sup> Ευάγγελος Βενιζέλος, 'Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία' (*Ευάγγελος Βενιζέλος*, 4 Απριλίου 2020) <<https://evenizelos.gr/mme/articlesinthepress/435-articles2020/6222-4-4-2020.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>8</sup> Σταυρούλα Γεωργίου, 'Ο δημόσιος χώρος στην μετά κορωνοϊό εποχή' (*Σύνταγμα Watch*, 25 Μαΐου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/o-dimosios-xoros-stin-meta-koronoio-epoxi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>9</sup> Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα* (Εκδόσεις Καστανιώτη 2020) σελ. 131-137

<sup>10</sup> Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Η πανδημία και η αναχώρηση του δικαίου' (*constitutionalism.gr*, 4 Απριλίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-04\\_kamtsidou\\_pandimia/](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-04_kamtsidou_pandimia/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>11</sup> Χαράλαμπος Κουρουνδής, 'Η επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας στερείται συνταγματικής νομιμότητας' (*constitutionalism.gr*, 24 Μαρτίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-23\\_kouroundis-antisyntagmatikotita-metron/?hilite=%27%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%B4%CE%AE%CF%82%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-23_kouroundis-antisyntagmatikotita-metron/?hilite=%27%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%B4%CE%AE%CF%82%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ήδη από το πρώτο στάδιο της πανδημικής κρίσης στη χώρα μας προβλέφθηκε η υποχρέωση του Εθνικού Οργανισμού Δημόσιας Υγείας (ΕΟΔΥ) να παρέχει προς τη Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας (ΓΓΠΠ) δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα πολιτών επιδημιολογικού συσχετισμού για λόγους επιχειρησιακής προετοιμασίας, συντονισμού μεταξύ ΕΟΔΥ και ΓΓΠΠ για την αντιμετώπιση των συνεπειών του κορωνοϊού COVID-19 και την καταγραφή της διασποράς των κρουσμάτων για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας<sup>12</sup>. Στις 30 Μαρτίου εκδόθηκε η Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου «Μέτρα αντιμετώπισης της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και άλλες κατεπείγουσες διατάξεις» [ΠΝΠ 30.03.2020 - ΦΕΚ Α' 75/30.03.2020, κυρώθηκε με το Ν.4684/2020] και βάσει του άρθρου 29 προβλέφθηκε η σύσταση Εθνικού Μητρώου Ασθενών από τον κορωνοϊό COVID – 19, το οποίο αποσκοπεί «στην προάσπιση της υγείας του πληθυσμού ενόψει της μεγάλης επίπτωσης του νοσήματος στον γενικό πληθυσμό, της ανάγκης καταγραφής επιδημιολογικών δεδομένων, φαρμακοεπαγρύπνησης και άσκησης εποπτείας στους φορείς υγειονομικής φροντίδας του ιδιωτικού τομέα»<sup>13</sup>.

Αμφότερες οι ανωτέρω διατάξεις αφορούν την καταχώρηση και την επεξεργασία ιατρικών δεδομένων, γεγονός που συνιστά περιορισμό αφενός του δικαιώματος της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 9 παρ. 1 Σ) και αφετέρου του δικαιώματος της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης (άρθρο 9<sup>Α</sup> Σ).

Η μετά την άρση της απαγόρευσης κυκλοφορίας εποχή σηματοδοτήθηκε από την έκδοση της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Περαιτέρω μέτρα για την αντιμετώπιση των συνεχιζόμενων συνεπειών της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19 και την επάνοδο στην κοινωνική και οικονομική κανονικότητα» [ΠΝΠ 01.05.2020 - ΦΕΚ Α' 90/01-05-2020, κυρώθηκε με τον Ν. 4764/2020]. Στο διάστημα αυτό και καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού του 2020 επιδιώχθηκε η σταδιακή άρση των περιορισμών, παράλληλα με την τήρηση προστατευτικών μέτρων. Η χρήση μη ιατρικής μάσκας προστασίας ήταν υποχρεωτική για το προσωπικό των επιχειρήσεων, ενώ οι πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να φοράνε μάσκα στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς, στα ταξί, στα ασανσέρ, στα νοσοκομεία, στα ιατρεία και στα διαγνωστικά κέντρα<sup>14</sup>, μέχρι την 1<sup>η</sup> Αυγούστου οπότε και έγινε υποχρεωτική σε όλους τους κλειστούς χώρους συνάθροισης κοινού.

---

<sup>12</sup> ΠΝΠ 11.03.2020/2020 - ΦΕΚ Α' 55/11-03-2020, άρθρο 19

ΠΝΠ 14.03.2020/2020 - ΦΕΚ Α' 64/14-03-2020, άρθρο 5

<sup>13</sup> Ακολούθησε η έκδοση ΚΥΑ αριθμ. 2650 - Β' 1298/10.04.2020 και 2649 - ΦΕΚ Β' 1390/14.04.2020 που ρύθμιζαν τις λεπτομέρειες αναφορικά με τη λειτουργία του Μητρώου

<sup>14</sup> Ένημέρωση από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά, τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορωνοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα και τον

Στις 4 Ιουνίου αποφασίστηκε η τέλεση θρησκευτικών λειτουργιών και ιεροπραξιών υπό την τήρηση υγειονομικών μέτρων, αν και στις 9 Αυγούστου ενόψει της χριστιανοορθόδοξης εορτής του Δεκαπενταύγουστου απαγορεύτηκαν οι θρησκευτικές τελετές σε πομπή. Ακόμη, απαγορεύτηκε η διεξαγωγή πανηγύρεων ή άλλων αντίστοιχων δημόσιων ανοικτών εκδηλώσεων τοπικού ή μη χαρακτήρα από ιδιωτικούς ή μη φορείς καθ' όλη τη διάρκεια του καλοκαιριού.

Στις 15 Ιουνίου ξεκίνησε η τουριστική περίοδος με το σταδιακό άνοιγμα των χερσαίων και εναέριων συνδέσεων της χώρας. Οι αεροπορικά αφιχθέντες τουρίστες για τη διαδικασία των ιατρικών ελέγχων κατηγοριοποιήθηκαν σε δύο ομάδες: Οι επιβάτες που προερχόταν από χώρες που είχαν πληγεί σημαντικά από τη λοίμωξη Covid - 19 θα ελέγχονταν συνολικά και θα παρέμεναν σε καραντίνα μέχρι τα βγουν τα σχετικά αποτελέσματα, ενώ στους λοιπούς θα διεξαγόταν δειγματοληπτικός έλεγχος. Σε περίπτωση ανίχνευσης θετικού δείγματος ιού, αμφότεροι θα ετίθεντο σε κατ' οίκον περιορισμό για δεκατέσσερις (14) μέρες. Την 1<sup>η</sup> Ιουλίου επιτράπηκαν οι αφίξεις σε όλα τα αεροδρόμια της χώρας, σε όλους τους τουρίστες, ανεξαρτήτως υπηκοότητας, με μόνη τη συμπλήρωση της ηλεκτρονικής φόρμας PLF (Passenger Locator Form), με τα στοιχεία επαφής τους στην Ελλάδα το αργότερο την προηγούμενη ημέρα από την άφιξή τους στη χώρα, παράλληλα με τη διεξαγωγή δειγματοληπτικών ελέγχων. Τέλος, όσον αφορά την επαναλειτουργία, ειδικώς, των τουριστικών επιχειρήσεων προβλέφθηκαν ειδικά πρωτόκολλα υγειονομικού περιεχομένου.

Στις 7 Σεπτεμβρίου ξεκίνησε το σχολικό και εκπαιδευτικό έτος 2020-2021 με τη χρήση μάσκας να είναι υποχρεωτική τόσο για τους μαθητές όσο και για τους εκπαιδευτικούς, σε σχολεία και εξωσχολικές δομές εκπαίδευσης, δημόσιες και ιδιωτικές. Παράλληλα, προβλέφθηκε η δυνατότητα παροχής σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης για όσες σχολικές μονάδες τελούν σε καθεστώς προσωρινής αναστολής ή απαγόρευσης λειτουργίας, ως μέτρο για την αντιμετώπιση της νόσου Covid-19, και για όσο χρονικό διάστημα παραμένουν σε αυτό το καθεστώς.

Κατά την καλοκαιρινή περίοδο του 2020 παρά το γεγονός ότι επικράτησε η (ψευδ)αίσθηση επιστροφής στην προ της λοίμωξης Covid - 19 εποχή, δεν έλειψαν οι περιορισμοί επί των ατομικών δικαιωμάτων, όπως προκύπτουν από τα παραπάνω ληφθέντα μέτρα. Πέραν των

---

Υφυπουργό Ανάπτυξης και Επενδύσεων Νίκο Παπαθανάση' (Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας, 2 Μαΐου 2020) <<https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-apo-ton-yfypoyrgo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-niko-hardalia-ton-ekprosopo> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

περιορισμών που διατηρήθηκαν άθικτοι αυτό το διάστημα (πχ. περιορισμοί στην ελεύθερη κυκλοφορία, στη θρησκευτική λατρεία κοκ), στο προσκήνιο βρέθηκε το ζήτημα της υποχρεωτικής χρήσης της μάσκας. Η υποχρεωτική χρήση της μάσκας περιορίζει την ελευθερίας της έκφρασης (14 παρ. 1 Σ), την ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ) και σε κάποιες περιπτώσεις και την ελευθερία άσκησης του επαγγέλματος, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις των καλλιτεχνών (5 παρ. 1 Σ)<sup>15</sup>. Ακόμη, η έναρξη της σχολικής χρονιάς το Σεπτέμβριο και η πρόβλεψη της δυνατότητας σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης γέννησε φόβους αφενός για ενδεχόμενη παραβίαση της προστασίας προσωπικών δεδομένων (9<sup>Α</sup> Σ), της αρχής της ισότητας των μαθητών (4 παρ. 1 Σ), της ελευθερίας της διδασκαλίας του εκπαιδευτικού (16 παρ. 1 Σ), της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας των μαθητών (5 παρ. 1 Σ) και αφετέρου για κατακερματισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας, γεγονός ασύμβατο με τη βασική αποστολή του Κράτους, όπως αυτή προκύπτει από το άρθρο 16 παρ. 2 του Συντάγματος.

Στις 16 Σεπτεμβρίου και ενώ τα κρούσματα της νόσου Covid - 19 στην Ελλάδα συνολικά ανερχόταν πλέον 14. 041 και οι θάνατοι σε 316<sup>16</sup>, στην Περιφέρεια Αττικής τέθηκε ανώτατο όριο πενήντα (50) συμμετεχόντων σε δημόσιες-κοινωνικές εκδηλώσεις –με επιφύλαξη των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων του άρθρου 11 του Συντάγματος και του Ν. 4703/2020, το οποίο μόλις πέντε (5) μέρες αργότερα μειώθηκε σε μόλις εννέα (9) συμμετέχοντες.

Στις 12 Οκτωβρίου τέθηκε σε εφαρμογή ο Χάρτης Υγειονομικής Ασφάλειας και Προστασίας από τη λοίμωξη Covid - 19<sup>17</sup>, ο οποίος περιελάμβανε τέσσερα επίπεδα προληπτικών μέτρων για τις εκάστοτε περιφερειακές ενότητες της χώρας ανάλογα με τις εξελίξεις επί των επιστημονικών και ερευνητικών δεδομένων: Επίπεδο 1 - Ετοιμότητας, Επίπεδο 2 - Επιτήρησης, Επίπεδο 3 - Αυξημένης Επιτήρησης και Επίπεδο 4 - Αυξημένου Κινδύνου.

---

<sup>15</sup> Τάκης Βιδάλης, 'Υπερασπίζοντας την αναλογικότητα: Πανδημία και η χρήση μάσκας στα σχολεία' (Σύνταγμα Watch, 12 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yperaspizontas-tin-analogikotita-pandimia-kai-i-xrisi-maskas-sta-sxoleia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>16</sup> 'Ημερήσια έκθεση επιδημιολογικής επιτήρησης λοίμωξης από το νέο κορωνοϊό (COVID-19): Δεδομένα έως 16 Σεπτεμβρίου 2020, ώρα 15:00' (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) <<https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2020/09/covid-gr-daily-report-16-09-2020.pdf>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>17</sup> 'Χάρτης Υγειονομικής Ασφάλειας και Προστασίας από τη λοίμωξη covid-19' (covid19.gov.gr) <<https://covid19.gov.gr/covid-map/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Στις 6 Νοεμβρίου τα κρούσματα ανήλθαν σε 3.316 και οι θάνατοι σε 50, τη στιγμή που ο συνολικός αριθμός άγγιξε τα 66.637 κρούσματα και τους 959 θανάτους<sup>18</sup> και η Ελλάδα επέστρεψε σε καθεστώς «lockdown» με την ΚΥΑ αριθμ. 71342 – ΦΕΚ Β΄ 4899/06.11.2020 «Έκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από το Σάββατο 7 Νοεμβρίου 2020 έως και τη Δευτέρα 30 Νοεμβρίου 2020.». Επιβλήθηκε περιορισμός της κυκλοφορίας των πολιτών εν όλω, με εξαίρεση συγκεκριμένους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους<sup>19</sup>, ως μέτρο πρόληψης, «για επιτακτικούς λόγους αντιμετώπισης σοβαρού κινδύνου δημόσιας υγείας που συνίστανται στη μείωση του κινδύνου διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 και για το απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα». Παράλληλα ανεστάλησαν οι συναθροίσεις και οι δημόσιες- κοινωνικές εκδηλώσεις, η λειτουργία των χώρων εστίασης και διασκέδασης, το λιανεμπόριο, η λειτουργία των χώρων αθλητισμού, ενώ τα σχολεία, κάθε είδους εκπαιδευτικές δομές και τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα προβλέφθηκε πως θα λειτουργούσαν εξ αποστάσεως με τη χρήση τεχνολογικών μέσων. Από την άλλη, προβλέφθηκαν μέτρα προστασίας για τη λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών, ορισμένων ιδιωτικών επιχειρήσεων, των δικαστηρίων, των νοσοκομείων – κλινικών – ιατρείων – διαγνωστικών κέντρων, των καταστημάτων τροφίμων, των λαϊκών αγορών, χώρων λατρείας και των μέσων μεταφοράς. Επιπρόσθετα, απαγορεύτηκε η μετακίνηση εκτός των ορίων της οικείας Περιφερειακής Ενότητας - με εξαίρεση τις

---

<sup>18</sup> 'Ημερήσια έκθεση επιδημιολογικής επιτήρησης λοίμωξης από το νέο κορωνοϊό (COVID-19): Δεδομένα έως 12 Νοεμβρίου 2020, ώρα 15:00' (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) <<https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/covid-gr-daily-report-20201112.pdf>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>19</sup> α) Μετακίνηση από και προς την εργασία ή κατά τη διάρκεια της εργασίας. β) Μετακίνηση από και προς το σχολείο. γ) Μετακίνηση για λόγους υγείας (μετάβαση σε φαρμακείο, επίσκεψη στον γιατρό, κτηνίατρο ή μετάβαση σε νοσοκομείο ή κέντρο υγείας, εφόσον αυτό συνιστάται μετά από σχετική επικοινωνία).δ) Μετάβαση σε εν λειτουργία κατάστημα προμηθειών ειδών πρώτης ανάγκης, όπου δεν είναι δυνατή η έγκαιρη αποστολή τους. ε) Μετάβαση στην τράπεζα, στο μέτρο που δεν είναι δυνατή η ηλεκτρονική συναλλαγή. στ) Μετάβαση για παροχή βοήθειας σε ανθρώπους που βρίσκονται σε ανάγκη. ζ) Μετάβαση σε τελετή (π.χ. κηδεία) υπό τους όρους που προβλέπει ο νόμος ή μετάβαση διαζευγμένων γονέων ή γονέων που τελούν σε διάσταση που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της επικοινωνίας γονέων και τέκνων, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις. η) Συνοδεία μαθητών από και προς το σχολείο από γονέα ή κηδεμόνα. θ) Σωματική άσκηση σε εξωτερικό χώρο ή κίνηση με κατοικίδιο ζώο, ατομικά ή έως τρία (3) άτομα, υπό την προϋπόθεση τήρησης στην τελευταία αυτή περίπτωση της ελάχιστης απόστασης του ενάμισι (1,5) μέτρου. ι) Εφάπαξ μετάβαση στον τόπο μόνιμης κατοικίας. ια) Μετάβαση σε δημόσια υπηρεσία, εφόσον δεν είναι δυνατή η ηλεκτρονική ή τηλεφωνική εξυπηρέτηση και μόνο για κατεπείγουσες ανάγκες, μετά από τον καθορισμό ραντεβού για το οποίο ενημερώνεται εγγράφως ή ηλεκτρονικώς ο πολίτης και υπό την επιπλέον προϋπόθεση επίδειξης της ως άνω ενημέρωσης ιβ) Μεταφορά από και προς τον τόπο εργασίας συζύγου ή συγγενούς πρώτου βαθμού, εφόσον υφίσταται σχετική ανάγκη ιγ) Μετάβαση για σίτιση αδέσποτων ζώων, εφόσον η μετάβαση πραγματοποιείται εντός του δήμου κατοικίας του πολίτη ιδ) Μετακίνηση προς τον σκοπό συγκομιδής αγροτικών προϊόντων

περιπτώσεις που ρητώς προβλέφθηκαν στην Απόφαση<sup>20</sup>- και οι θαλάσσιες συνδέσεις εντός χώρας – εκτός από έκτακτες περιστάσεις-. Οι παραβάσεις των ανωτέρω μέτρων συνεπαγόταν χρηματικές κυρώσεις και αναστολή λειτουργίας –όσον αφορά τα νομικά πρόσωπα-, η βεβαίωση των οποίων αποτελούσε αρμοδιότητα του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (Σ.Ε.Π.Ε.), των Υγειονομικών Υπηρεσιών των ΟΤΑ α΄ και β΄ βαθμού, των Διευθύνσεων Ανάπτυξης των Περιφερειακών Ενοτήτων, της Ελληνικής Αστυνομίας, της Δημοτικής Αστυνομίας και των Λιμενικών Αρχών στην περιοχή ευθύνης τους, της Γενικής Γραμματείας Εμπορίου και Προστασίας Καταναλωτή, καθώς και της Εθνικής Αρχής Διαφάνειας (Ε.Α.Δ.). Τέλος, επιβλήθηκε η υποχρέωση χρήσης μη ιατρικής μάσκας, σε όλη την Επικράτεια, σε όλους τους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους. Στις 12 Νοεμβρίου με νέα Κοινή Υπουργική Απόφαση, αποφασίστηκε πως οι μετακινήσεις των πολιτών για την εξυπηρέτηση ζωτικών, προσωπικών ή επαγγελματικών αναγκών που αναφέρονται περιοριστικά από το νομοθέτη, επιτρέπονται αποκλειστικά από τις 5.00 ως τις 21.00.

Στις 14 Νοεμβρίου, ενόψει των καθιερωμένων διαδηλώσεων για την επέτειο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου στις 17 Νοεμβρίου, με απόφαση του Αρχηγού της Ελληνικής Αστυνομίας<sup>21</sup> - κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 68 παρ. 2 της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου της από 20.03.2020, όπως κυρώθηκε με το άρθρο 1 του Ν. 4683/2020- αποφασίστηκε η απαγόρευση όλων των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων, στις οποίες συμμετέχουν τέσσερα (4) ή περισσότερα άτομα στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα μεταξύ 15 Νοεμβρίου 2020 και ώρα 6.00 π.μ. και τις 18 Νοεμβρίου 2020 ώρα 9.00 μ.μ.. Δικαιολογητική βάση της εν λόγω απόφασης υπήρξαν οι «επιτακτικοί λόγοι αντιμετώπισης σοβαρού κινδύνου δημόσιας υγείας, που συνίστανται στον σοβαρό κίνδυνο διασποράς του κορωνοϊού Covid – 19». Στις 4 Δεκεμβρίου ακολούθησε αντίστοιχη απόφαση<sup>22</sup> για την 6<sup>η</sup> Δεκεμβρίου, ημέρα μνήμης για τη δολοφονία του μαθητή Αλ. Γρηγορόπουλου από ειδικό φρουρό. Στην ίδια λογική κινήθηκε και η απαγόρευση των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων, στις οποίες συμμετέχουν πλέον των εκατό (100) ατόμων με ισχύς από τις 26 Ιανουαρίου 2021 και ώρα 6.00 ως τις 1 Φεβρουαρίου 2021<sup>23</sup>, η οποία φαίνεται να επιβλήθηκε ως απάντηση στις κοινωνικές αντιδράσεις που προκάλεσε το –τότε- προς διαβούλευση νομοσχέδιο «Εισαγωγή στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση,

---

<sup>20</sup> α) από και προς την εργασία, β) για λόγους υγείας, γ) προς τον σκοπό εφάπαξ μετάβασης στον τόπο της μόνιμης κατοικίας, (δ) για μετάβαση σε τελετή (π.χ. κηδεία) υπό τους όρους που προβλέπει ο νόμος ή μετάβαση διαζευγμένων γονέων ή γονέων που τελούν σε διάσταση που είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της επικοινωνίας γονέων και τέκνων, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις.

<sup>21</sup> Αριθμ. 1029/8/18 – ΦΕΚ Β΄ 5046/14.11.2020

<sup>22</sup> 1029/8/18 – κ – ΦΕΚ Β΄ 5344/Β/4-12-2020

<sup>23</sup> Αριθμ. 1029/8/18- κδ΄ – ΦΕΚ Β΄ 242/25.01.20

Προστασία της Ακαδημαϊκής Ελευθερίας, Αναβάθμιση του Ακαδημαϊκού Περιβάλλοντος και άλλες διατάξεις», οι οποίες εκδηλώθηκαν με πολλαπλές διαδηλώσεις<sup>24</sup>.

Ενόψει των εορτασμών της χριστιανορθόδοξης γιορτής των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, υπήρξε μια σχετική «χαλάρωση» των περιορισμών και προβλέφθηκε ειδικώς πως: αφενός, για τις 24, 25, 31 Δεκεμβρίου 2020 και 1 Ιανουαρίου 2021 επιτρέπονται οι συναθροίσεις ως εννέα (9) συμμετεχόντων που προέρχονται από έως δύο (2) οικογένειες και αφετέρου επιτρέπονται οι θρησκευτικές τελετές την 25η.12.20, 1η.1.21 και την 6η.1.21 με την παρουσία φυσικών προσώπων, τηρουμένων των απαραίτητων αποστάσεων. Ακόμη, όσον αφορά το λιανεμπόριο δόθηκε η δυνατότητα της εξ αποστάσεως προαγοράς/προεπιλογής μέσω ηλεκτρονικής ή τηλεφωνικής παραγγελίας (click away) σε ανοιχτό εξωτερικό για το διάστημα μεταξύ 13 Δεκεμβρίου 2020 και 7 Ιανουαρίου 2021 και η δυνατότητα λειτουργίας τις Κυριακές. Στις 11 Ιανουαρίου επαναλειτούργησαν δια ζώσης οι σχολικές μονάδες πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ στην 1η Φεβρουαρίου ακολούθησαν και οι λοιπές, σε όλη την Επικράτεια. Από τις 6 Φεβρουαρίου, με τον αριθμό των συνολικών κρουσμάτων στη χώρα να ανέρχεται σε 163.213 και οι θάνατοι σε 5.951<sup>25</sup>, προβλέφθηκε πως για τις περιοχές σε επίπεδο πολύ αυξημένου κινδύνου η μετακίνηση για τους περιοριστικούς προβλεπόμενους από το νομοθέτη λόγους επιτρέπεται για το διάστημα των ωρών 5.00 – 18.00, χρονικό όριο που ίσχυσε και για τα σαββατοκύριακα για την Περιφέρεια Αττικής και την Περιφερειακή Ενότητα Θεσσαλονίκης – στις 3 Μαρτίου το χρονικό όριο άλλαξε στις 19.00 και στις 9 Μαρτίου επέστρεψε στις 21.00-.

Το δεύτερο πολύμηνο «lockdown», παρά το γεγονός ότι δεν καταστρώθηκε με την «οριζοντιότητα» του πρώτου «lockdown», παρά το γεγονός δηλαδή πως τα μέτρα τροποποιούνταν ελαφρώς ανάλογα με τα επιδημιολογικά δεδομένα της εκάστοτε περιοχής και της εκάστοτε χρονικής περιόδου, είχε ως συνέπεια το δριμύ περιορισμό των δικαιωμάτων που είχαν ήδη «λαβωθεί» στην πρώτη φάση της πανδημίας. Σημαντική προσθήκη στους περιορισμούς των δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια αυτών των κρίσιμων μηνών αποτέλεσαν οι αποφάσεις απαγόρευσης των συναθροίσεων, οι οποίες είχαν ως συνέπεια κατ' ουσίαν την αναστολή της ελευθερίας συνάθροισης (άρθρο 11 Σ).

---

<sup>24</sup> Βέβαια, η ΕΛ. ΑΣ. διευκρίνισε πως «η απόφαση δεν σχετίζεται με οποιαδήποτε προγραμματισμένη συνάθροιση, ενώ επίσης δεν αφορά στην παρουσία πολιτών σε εμπορικά σημεία, καταστήματα κ.λπ.» βλ. αναλυτικά: 'Απαγόρευση συναθροίσεων άνω των 100 ατόμων' *Η Καθημερινή* (26 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.kathimerini.gr/society/561241480/apagoreysi-synathroiseon-anon-100-atomon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>25</sup> 'Ημερήσια έκθεση επιδημιολογικής επιτήρησης λοίμωξης από το νέο κορωνοϊό (COVID-19): Δεδομένα έως 06 Φεβρουαρίου 2021, ώρα 15:00' (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) <<https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2021/02/covid-gr-daily-report-20210206.pdf>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021



Ελπιδοφόρα εξέλιξη για την οριστική αντιμετώπιση της πανδημικής κρίσης υπήρξε το Εθνικό Επιχειρησιακό Σχέδιο Εμβολιασμού κατά του Covid 19 (Επιχείρηση Ελευθερία)<sup>26</sup>. Το νομοθετικό πλαίσιο για τον εμβολιασμό κατά της λοίμωξης Covid 19 προκύπτει από το Ν. 4675/2020 και ειδικότερα από την Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου της 25.02.2020, κυρωθείσα με τον Ν. 4682/2020. Ο εμβολιασμός στην Ελλάδα ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 2021 και στόχος ήταν πραγματοποιηθεί σε τρεις (3) φάσεις: 1<sup>η</sup> φάση: υγειονομικοί και προσωπικό κοινωνικών υπηρεσιών, διαμένοντες και προσωπικό οίκων ευγηρίας, διαμένοντες, ασθενείς και προσωπικό δομών φροντίδας χρόνιων πασχόντων και κέντρων αποκατάστασης, προσωπικό προτεραιότητας για κρίσιμες λειτουργίες της Κυβέρνησης, 2<sup>η</sup> φάση: άτομα 70 ετών και άνω (ανεξαρτήτως ιστορικού νοσημάτων), ασθενείς με νοσήματα που συνιστούν πολύ υψηλό κίνδυνο για νόσηση με COVID-19 ανεξαρτήτως ηλικίας, προσωπικό προτεραιότητας για κρίσιμες λειτουργίες του Κράτους, άτομα 60 έως 69 ετών (ανεξαρτήτως ιστορικού νοσημάτων), ασθενείς 18 έως 59 ετών με νοσήματα που συνιστούν υψηλό κίνδυνο για νόσηση με COVID-19, 3<sup>η</sup> φάση: Άτομα 18 ετών και άνω χωρίς υποκείμενα νοσήματα.

## 2. Η συνταγματική αξιολόγηση των περιορισμών των δικαιωμάτων

Σε αντίθεση με τα μέτρα που τέθηκαν σε ατομικό επίπεδο που «πέρασαν το τεστ» της συνταγματικότητας<sup>27</sup>, τα μέτρα που επιβλήθηκαν σε συλλογικό επίπεδο<sup>28</sup>, τροφοδότησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα έναν διάλογο στους κόλπους της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας αναφορικά με το επιτρεπτό –ή όχι– των περιορισμών των δικαιωμάτων που επέφεραν. Το μείζον συνταγματικό ζήτημα της πρώτης φάσης της πανδημίας, όπως είναι αναμενόμενο, υπήρξε η εξέταση της (αντι)συνταγματικότητας των μέτρων που επέβαλαν την απαγόρευση κυκλοφορίας των πολιτών στα πλαίσια και εκτός της Επικράτεια και το επόμενο «πάγωμα» των λοιπών δικαιωμάτων. Παράλληλα, δεν έλλειψαν συζητήσεις για το – ενδεχόμενο – πλήγμα και άλλων συνταγματικής περιωπής δικαιωμάτων.

<sup>26</sup> 'Εθνικό Επιχειρησιακό Σχέδιο Εμβολιασμών κατά του COVID-19: Επιχείρηση «Ελευθερία»' (Εθνική Εκστρατεία Εμβολιασμού, 11 Ιανουαρίου 2021) <<https://emvolio.gov.gr/diadiakasia-emvoliasmou>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>27</sup> Βλ. ενδεικτικά: Π. Μαντζούφας και Αν. Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' (constitutionalism.gr, 2 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-02-mantzoufas-pavlopoulos-eleftheria-kinisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>28</sup> Δανειζόμαστε από τους Π. Μαντζούφας και Αν. Παυλόπουλος τη διάκριση μεταξύ μέτρων που επιβλήθηκαν σε «ατομικό επίπεδο», τα οποία αναφέρονται στα μέτρα που επιβλήθηκαν σε επιβεβαιωμένα κρούσματα του ιού Covid – 19 ή σε «ύποπτες» περιπτώσεις και σε μέτρα που επιβλήθηκαν σε «συλλογικό επίπεδο», τα οποία επιβλήθηκαν για τον περιορισμό του ιού στην κοινότητα, αφορούσαν δηλαδή το γενικό πληθυσμό, άτομα που δεν είναι φορείς του ιού: Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας'

Κρίσιμο κρίνεται, αρχικά, να αναφερθεί πως ο νομοθέτης αντιλαμβάνεται τη νομική και την πραγματολογική βάση των μέτρων απαγόρευσης της κυκλοφορίας.

Η Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου της 20ης Μαρτίου στην παράγραφο 1 του προοιμίου της επικαλείται τις διατάξεις των εξής άρθρων: το άρθρο 44 παρ. 1 αναφορικά με τη δυνατότητα έκδοσης Πράξεων Νομοθετικού Περιεχομένου, το άρθρο 5 παρ. 1 Σ, δηλαδή την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, παρ. 4 Σ, δηλαδή την απαγόρευση λήψης διοικητικών μέτρων που απαγορεύουν την κίνηση ή την εγκατάσταση στη χώρα –όχι την ερμηνευτική της δήλωση-, και την παρ. 5 Σ που αντιστοιχεί στο ατομικό δικαίωμα στην υγεία, το άρθρο 18 παρ. 3 Σ το οποίο αναφέρεται στην επίταξη πραγμάτων, άρθρο 25 παρ. 4 Σ που προβλέπει ρητά το χρέος των πολιτών έναντι του Κράτους για εθνική και κοινωνική αλληλεγγύη, το άρθρο 21 παρ. 3 Σ που αντιστοιχεί το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία, το άρθρο 22 παρ. 1 για το κοινωνικό δικαίωμα στην εργασία και, τέλος, το άρθρο 106 παρ. 1 Σ το οποίο αναφέρεται στην κοινωνική ειρήνη και την προστασία του γενικού συμφέροντος, παρ. 2 Σ, η οποία η οποία θέτει όρια στην ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία για την προστασία της ελευθερίας και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Από την άλλη, η Κοινή Υπουργική Απόφαση που ακολούθησε την 22η Μαρτίου επικαλείται «το άρθρο 5 Σ, ιδίως δε την ερμηνευτική δήλωση αυτού». Στην παράγραφο 2 του προοιμίου γίνεται λόγος για τη συνθήκη που έρχεται να αντιμετωπίσει η Πράξη. Η «έκτακτη περίπτωση εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης» συνίσταται στον «περιορισμό της διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 και τη λήψη των αναγκαίων μέτρων, προκειμένου να διασφαλισθεί η στήριξη της κοινωνίας και της επιχειρηματικότητας και η ομαλή λειτουργία της αγοράς και της δημόσιας διοίκησης, καθώς και για την προστασία των εθνικών και ενωσιακών συνόρων». Ερμηνευτικά συνάγεται, συνεπώς, πως ο νομοθέτης επιδίωξε να θεμελιώσει τα μέτρα που επρόκειτο να ληφθούν σε μια σειρά σκοπών συνταγματικής περιωπής: αφενός, στο αγαθό της υγείας και την προστασία της εθνικής οικονομίας, αφετέρου στην άμυνα, την –εσωτερική και εξωτερική- ασφάλεια και την προστασία των συνόρων<sup>29</sup>.

Στα βήματα του νομοθέτη, επί τω θεμελίω πρωτίστως της δημόσιας υγείας και της ζωής, η κρατούσα στη συνταγματική θεωρία τάχθηκε υπέρ της άποψης πως καταρχήν επιτρεπώς περιορίστηκε η κυκλοφορία των πολιτών για το διάστημα μεταξύ 23 Μαρτίου ως 4 Μαΐου<sup>30</sup>, παράλληλα με τον περιορισμό των λοιπών συνταγματικών δικαιωμάτων<sup>31</sup>. Στην

<sup>29</sup> Βενιζέλος, 'Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία' ο.π.

<sup>30</sup> Βλ. αναλυτικά παρακάτω

<sup>31</sup> Βλ. ενδεικτικά για τις θρησκευτικές συναθροίσεις: Σπύρος Βλαχόπουλος, 'Θρησκευτική ελευθερία και προστασία της υγείας' (*constitutionalism.gr*, 22 Μαρτίου 2020)

ερμηνεία αυτή, την ερμηνεία του «συνταγματικού δίκαιου της (πανδημικής) κρίσης»<sup>32</sup>, η ελευθερία της κίνησης επιδέχεται περιορισμούς χάριν προστασίας συνταγματικών αγαθών<sup>33</sup>, ενώ διαφαίνεται η τάση μιας *in abstracto* προτίμησης των «αστάθμητων», ανεπιφύλακτων δικαιωμάτων έναντι των υπολοίπων<sup>34</sup>, με την υγεία να αποκτά «αρχαϊκή» διάσταση<sup>35</sup>. Υποστηρίζεται πως οι εν λόγω περιορισμοί δύνανται να επιβληθούν με Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου, η οποία συνιστά «έκτακτη» νομοθετική ρύθμιση και ως εκ τούτου δύνανται να αποτελέσει «εκτελεστικό νόμο» του άρθρου 5 παρ. 3 –δεδομένου ότι η εξαίρεση που εισάγει η ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 5 του Συντάγματος για τις περιστάσεις που χρήζει προστασίας η δημόσια υγεία, άρει την προστατευτική ασπίδα της απαγόρευσης ατομικών διοικητικών μέτρων (5 παρ. 4 Σ) και επαναφέρει το καθεστώς της επιφύλαξης του νόμου (5 παρ. 3 Σ)-<sup>36</sup>.

Αναφορικά με την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, η ως άνω προσέγγιση υποστηρίζει πως τα προληπτικά μέτρα του «lockdown» είναι απόρροια προσεκτικής στάθμισης<sup>37</sup> και συγκεκριμένα:

- Τα μέτρα κρίνονται *πρόσφορα*, πρωτίστως επειδή οι ειδικοί συγκλίνουν ομόφωνα στην αποτελεσματικότητα της κοινωνικής αποστασιοποίησης (*social distancing*)<sup>38</sup>. Παράλληλα, αξιοποιούνται τα διδάγματα της οικονομικής κρίσης, η οποία ανέδειξε

---

<[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-21\\_vlahopoulos\\_thriskeutiki-eleutheria/](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-21_vlahopoulos_thriskeutiki-eleutheria/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>32</sup> Δανειζόμαστε τον όρο από τον Ακρ. Καϊδατζή, ο οποίος προβαίνει σε διάκριση μεταξύ «συμβατικού συνταγματικού δικαίου» και «συνταγματικού δικαίου της κρίσης»: Ακρίτας Καϊδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' (*Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς*, 20 Μαΐου 2020) <<https://poulantzas.gr/yliko/akritas-kaidatzis-pandimia-dimokratia-dikeomata-to-telos-tou-syntagmatikou-dikeou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>33</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

<sup>34</sup> Αντώνης Μανιτάκης, 'Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία' (*constitutionalism.gr*, 30 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-manitakis-pandimia-zoi-syntagmatiki-axia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>35</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Πανδημία και δικαίωμα στην υγεία' (*constitutionism.gr*, 26 Απριλίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-04-26\\_anthopoulos-pandimia-dikaiomaygeias/?hilite=%27%CE%91%CE%BD%CE%B8%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-04-26_anthopoulos-pandimia-dikaiomaygeias/?hilite=%27%CE%91%CE%BD%CE%B8%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>36</sup> Γιάννης Τασόπουλος, 'Η ελευθερία κίνησης, η διασπορά του Κορωνοϊού και το Σύνταγμα' (*constitutionism.gr*, 26 Μαρτίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-25\\_tassopoulos-coronavirus/?hilite=%27%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%27%2C%27%CE%BA%CE%BF%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CF%8C%CF%82%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-25_tassopoulos-coronavirus/?hilite=%27%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%27%2C%27%CE%BA%CE%BF%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CF%8C%CF%82%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>37</sup> Γιώργος Σωτηρέλης, 'Η Δημοκρατία απέναντι στην πανδημία' (*constitutionism.gr*, 12 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-11-sotirelis-dimokratiapandimia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>38</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

την (αυτό)δέσμευση του δικαστή ενώπιον ενός «factum brutum», γεγονός που στη συγκεκριμένη περίπτωση προάγει μια ερμηνεία του Συντάγματος που ακολουθεί ανάστροφη πορεία και δεν κρίνει αναφορικά με το αν τα μέτρα είναι πρόσφορα, αλλά αναφορικά με το αν είναι προδήλως απρόσφορα, δίνοντας έτσι προβάδισμα στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία<sup>39</sup>.

- Έπειτα, τα μέτρα θεωρούνται *αναγκαία* για την αντιμετώπιση της κατάστασης, επίσης, λόγω της υποστήριξης τους από την επιστημονική κοινότητα<sup>40</sup>. Ακόμη, το βασικό επιχείρημα στο οποίο φαίνεται να επιδιώκεται να θεμελιωθεί η αναγκαιότητα των ληφθέντων μέτρων είναι η σύντομη διάρκεια τους<sup>41</sup>, ενώ παράλληλα, υποστηρίζεται, πως ο περιορισμός της ελευθερίας της κίνησης αποτελεί ένα μόνο εκ των μέτρων που επελέγει στα ευρύτερα πλαίσια της προληπτικής πολιτικής ενάντια στην πανδημία<sup>42</sup>.
- Κατά τον έλεγχο της *stricto sensu αναλογικότητας*, η διάσωση των ζωών και η αποφυγή νοσηλείας κρίθηκε πως έχει μεγαλύτερη βαρύτητα σε σχέση με τους περιορισμούς επί των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του κλονισμού της εθνικής οικονομίας<sup>43</sup>.

Τα εξεταζόμενα μέτρα γίνεται δεκτό από την κρατούσα συνταγματική άποψη πώς να δεν θίγουν την ουσία (*πυρήνας*) των περιοριζόμενων δικαιωμάτων, δεδομένης της προσωρινότητας τους<sup>44</sup> και καθώς «καθόσον δεν αναιρούνται εξ ολοκλήρου οι βασικοί

---

<sup>39</sup> George Karavokyris, 'The Coronavirus Crisis-Law in Greece: A (Constitutional) Matter of Life and Death' (*Verfassungsblog*, 14 Απριλίου 2020) <<https://verfassungsblog.de/the-coronavirus-crisis-law-in-greece-a-constitutional-matter-of-life-and-death/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

<sup>40</sup> Karavokyris, 'The Coronavirus Crisis-Law in Greece: A (Constitutional) Matter of Life and Death' ο.π.

Μανιτάκης, 'Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία' ο.π.

<sup>41</sup> Karavokyris, 'The Coronavirus Crisis-Law in Greece: A (Constitutional) Matter of Life and Death' ο.π. Τασόπουλος, 'Η ελευθερία κίνησης, η διασπορά του Κορωνοϊού και το Σύνταγμα' ο.π.

<sup>42</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

<sup>43</sup> Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Πανδημία και περιοριστικά μέτρα: Περιορισμοί στα θεμελιώδη δικαιώματα και αρχή της επιφύλαξης του νόμου (Μέρος I)' (*Σύνταγμα Watch*, 7 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-perioristika-metra-periorismoi-sta-themelioti-dikaiomata-kai-arxi-tis-epifilaxis-tou-nomou-meros-i/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Πανδημία και περιοριστικά μέτρα (Μέρος II): Οι αρχές της αναλογικότητας και της απαγόρευσης παραβίασης του πυρήνα του δικαιώματος' (*Σύνταγμα Watch*, 29 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-perioristika-metra-meros-ii-oi-arxes-tis-analogikotitas-kai-tis-apagorefsis-paraviasis-tou-pirina-tou-dikaiomatos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>44</sup> Γιώργος Καραβοκύρης, 'Πανδημία και Δίκαιο: Τα ηθικοπολιτικά μαθήματα της κρίσης' (*Σύνταγμα Watch*, 18 Μαρτίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-dikaio-ta-ithikopolitika-mathimata-tis-krisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

συντελεστές του πεδίου προστασίας του δικαιώματος, ήτοι ο τρόπος, ο χρόνος και ο τόπος»<sup>45</sup>.

Επιπρόσθετα, ο «πολυεπίπεδος συνταγματισμός» και το συγκριτικό συνταγματικό δίκαιο αποτέλεσαν ένα ακόμη επιχείρημα στη φαρέτρα των θιασωτών της συνταγματικότητας των μέτρων του «lockdown», καθώς οι ρήτρες περιορισμού θεμελιωδών δικαιωμάτων χάριν προστασίας της υγείας είναι σαφώς πλουσιότερες αφενός το διεθνές και το ενωσιακό δίκαιο<sup>46</sup> και αφετέρου πολλά ευρωπαϊκά Συντάγματα<sup>47</sup>.

Πάντως, σε επίπεδο πρακτικής εφαρμογής των μέτρων, γίνεται δεκτό, αφενός, πως η «εν γένει» συνταγματικότητα των μέτρων αντιμετώπισης του ιού δεν σημαίνει συνταγματικότητα «εν πάση περιπτώσει», μην αποκλείοντας σε συγκεκριμένες βιοτικές συνθήκες, να συντρέχουν στο πρόσωπο ενός πολίτη εξαιρετικοί όροι - λόγοι, κατά τους οποίους θίγεται ο πυρήνας δικαιωμάτων του<sup>48</sup>. Αφετέρου, κρίσιμο είναι πως ήδη από την πρώτη στιγμή, εκρούσθη ο κώδωνας του κινδύνου για καταχρήσεις και αυθαιρεσίες από τις αστυνομικές αρχές κατά τη διαδικασία ελέγχου της τήρησης περιοριστικών μέτρων<sup>49</sup>.

Στον αντίποδα της «ερμηνείας ανάγκης»<sup>50</sup>, βρίσκονται οι φωνές που υποστήριξαν την αντισυνταγματικότητα του βασικού μέτρου του «πακέτου» μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας, της απαγόρευσης κυκλοφορίας<sup>51</sup>, τοποθέτηση συνεπέστερη από τυπική – νομική άποψη, από άποψη «συμβατικού συνταγματικού δικαίου»<sup>52</sup>. Αν και το συγκεκριμένο σκεπτικό εκκινεί από την κοινή παραδοχή πως το Σύνταγμα αναγνωρίζει, αφενός, στο νομοθέτη τη δυνατότητα να επιβάλλει περιορισμούς στην προσωπική ελευθερία του άρθρου 5 παρ. 3 Σ, βάσει της επιφύλαξης υπέρ του νόμου, και αφετέρου πως σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 4 Σ το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας απαγορεύεται

---

<sup>45</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

<sup>46</sup> Βενιζέλος, 'Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία' ο.π.

<sup>47</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

<sup>48</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

Τασόπουλος, 'Η ελευθερία κίνησης, η διασπορά του Κορωνοϊού και το Σύνταγμα' ο.π.

<sup>49</sup> Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π.

<sup>50</sup> Βενιζέλος, 'Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία' ο.π.

<sup>51</sup> Κουρουνηδής, 'Η επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας στερείται συνταγματικής νομιμότητας' ο.π. Παναγιώτης Λογγινίδης, 'Μια νομική προσέγγιση στα μέτρα απαγόρευσης της κυκλοφορίας' *thessnews.gr* (28 Μαρτίου 2020) < <https://www.thessnews.gr/article/165853/mia-nomiki-proseggisi-sta-metra-apagoreysis-tis-kykloforias> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>52</sup> Όρος δανεισμένος από Ακρ. Καΐδατζή: Καΐδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' ο.π.

να περιοριστεί με ατομικά διοικητικά μέτρα, εν συνεχεία προκρίνεται μια διαφορετική προσέγγιση της ερμηνευτικής δήλωσης: Η ελεύθερη κίνηση οποιουδήποτε Έλληνα επιτρέπεται να περιοριστεί με ατομικά διοικητικά μέτρα, αν προκύπτουν λόγοι προστασίας της δημόσιας υγείας ή της υγείας των ασθενών. Εξ αντιδιαστολής, η επιφύλαξη υπέρ του νόμου της παρ. 3, δεν επεκτείνεται στο δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας, δεν μπορεί δηλαδή να απαγορευτεί καθολικά η κυκλοφορία με γενικό και αφηρημένο κανόνα δικαίου (νόμο), χωρίς να μεσολαβεί εξατομικευμένη κρίση (ατομική διοικητική πράξη), καθώς η παρ. 4 θα καθίσταντο άνευ αντικειμένου<sup>53</sup>.

Αναφορικά με την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, ενστάσεις έχουν διατυπωθεί είναι οι εξής:

- Η «γραφειοκρατική» αντιμετώπιση (;) πανδημίας μέσω της πρόβλεψης υποχρέωσης των πολιτών να φέρουν κατά την κυκλοφορία τους έντυπη βεβαίωση ή να έχουν αποστείλει μηνύματος SMS συγκεκριμένης μορφής και αστυνομική ταυτότητα ή διαβατήριο παράλληλα με την εκτεταμένη διοικητική αστυνόμευση φαίνεται να μην δύναται να φέρει αποτελέσματα στη μη διάδοση μιας αναπνευστικής μολυσματικής ασθένειας<sup>54</sup>.
- Ο κατ' οίκον εγκλεισμός επήλθε, χωρίς προηγουμένως να έχουν ληφθεί ηπιότερα μέτρα αντιμετώπισης του ιού (ενδεικτικά: αναζήτηση των νοσούντων και θέση αυτών σε καραντίνα, δημιουργία κέντρων ελέγχου, ενίσχυση Εθνικού Συστήματος Υγείας<sup>55</sup>, περιορισμοί στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας<sup>56</sup>)

---

<sup>53</sup> Καϊδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' ο.π.

<sup>54</sup> Εν προκειμένω σημαντικό κρίνεται να υπογραμμιστεί πως η αναφορά γενικόλογα σε «μέτρα lockdown» [=μέτρα μεγάλης κλίμακας με σκοπό τη σωματική αποστασιοποίηση ή τον περιορισμό της κυκλοφορίας. Βλ. αναλυτικά: 'Coronavirus disease (COVID-19): Herd immunity, lockdowns and COVID-19' (World Health Organization, 31 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.who.int/news-room/q-a-detail/herd-immunity-lockdowns-and-covid-19>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021] , πόσο μάλλον στην έννοια της «κοινωνική αποστασιοποίηση» (social distancing, ή άλλως physical distancing) [ασφαλής απόσταση, περίπου δύο (2) μέτρων μεταξύ ατόμων που δεν συμβιούν στο ίδιο σπίτι. Βλ. αναλυτικά: 'Social Distancing: Keep a Safe Distance to Slow the Spread' (Centers for Disease Control and Prevention, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/social-distancing.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021] πέρα από μη ακριβής είναι και αποπροσανατολιστική, όταν γίνεται κρίση βάσει της αρχής της αναλογικότητας. Το επί κρίση ζήτημα είναι τα μέτρα του ελληνικού μοντέλου «lockdown» , υπό τη νομοτεχνική κατάσταση της ΠΝΠ της 20ης Μαρτίου και της ΚΥΑ της 22ης Μαρτίου

<sup>55</sup> Λογγινίδης, 'Μια νομική προσέγγιση στα μέτρα απαγόρευσης της κυκλοφορίας' ο.π.

<sup>56</sup> Ακρ. Καϊδατζής, Αλ. Κεσσόπουλος και Χ. Κουρουνδής, 'Μέτρα για την υγειονομική κρίση: Στο απυρόβλητο η ιδιοκτησία;' (constitutionalism.gr, 6 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/metra-gia-tin-igionomiki-krisi-sto-apirovlito-i-idioktisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Τέλος, υποστηρίζεται πως οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν στην ελευθερία της κίνησης ανατρέπουν τη σχέση κανόνα – εξαίρεσης μεταξύ ελευθερία και περιορισμού, φτάνοντας στο σημείο να πλήττουν τον πυρήνα του δικαιώματος<sup>57</sup>. Το ελληνικό Σύνταγμα υιοθετεί κατασταλακτικό σύστημα περιορισμού, ενώ η «προηγούμενη δήλωση» -με την οποία ομοιάζει το συγκεκριμένο καθεστώς της βεβαίωσης κίνησης- αποτελεί προληπτικό σύστημα, το οποίο συνεπάγεται πως η άσκηση του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας είναι καταρχήν απαγορευμένη<sup>58</sup>.

Παράλληλα με τη συζήτηση περί της (αντι)συνταγματικότητας της απαγόρευσης κυκλοφορίας, κατά την πρώτη περίοδο της πανδημίας, διεξαγόταν μια ακόμη συζήτηση για μια ακόμη «πανδημική» δοκιμασία για τα ατομικά δικαιώματα και το νομικό μας πολιτισμό αυτή τη φορά στο πεδίο της προστασίας προσωπικών δεδομένων. Τα μέτρα που ελήφθησαν σε εθνικό επίπεδο με βασικό στόχο της αντιμετώπιση της πανδημίας και την προαγωγή της σχετικής έρευνας φαίνεται πως σε γενικές γραμμές τηρούσαν τις ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις<sup>59</sup>. Τα μέτρα που ελήφθησαν, όμως, σε κάποιες αλλοδαπές έννομες τάξεις (πχ. Κίνα, Ρωσία, Σιγκαπούρη, Ρωσία κοκ) προκειμένου να αναχαιτιστεί η λοίμωξη Covid -19, ιδίως μέτρα γεωεντοπισμού ασθενών και ιχνηλάτησης επαφών, πολλές φορές υπήρξαν «επιθετικά» προς τα προσωπικά δεδομένα, γεγονός που έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για την αυγή μιας εποχής γενικευμένης εισβολής στην ιδιωτικότητα των ανθρώπων, κοινωνίας διαρκούς εποπτείας<sup>60</sup>.

<sup>57</sup> Κουρουνδής, 'Η επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας στερείται συνταγματικής νομιμότητας' ο.π.

<sup>58</sup> Σπ. Βλαχόπουλος και Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* (4<sup>η</sup> αναθεωρημένη έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη 2017) σελ. 131-135

<sup>59</sup> Λίλιαν Μήτρου, 'Τα προσωπικά δεδομένα στην εποχή του Κορωνοϊού' (*Σύνταγμα Watch*, 16 Μαρτίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ta-prosopika-dedomena-stin-epoxi-tou-koronoiou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Κωνσταντίνος Μποτόπουλος, 'Θεμιτοί περιορισμοί στην προστασία προσωπικών δεδομένων' (*Σύνταγμα Watch*, 3 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/themitoi-periorismoi-stin-prostasia-prosopikon-dedomenon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Φερενίκη Παναγοπούλου – Κουτνατζή, 'Η προστασία προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 28 Μαρτίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-03-28-panagopoulou-privacy-koronavirus/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Σπύρος Τάσης, 'Πανδημία και Ιδιωτικότητα' (*constitutionalism.gr*, 3 Ιουνίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-06-tassis-pandimia-idiotikotita/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>60</sup> Ξενοφών Κοντιάδης, 'Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα μετά την πανδημία' (*Σύνταγμα Watch*, 4 Ιουνίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-dikaioma-stin-idiotikotita-meta-tin-pandimia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Γρηγόρης Λαζαράκος, 'Το εύθραυστο αγαθό της ιδιωτικής ζωής' (*Σύνταγμα Watch*, 13 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-ethrafsto-agatho-tis-idiotikis-zois/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Αικατερίνα Παπανικολάου, 'COVID-19 και Επικοινωνιακό Απόρρητο' (*Σύνταγμα Watch*, 31 Αυγούστου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/covid-19-kai-epikoinoniako-aporrito/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Η γενικευμένη αυτή ανησυχία γύρω από τα ζητήματα των προσωπικών δεδομένων ενεργοποίησε πολύ γρήγορα τις σχετικές εποπτικές αρχές (εθνικές<sup>61</sup> και ευρωπαϊκές<sup>62</sup>), οι οποίες χάραξαν τις κατευθυντήριες γραμμές για τη σύννομη επεξεργασία δεδομένων εν καιρώ πανδημίας.

Οι πολιτικές αναχαίτισης της λοίμωξης Covid - 19 που ίσχυσαν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του έτους 2020 παρά το γεγονός ότι επικριθήκαν –με πολιτικούς και ιατρικούς όρους- για την αποτελεσματικότητά τους<sup>63</sup>, δεν τράβηξαν το ενδιαφέρον της συνταγματικής θεωρίας. Ειδικότερα, αναφορικά με τη χρήση της μάσκας, πέρασε με σχετική ευκολία το «τεστ» της συνταγματικότητας, υπό την προϋπόθεση ότι θα συνδυαζόταν με έτερα μέτρα (πχ. τήρηση αποστάσεων, απολύμανση)<sup>64</sup>.

Η έναρξη του σχολικού έτους και η πρώτη επαφή με την σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση έθεσε το ερώτημα της συμβατότητας της (ή μη) με το Σύνταγμα. Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα σε μια μάλλον επιδερμική προσέγγιση του ζητήματος ανέφερε στη σχετική γνωμοδότηση πως «Το υπό εξέταση μέτρο της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι απολύτως συμβατό με τη βασική αποστολή του Κράτους, όπως αυτή απορρέει από τις διατάξεις του άρθρου 16 του Συντάγματος, είναι δε πρόσφορο για τη διατήρηση της σχέσης εκπαιδευτικού-μαθητή και αναγκαίο εν μέσω υγειονομικής κρίσης, καθώς η χρήση ηπιότερων μέσων, όπως η ασύγχρονη τηλεεκπαίδευση, δεν είναι δυνατόν εκ της φύσεως της να έχει τα ίδια αποτελέσματα». Με την άποψη αυτή φαίνεται να τάχθηκε και μερίδα της

---

Πέτρος Τσαντίλας, 'Covid-19: Πανδημία και όρια επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων' *Το Παρόν* (23 Απριλίου 2020) <<https://www.paron.gr/2020/04/23/covid-19-pandimia-kai-oria-epexergasias-ton-prosopikon-dedomenon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>61</sup> 'Κατευθυντήριες γραμμές για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της διαχείρισης του COVID-19' (Αρχή Προστασίας Δεδομένων, 18 Μαρτίου 2020) <<https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/prakseisArxis/kateythyntiries-grammes-gia-tin-epexergasia-dedomenon-prosopikoy>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>62</sup> 'Statement on the processing of personal data in the context of the COVID-19 outbreak' (*European Data Protection Board*, 20 Μαρτίου 2020) <[https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/statements/statement-processing-personal-data-context-covid-19-outbreak\\_en](https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/statements/statement-processing-personal-data-context-covid-19-outbreak_en)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>63</sup> Βλ. Ενδεικτικά 'Corona geht auf Reisen: Urlauber bringen das Virus nach Griechenland' *Handelsblatt* (9 Ιουλίου 2020) <<https://www.handelsblatt.com/politik/international/tourismus-corona-geht-auf-reisen-urlauber-bringen-das-virus-nach-griechenland/25990334.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>64</sup> Βιδάλης, 'Υπερασπίζοντας την αναλογικότητα: Πανδημία και η χρήση μάσκας στα σχολεία' ο.π. Φερενίκη Παναγοπούλου – Κουτνατζή, 'Η συνταγματικότητα της απαγορεύσεως εισόδου στη σχολική τάξη χωρίς μάσκα' (*Σύνταγμα Watch*, 15 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatikotita-tis-apagorefses-eisodou-sti-sxoliki-taxi-xoris-mask/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021



θεωρίας<sup>65</sup>, παραβλέποντας πως η απευθείας αναμετάδοση της διδασκαλίας δύναται να γεννήσει καταθλιπτικά συναισθήματα που θα επηρεάσουν τη συμπεριφορά των συμμετεχόντων –εκπαιδευτικών και μαθητών-, οδηγώντας εν τέλει σε αποβολή κρίσιμων για την αρτιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας χαρακτηριστικών<sup>66</sup>. Επιπρόσθετα, το άρθρο 9<sup>Α</sup> του Συντάγματος εγγυάται τον πληροφοριακό αυτοπροσδιορισμό των προσώπων. Ως εκ τούτου, ουδείς δύναται να υποχρεωθεί να παραχωρήσει πρόσβαση στην εικόνα του ή τα λοιπά προσωπικά του δεδομένα, όπως προβλέπει το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο, παρά μόνον υπό προϋποθέσεις και σε κάθε περίπτωση υπό συνθήκες που εξασφαλίζουν την ασφάλεια των δεδομένων αυτών. Πιο συγκεκριμένα, η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων χωρίς τη συναίνεση του ατόμου, επιτρέπεται μόνο εφόσον συνδέεται με το δημόσιο συμφέρον ή κατ' ενάσκηση δημόσιας εξουσίας και μόνο στο βαθμό που είναι «απαραίτητη». Εν προκειμένω, δεν προκύπτει από τη νομοτεχνική κατάστρωση ή την αιτιολογική έκθεση πως δεν υπάρχουν άλλες μέθοδοι για την εκπλήρωση – εξυπηρέτηση του επιδιωκόμενου σκοπού<sup>67</sup>.

## Δεύτερο «lockdown»

Το δεύτερο, πολύμηνο «lockdown», υπήρξε μια ανυπέβλητη δοκιμασία για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της χώρας. Παρά τη μεγάλη διάρκεια και τη σφοδρότητα των συνεπειών τόσο στα άτομα όσο και στην κοινωνία, το «νέο» «lockdown» δεν πυροδότησε τον συνταγματικό διάλογο στον ίδιο βαθμό με το πρώτο. Η αμήχανη επιστημονική αφωνία εν μέσω κοινωνικοπολιτικού αναβρασμού δεν μπορεί παρά να γεννήσει προβληματισμούς. Ελλείψει των βασικών προϋποθέσεων που θεμελιώναν την άποψη περί τήρησης της αναλογικότητας των μέτρων του πρώτου «lockdown», αφενός δηλαδή της ομοφωνίας των εμπειρογνομόνων της δημόσιας υγείας και αφετέρου του προσωρινού χαρακτήρα των μέτρων ενόψει των έκτακτων περιστάσεων, εκκωφαντική υπήρξε η σιωπή των φωνών που είχαν κάνει λόγο αρχικά για την ανάγκη συνεχούς επαγρύπνησης προκειμένου να μην νοηθούν τα εν λόγω μέτρα ως «κανονικότητα»<sup>68</sup>.

<sup>65</sup> Γρηγόρης Λαζαράκος, 'Η θεσμική ανατομία της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης' (*Σύνταγμα Watch*, 22 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-thesmiki-anatomia-tis-sygxronis-ejapostaseos-ekpaidefsis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>66</sup> Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Σκέψεις σχετικά με την (αντι)συνταγματικότητα του νομικού πλαισίου για την απευθείας μετάδοση των μαθημάτων με τεχνολογικά μέσα' (*constitutionalism.gr*, 18 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-kamtsidou-kameres-sta-sholeia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>67</sup> Αυτ.

<sup>68</sup> Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ενδεικτικά πως η μελέτη των Μαντζούφας και Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' ο.π. κάνει λόγο για «ζήτημα προσβολής του πυρήνα του δικαιώματος θα ανέκυπτε σε περίπτωση

Η νέα «μεταβλητή», όμως, που ήρθε να προστεθεί στην «εξίσωση» της (μη) αναλογικότητας των μέτρων του δεύτερου –πλέον- «lockdown» ήταν ο «άγνωστος X» της κρατικής ευθύνης κατά τη διάρκεια των οκτώ (8) μηνών που είχε διανύσει μέχρι εκείνη τη στιγμή η πανδημική κρίση στην Ελλάδα. Στο χρονικό διάστημα αυτό η πολιτική ηγεσία δεν τήρησε τις υποσχέσεις της για ενίσχυση του συστήματος υγείας, ενώ δεν ελήφθησαν στοχευμένα μέτρα προκειμένου να προστατευτούν οι ευπαθείς κοινωνικές ομάδες<sup>69</sup>. Ακόμη, δεν υπήρξε μέριμνα για τη μείωση του κινδύνου διασποράς του ιού στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς και έγκαιρη υιοθέτηση του μέτρου της χρήσης της μάσκας σε ανοιχτούς χώρους<sup>70</sup>. Έτσι, παρά τις απόπειρες –κυβερνητικές και ακαδημαϊκές- να ευρεθεί εξιλαστήριο θύμα για το δεύτερο κύμα της πανδημίας στην –υποτίθεται- απερισκεπτη συμπεριφορά των νέων<sup>71</sup>, οι ισορροπίες άρχισαν να αλλάζουν και αμφιβολίες για την αναγκαιότητα του δεύτερου «lockdown» άρχισαν να γεννώνται ακόμη και σε θιασώτες της συνταγματικότητας του πρώτου «lockdown»<sup>72</sup>.

#### Δικαίωμα του «συνέρχεται»

Ένα από τα πιο πολυσυζητημένα ζητήματα κατά τη διάρκεια του δεύτερου «εγκλεισμού», τόσο σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου, αποτέλεσε η γενική απαγόρευση των υπαίθριων συναθροίσεων. Καθ' όλη τη διάρκεια της απαγόρευσης κυκλοφορίας, το συλλογικό δικαίωμα του άρθρου 11 του Συντάγματος αντιμετωπίστηκε ως «παράπλευρη απώλεια»,

---

που προβλεπόταν...απαγόρευση οποιασδήποτε μετακίνησης σε ένα μεγάλο διάστημα της ημέρας ή κατά τη νύχτα» τη στιγμή που στο δεύτερο lockdown απαγορευόταν η κυκλοφορία μετά τις 21.00.

<sup>69</sup> Χαράλαμπος Κουρουνδής, 'Το νέο lockdown και το Σύνταγμα' (*Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 6 Νοεμβρίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/267446\\_neo-lockdown-kai-syntagma](https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/267446_neo-lockdown-kai-syntagma)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>70</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Φάση 2 της πανδημίας: Οι δυσκολίες της συμβίωσης με τον ιό' (*Σύνταγμα Watch*, 1 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/fasi-2-tis-pandimias-oi-dyskolies-tis-symviosis-me-ton-io/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>71</sup> 'Ομιλία του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στη Βουλή κατά την ενημέρωση του σώματος, σύμφωνα με το άρθρο 142Α του Κανονισμού, για την κυβερνητική πολιτική σχετικά με την αντιμετώπιση της πανδημίας' (*Ελληνική Δημοκρατία: Πρωθυπουργός*, 12 Νοεμβρίου 2020) <<https://primeminister.gr/2020/11/12/25212>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Πανδημία και σύγκρουση γενεών' (*Σύνταγμα Watch*, 26 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-syngkrousi-geneon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Η άποψη πως οι νέοι άνθρωποι δεν έδειξαν τη δέουσα επιμέλεια για τη μη μετάδοση του ιού αποτελεί διαστρέβλωση των επιστημονικών δεδομένων. Οι ηλικίες μεταξύ 20 – 40 ετών πράγματι συνέβαλαν στην αύξηση της διασποράς του ιού. Στην πραγματικότητα αυτό συνέβη επειδή στην πλειοψηφία τους είναι ασυμπτωματικοί ή παρουσιάζουν ήπια συμπτώματα, με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουν ότι νοσούν. Βλ. αναλυτικά 'Virtual press conference on COVID-19 in the Western Pacific: Remarks by Dr Takeshi Kasai' (*World Health Organization*, 18 Αυγούστου 2020) <<https://www.who.int/westernpacific/news/speeches/detail/virtual-press-conference-on-covid-19-in-the-western-pacific>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>72</sup> Ξενοφών Κοντιάδης, 'Είναι το γενικό lock down αντισυνταγματικό;' (*Σύνταγμα Watch*, 9 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-to-geniko-lock-down-antisynatmatiko/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

αφού ουσιαστικά ανεστάλη σιωπηρά η άσκηση του, δεδομένου ότι δεν περιλαμβανόταν στους περιοριστικά απαριθμούμενους λόγους επιτρεπόμενης μετακίνησης. Το αντικείμενο της προβλεπόμενης στο άρθρο 68 παρ. 2 της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου της 20.03.2020 πράξης του Αρχηγού της Αστυνομίας για «μετά από γνώμη της Εθνικής Επιτροπής προστασίας της Δημόσιας Υγείας έναντι του κορωνοϊού COVID-19,..., για το απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα, σε όλη την Επικράτεια ή σε ορισμένη μόνο περιοχή, απαγόρευση δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων, στις οποίες συμμετέχει ένας ελάχιστος αριθμός ατόμων» υπερκαλύπτονταν από την Κοινή Υπουργική Απόφαση αναφορικά με την απαγόρευση κυκλοφορίας, καθιστώντας έτσι «περιττή» την έκδοση της σχετικής πράξης<sup>73</sup>.

Η εν λόγω δυνατότητα επιλέχθηκε να αξιοποιηθεί για πρώτη φορά με αφορμή την επέτειο της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, όπου και εκδόθηκε η σχετική πράξη, η οποία δίχασε τη συνταγματική θεωρία αναφορικά με τη (αντι)συνταγματικότητα της. Κατά την άποψη των υποστηρικτών της συνταγματικότητας της Απόφασης<sup>74</sup>, η κυρωθείσα Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου αποτελεί *lex specialis* σε σχέση με το γενικό νόμο περί συναθροίσεων (Ν.

---

<sup>73</sup> Καϊδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' ο.π.

<sup>74</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Η γενική απαγόρευση των υπαίθριων συναθροίσεων' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-16-anthopoulos-apagorevsi-synathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ευάγγελος Βενιζέλος, 'Συναθροίσεις και πανδημία' (*Ευάγγελος Βενιζέλος*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://evenizelos.gr/mme/articlesinthepress/435-articles2020/6335-ta-nea-ev-venizelos-synathroiseis-kai-pandimia.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Γιώργος Καραβοκύρης, 'Η συνταγματικότητα της απαγόρευσης των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων' (*Σύνταγμα Watch*, 18 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatikotita-tis-apagorefsis-ton-dimosion-ypaithrion-synathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ξενοφών Κοντιάδης, 'Δημόσια υγεία και συναθροίσεις' (*Σύνταγμα Watch*, 19 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/dimosia-ygeia-kai-synathroiseis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Αντώνης Μανιτάκης, 'Η δημόσια υγεία σκοπός συνταγματικά προστατευόμενος' (*constitutionalism.gr*, 18 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-18-manitakis-ygeia-synathroiseis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Αναστάσιος Παυλόπουλος, 'Η γενική απαγόρευση συναθροίσεων ως ζήτημα ερμηνείας του Συντάγματος' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-16-pavloroulos-apagorevsi-synathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

'Ν. Αλιβιζάτος: Κανένα δικαστήριο δεν έχει κηρύξει τη διάταξη για τις συναθροίσεις αντισυνταγματική' *Η Καθημερινή* (15 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.kathimerini.gr/society/561159208/n-alivizatos-kanena-dikastirio-den-echei-kiryxei-ti-diataxi-gia-tis-synathroiseis-antisynagmatiki/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Νόμιμη και συνταγματική η απόφαση απαγόρευσης της πορείας για το Πολυτεχνείο' (*Σύνταγμα Watch*, 14 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/nomimi-kai-syntagmatiki-i-apofasi-apagorefsis-tis-poreias-gia-to-polytexneio/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Είναι συνταγματική η απόφαση του αρχηγού της ΕΛ.ΑΣ. για απαγόρευση δημόσιων συναθροίσεων; (Άποψη II)' (*Σύνταγμα Watch*, 15 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-antisynagmatiki-i-apofasi-tou-arxigou-tis-elas-gia-apagorevsi-ton-dimosion-synathroiseon-apopsi-defteri/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

4703/2020)– ο οποίος για αυτό το λόγο υποχωρεί- και ήρθε να «συναντήσει» την επιφύλαξη υπέρ του νόμου 11 παρ. 2 εδ. β' του Συντάγματος προκειμένου να καθορίσει τους όρους της γενικής απαγόρευσης. Κρίσιμα στοιχεία για την αξιολόγηση του περιορισμού ως συνταγματικού είναι πως:

- Θεωρήθηκε θεμιτή μια διασταλτική ερμηνεία του όρου «δημόσια ασφάλεια» του άρθρου 11 του Συντάγματος, προκειμένου να υπαχθεί σε αυτή η έννοια της «δημόσιας υγείας». Πρόκειται για μια ερμηνεία που στόχο έχει την πρακτική εναρμόνιση των άρθρων 11, 21 παρ. 3<sup>75</sup>, 5 παρ. 1,2,5 και 2 παρ. 1 του Συντάγματος<sup>76</sup>. Προς αυτή την ερμηνευτική κατεύθυνση κατατείνει και η λήψη υπόψη του άρθρου 11 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο προβλέπει ρητώς δυνατότητα περιορισμού του δικαιώμα του συνέρχεσθαι για λόγους δημόσιας υγείας<sup>77</sup>.
- «Γενική» απαγόρευση, κατά αυτή την ερμηνευτική εκδοχή, σημαίνει σε όλες τις περιοχές, σε όλη την Επικράτεια. Η άποψη προκύπτει από το επιχείρημα πως η «γενική» απαγόρευση αντιδιαστέλλεται με την απαγόρευση σε «ορισμένη περιοχή».

Εν συνεχεία, όσον αφορά την αρχή της αναλογικότητας, η προσφορότητα της απαγόρευσης θεμελιώθηκε στα πραγματολογικά δεδομένα, στους επιτακτικούς, δηλαδή, λόγους αντιμετώπισης του σοβαρού υγειονομικού κινδύνου της πανδημίας της λοίμωξης Covid -19. Από την άλλη, η αναγκαιότητα του περιορισμού φαίνεται να εντοπίζεται ιδίως στην προσωρινότητα του μέτρου<sup>78</sup>, ενώ στο στάδιο της *stricto sensu* αναλογικότητας η προστασία της δημόσιας υγείας φαίνεται να προάγεται έναντι του δικαιώματος του συνέρχεσθαι<sup>79</sup>. Η θεώρηση περί συνταγματικότητας της απαγόρευσης των συναθροίσεων «οχυρώθηκε», ακόμη, με ένα επιχείρημα «από το μείζον στο έλασσον»: λαμβάνοντας ως δεδομένη τη συνταγματικότητα των μέτρων απαγόρευσης κυκλοφορίας «θα άγγιζε να όρια του παραλόγου και όχι μόνο τα όρια του Συντάγματος» να θεωρηθεί ως αντισυνταγματική η εν λόγω απαγόρευση<sup>80</sup>. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως , παρά το γεγονός πως η

<sup>75</sup> Καραβοκύρης, 'Η συνταγματικότητα της απαγόρευσης των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων' ο.π.

<sup>76</sup> Τσιλιώτης, 'Νόμιμη και συνταγματική η απόφαση απαγόρευσης της πορείας για το Πολυτεχνείο' ο.π.

<sup>77</sup> Βενιζέλος, 'Συναθροίσεις και πανδημία' ο.π.

<sup>78</sup> Καραβοκύρης, 'Η συνταγματικότητα της απαγόρευσης των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων' ο.π.

<sup>79</sup> Τσιλιώτης, 'Νόμιμη και συνταγματική η απόφαση απαγόρευσης της πορείας για το Πολυτεχνείο' ο.π.

<sup>80</sup> Μανιτάκης, 'Η δημόσια υγεία σκοπός συνταγματικά προστατευόμενος' ο.π.

απαγόρευση των δημόσιων συναθροίσεων πυροδότησε έντονες κοινωνικοπολιτικές αντιδράσεις, έγκριτες φωνές της συνταγματικής θεωρίας επέδειξαν μια τάση «αυτοπεριορισμού», θεωρώντας πως η κρίση για εναλλακτικά – ηπιότερα μέτρα ανήκει – αποκλειστικά- στο νομοθέτη και τη διοίκηση<sup>81</sup> και η κρίση περί συνταγματικότητας στα δικαστήρια<sup>82</sup>.

Αξίζει να επισημανθεί πως η παραπάνω «ερμηνεία ανάγκης» της Απόφασης περί γενικής προληπτικής απαγόρευσης των συναθροίσεων επικρίθηκε πως ανοίγει την κερκόπορτα για την ανατροπή του ερμηνευτικού κεκτημένου για τον περιορισμό των δικαιωμάτων συλλογικής έκφρασης, όπως έχει διαμορφωθεί από τη Μεταπολίτευση μέχρι σήμερα, ακροβατώντας «μεταξύ μιας άτεχνης “νομιμοποιητικής ερμηνείας” που αγνοεί τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 11 και μιας πλήρως “αναθεωρητικής” προσέγγισης, που οδηγεί στην πλήρη αναστολή του δικαιώματος των συναθροίσεων, χωρίς καμία από τις εγγυήσεις (αλλά και τις προϋποθέσεις) του άρθρου 48 του Συντάγματος»<sup>83</sup>.

Στον αντίποδα, ως αντισυνταγματική θεωρήθηκε η Απόφαση του Αρχηγού της Ελληνικής Αστυνομίας της 14<sup>ης</sup> Νοεμβρίου, όχι μόνο από σημαντική μερίδα της θεωρίας του συνταγματικού δικαίου<sup>84</sup>, αλλά και από την Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων<sup>85</sup> και την

---

Βενιζέλος, 'Συναθροίσεις και πανδημία' ο.π.

<sup>81</sup> Καραβοκύρης, 'Η συνταγματικότητα της απαγόρευσης των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων' ο.π.

<sup>82</sup> 'Ν. Αλιβιζάτος: Κανένα δικαστήριο δεν έχει κηρύξει τη διάταξη για τις συναθροίσεις αντισυνταγματική' ο.π.

<sup>83</sup> Απόστολος Παπατόλιας, 'Ο συνταγματικός αναθεωρητισμός στα χρόνια της πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-17-papatolias-anatheoritismos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>84</sup> 'Να ανακληθεί αμέσως η αντισυνταγματική απαγόρευση των συναθροίσεων' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (16 Νοεμβρίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/politiki/268742\\_na-anaklithei-amesos-i-antisyntagmatiki-apagoreysi-ton-synathroiseon](https://www.efsyn.gr/politiki/268742_na-anaklithei-amesos-i-antisyntagmatiki-apagoreysi-ton-synathroiseon)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Τάκης Βιδάλης, 'Πανδημία και συνέρχεσθαι: Τι είναι ο «πυρήνας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων,' (*Σύνταγμα Watch*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-synerxesthai-ti-einai-o-pyrinas-ton-themeliodon-dikaiomaton/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χ. Κουρουνδής και Β.Τσιγαρίδας, 'Το Σύνταγμα, οι συναθροίσεις και η Εθνική Επιτροπή προστασίας της Δημόσιας Υγείας' (*Σύνταγμα Watch*, 20 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-syntagma-oi-synathroiseis-kai-i-ethniki-epitropi-prostasias-tis-dimosias-ygeias/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Γιώργος Σωτηρέλης, 'Από την τοπική απαγόρευση στη γενική αναστολή των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων: Συνταγματικά προβλήματα και (αχρείαστες) πολιτικές εντάσεις' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/apo-tin-topiki-apagorefsi-stin-geniki-anastoli-ton-dimosion-ipethrion-simathriseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

'Χρυσόγονος : Αντισυνταγματική η γενική απαγόρευση των συναθροίσεων' *ΤΑ ΝΕΑ* (16 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.tanea.gr/2020/11/16/politics/antipoliteysi/xrysogonos-antisyntagmatiki-i-geniki-apagoreysi-ton-synathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>85</sup> 'Σύνταγμα και Απαγόρευση Συναθροίσεων' (*Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων*, 15 Νοεμβρίου 2020) <<https://ende.gr/%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9->

Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου<sup>86</sup>. Εξετάζοντας τα συνταγματικά θεμέλια στα οποία βασίζει η Διοίκηση την Απόφαση της (άρθρο 11 Σ και 5 Σ, ιδίως η ερμηνευτική δήλωση του τελευταίου), επισημάνθηκε πως η επίκληση της ερμηνευτικής δήλωσης του άρθρου 5 του Συντάγματος δεν ευσταθεί, καθώς αναφέρεται στον περιορισμό της ελευθερίας της κίνησης με ατομικά μέτρα<sup>87</sup>, ενώ η επίκληση του άρθρου 11 του Συντάγματος, επίσης, θεωρήθηκε ατυχής, καθώς:

- Είναι «εκκεντρική» η ένταξη της έννοιας της «δημόσιας υγείας» σε εκείνη της «δημόσιας ασφάλειας»<sup>88</sup>
- Η «γενική» απαγόρευση αφορά συγκεκριμένη συνάθροιση, η οποία έχει εξαγγελθεί σε ορισμένο τόπο και χρόνο και δεν μπορεί να σε ολόκληρη γεωγραφική περιφέρεια (πχ. δήμος)<sup>89</sup> –πόσο μάλλον σε ολόκληρη την Επικράτεια-, καθώς κάτι τέτοιο συνεπάγεται αναστολή του άρθρου 11 του Συντάγματος, η οποία σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα μπορεί να επιβληθεί μόνο βάσει του άρθρου 48 του Συντάγματος, σε περίπτωση, δηλαδή, κατάστασης πολιορκίας<sup>90</sup>.

Από την άλλη, εξετάζοντας το κατά πόσο τηρήθηκε –ή όχι- η αρχή της αναλογικότητας, κατά την κοινή πείρα είναι σαφές που θα μπορούσαν να έχουν προβλεφθεί ηπιότερα μέτρα: Θα μπορούσε να έχει επιβληθεί αναστολή του δικαιώματος συνάθροισης για διάστημα συντομότερο των τεσσάρων (4) ημερών, για παράδειγμα μόνο κατά την ημέρα της επετείου της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, θα μπορούσε η απαγόρευση να αφορά αποκλειστικά τα αστικά κέντρα, όπου υπήρχε κίνδυνος συγκέντρωσης πλήθους<sup>91</sup>, θα μπορούσε να οριστεί μεγαλύτερος αριθμός συμμετεχόντων ατόμων, ενδεχομένως σε στατική ή σε περιορισμένο

---

[%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B8%CF%81%CE%BF%CE%B9%CF%83%CE%B5%CF%89/>](https://www.hlhr.gr/%ce%b1%cf%80%ce%b1%ce%b3%ce%bf%cf%81%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7-%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%b8%cf%81%ce%bf%ce%b9%cf%83%ce%b5%cf%89/>)

ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>86</sup> 'Γενική απαγόρευση συναθροίσεων: Στις εξαιρετικές περιστάσεις είναι εξαιρετικά κρίσιμος ο πυρήνας των ελευθεριών' (Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου) <<https://www.hlhr.gr/%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b1%cf%80%ce%b1%ce%b3%cf%8c%cf%81%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7-%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%b8%cf%81%ce%bf%ce%af%cf%83%ce%b5%cf%89%ce%bd-%cf%83%cf%84%ce%b9%cf%82/>>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>87</sup> Σωτηρέλης, 'Από την τοπική απαγόρευση στη γενική αναστολή των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων: Συνταγματικά προβλήματα και (αχρείαστες) πολιτικές εντάσεις' ο.π.

<sup>88</sup> Αυτ.

<sup>89</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 519

<sup>90</sup> Ακρίτας Καϊδατζής, 'Αντισυνταγματική αναστολή της ελευθερίας συνάθροισης' στο 'Να ανακληθεί αμέσως η αντισυνταγματική απαγόρευση των συναθροίσεων' ο.π.

'Χρυσόγονος : Αντισυνταγματική η γενική απαγόρευση των συναθροίσεων' ο.π.

<sup>91</sup> Ακρίτας Καϊδατζής, 'Απαγόρευση συναθροίσεων και φιλελεύθεροι' *Η Καθημερινή* (17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.kathimerini.gr/society/561160966/apagoreysi-synathroiseon-kai-filelytheroi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

χώρο συνάθροιση προκειμένου να είναι ευκολότερη η τήρηση των υγειονομικών μέτρων<sup>92</sup> ή, τέλος, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν οι προτάσεις κάποιων εκ των κοινοβουλευτικών κομμάτων, τα οποία επέλεξαν να καταθέσουν, με ολιγομελή αντιπροσωπία, στεφάνι στο Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας (ΕΑΤ-ΕΣΑ)<sup>93</sup>. Εξάλλου, οι διαδηλώσεις που έλαβαν χώρα, εν τέλει, παρά την Απόφαση του Αρχηγού της Ελληνικής Αστυνομίας, εφάρμοσαν de facto την αρχή της αναλογικότητας, τηρώντας τα υγειονομικά μέτρα και αφήνοντας –πολιτικά και συνταγματικά- έκθετη την απόφαση της κυβερνητικής ηγεσίας<sup>94</sup>. Τέλος, κατά μια άλλη ερμηνευτική εκδοχή, η συγκεκριμένη καθολική απαγόρευση των συναθροίσεων συνιστά πλήγμα για τον πυρήνα του δικαιώματος που κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 του Συντάγματος<sup>95</sup>.

Πάντως, πρέπει να σημειωθεί πως η Απόφαση περί των συναθροίσεων στο διάστημα των ημερών 15.11. - 18.11 2020, πέραν των ζητημάτων συνταγματικότητας, επικρίθηκε περαιτέρω αφενός ως παράνομη λόγω μη προσήκουσας τήρησης της προηγηθείσας αυτής γνωμοδοτικής διαδικασίας<sup>96</sup> και αφετέρου ως contra legem σε σχέση με τον εκτελεστικό του άρθρου 11 του Συντάγματος νόμο για τις συναθροίσεις (Ν. 4703/2020)<sup>97</sup>.

Η συζήτηση στους κόλπους της συνταγματικής θεωρίας αναφορικά με το δικαίωμα του συνέρχεσθαι αναζωπυρώθηκε με αφορμή την Απόφαση του Αρχηγού της Ελληνικής Αστυνομίας της 25<sup>ης</sup> Ιανουαρίου που απαγόρευσε τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις με πλήθος άνω των εκατό (100) ατόμων για διάστημα μεταξύ των ημερών 26.01 – 01.02 2021. Για ακόμη μια φορά, για τρίτη φορά σε διάστημα μόλις τριών (3) μηνών ανεστάλη πλήρως και καθολικά το δικαίωμα της συνάθροισης, δείχνοντας prima facie πως δεν έχει τηρηθεί η αρχή της αναλογικότητας<sup>98</sup>. Η πολιτική επιλογή των διαδοχικών απαγορεύσεων των συναθροίσεων χαρακτηρίστηκε ως «αντιδημοκρατική γυμναστική», ως μηχανισμός

---

<sup>92</sup> Βίκυ Καλοφωτιά, Συνέντευξη με την Λίνα Παπαδοπούλου *kedeneews.gr* (17 Νοεμβρίου 2020) <<https://kedeneews.gr/news/ste-politexnio-dimosies-sinathrasis-lina-papadopoulou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>93</sup> Σωτηρέλης, 'Από την τοπική απαγόρευση στη γενική αναστολή των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων: Συνταγματικά προβλήματα και (αχρείαστες) πολιτικές εντάσεις' ο.π.

<sup>94</sup> 'Πολυτεχνείο: Στιγμές και γεγονότα από την επεισοδιακή... πορεία' *Το Βήμα* (18 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.tovima.gr/2020/11/18/society/polytexneio-stigmes-kai-gegonota-apo-tin-epeisodiaki-poreia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>95</sup> Βιδάλης, 'Πανδημία και συνέρχεσθαι: Τι είναι ο «πυρήνας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων;' ο.π.

<sup>96</sup> Κουρουνδής και Τσιγαρίδας, 'Το Σύνταγμα, οι συναθροίσεις και η Εθνική Επιτροπή προστασίας της Δημόσιας Υγείας' ο.π.

<sup>97</sup> Δημήτρης Χριστόπουλος, 'Η απάντηση είναι ο νόμος' στο 'Να ανακληθεί αμέσως η αντισυνταγματική απαγόρευση των συναθροίσεων' ο.π.

<sup>98</sup> Χαράλαμπος Κουρουνδής, 'Η νέα απαγόρευση συναθροίσεων και το Σύνταγμα' (*constitutionalism.gr*, 28 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/i-nea-apagorefsi-sinathriseon-kai-to-sintagma/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

πειθάρχησης της κοινωνίας<sup>99</sup>, άποψη που δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί κινδυνολογία αν ληφθεί υπόψη πως η κυβερνητική ηγεσία φαίνεται να αντιλαμβάνεται τις διαδηλώσεις ως «κατάλυση της κοινωνικής ζωής»<sup>100</sup>.

Η είδηση της έναρξης του εμβολιασμού κατά της νόσου Covid-19 σε παγκόσμιο επίπεδο και οι απόπειρες των κρατών να στήσουν τα επιχειρησιακά τους σχέδια εμβολιασμού<sup>101</sup>, έθεσε αναπόφευκτα έναν από τους μείζονες βιοηθικούς προβληματισμούς της πανδημίας: Είναι συνταγματικά ανεκτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός; Η «παραδοσιακή» άποψη αναφορικά με τη διενέργεια ιατρικών πράξεων είναι πως εξαρτάται από τη θεμελιώδη αρχή της «συναίνεσης ύστερα από ενημέρωση» (informed consent)<sup>102</sup>. Σε μια φιλελεύθερη δημοκρατία, εκ πρώτης όψεως, η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ) φαίνεται να υπερισχύει της προάσπισης της δημόσιας υγείας<sup>103</sup>. Παρόλα αυτά, ενόψει της «ιδιαιτερότητας» της πανδημίας της λοίμωξης Covid-19, στα πλαίσια μιας ακόμη «ερμηνείας έκτακτης ανάγκης», ο υποχρεωτικός εμβολιασμός φαίνεται να θεωρείται συνταγματικά επιτρεπτός προκειμένου να εξασφαλιστεί η λεγόμενη «ανοσία της αγέλης», κατά την κρατούσα άποψη της θεωρίας του συνταγματικού δικαίου και των ειδικών επί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το συνταγματικό θεμέλιο για αυτή την άποψη εντοπίζεται, αφενός, στην υποχρέωση του κράτους να μεριμνά για την υγεία των πολιτών (21 παρ. 3 Σ)<sup>104</sup>, αφετέρου, στο καθήκον κοινωνικής αλληλεγγύης (25 παρ.4 Σ)<sup>105</sup>, αλλά και στην αρχή της πρόληψης<sup>106</sup>.

<sup>99</sup> Ακρίτας Καϊδατζής, 'Η απαγόρευση συναθροίσεων ως αντιδημοκρατική γυμναστική' *Η Αυγή* (27 Ιανουαρίου 2021) <[https://www.avgi.gr/politiki/377808\\_i-apagoreysi-synathroiseon-os-antidimokratiki-gymnastiki](https://www.avgi.gr/politiki/377808_i-apagoreysi-synathroiseon-os-antidimokratiki-gymnastiki)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>100</sup> Χρυσοχοϊδης: Θα διερευνηθούν ευθύνες για την πορεία του ΚΚΕ - Δεν θα γίνουν εκδηλώσεις στην επέτειο Γρηγορόπουλου' *Πρώτο Θέμα* (17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.protothema.gr/politics/article/1066263/hrusohoidis-tha-diereunithoun-euthunes-gia-tin-poreia-tou-kke-den-tha-ginoun-ekdiloseis-stin-epeteio-grigoropoulou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>101</sup> 'COVID-19 vaccine introduction toolkit' (*World Health Organization*) <<https://www.who.int/tools/covid-19-vaccine-introduction-toolkit>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021  
Κωνσταντίνος Κουρούπης, 'Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο' (*Σύνταγμα Watch*, 22 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yproxeotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>102</sup> Τάκης Βιδάλης, 'Είναι υποχρεωτικός ο εμβολιασμός, ώστε να μην κινδυνεύει η δημόσια υγεία;' (*Σύνταγμα Watch*, 15 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/ine-opochreotikos-o-emvoliasmos-oste-na-min-kindinevi-i-dimosia-ygeia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου

<sup>103</sup> Ξενοφών Κοντιάδης, 'Υποχρεωτικός Εμβολιασμός και Σύνταγμα' (*Σύνταγμα Watch*, 21 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvoliasmos-kai-syntagma/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου

<sup>104</sup> Απόστολος Βλαχογιάννης, 'Υποχρεωτικός εμβολιασμός και COVID-19: η προστασία της δημόσιας υγείας ως λόγος περιορισμού θεμελιωδών δικαιωμάτων εν μέσω πανδημίας' (*constitutionalism.gr*,



Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός θα μπορούσε να νοηθεί μόνο ως επιλογή της πολιτικής ηγεσίας, ανήκει δηλαδή στη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη –δεν πρόκειται για ιατρική απόφαση<sup>-107</sup>, η οποία, μάλιστα, θα λαμβανόταν με ειδική νομοθετική ρύθμιση, τυπικό νόμο –καθώς δεν πρόκειται για «απρόβλεπτη ανάγκη» προκειμένου να δικαιολογείται η Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου<sup>-108</sup>. Αν και είναι σαφές πως η «υποχρεωτικότητα» δεν θα μπορούσε να συνίσταται σε εμβολιασμό δια της άσκησης φυσικής βίας, δεν υφίσταται ομοφωνία μεταξύ της θεωρίας για το τι θα συνεπαγόταν για έναν πολίτη ο μη εμβολιασμός: Κατά μια άποψη, θα ήταν δυνατή η επιβολή διοικητικών κυρώσεων<sup>109</sup>. Από την άλλη, έχει υποστηριχθεί πως η επιβολή διοικητικών κυρώσεων, ιδίως υπό τη μορφή επιβολής προστίμων, θα έθιγε τον πυρήνα του δικαιώματος αυτοκαθορισμού και ως εκ τούτου θα ήταν προτιμότερες εν τις πράγμασι κυρώσεις, όπως για παράδειγμα απαγόρευση μετακινήσεων μεταξύ των νομών, περιορισμός στη φοίτηση σε σχολεία ή πανεπιστήμια, απαγόρευση πρόσβασης σε συγκεκριμένους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους<sup>110</sup>. Βέβαια, έχει επίσης υποστηριχθεί ότι, ο εμβολιασμός δεν μπορεί να επιβληθεί ως προϋπόθεση για την εκπλήρωση δημόσιας υποχρέωσης, όπως είναι για παράδειγμα η φοίτηση σε σχολεία, καθώς ο πολίτης θα βρισκόταν ενώπιον έμμεσης απειλής κυρώσεων λόγω του διλήμματος «αθέλητη επέμβαση στο σώμα του ή κυρώσεις λόγω μη συμμόρφωσης με τη δημόσια υποχρέωση»<sup>111</sup>. Ανησυχία προέκυψε με τη λεγόμενη «βεβαίωση εμβολιασμού»<sup>112</sup>, η οποία

---

14 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/2021-1-vlahogiannis-y-pohreotikos-emvoliasmos-covid19/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>105</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Εμβόλιο: Τα όρια της μη υποχρεωτικότητας' (*constitutionalism.gr*, 8 Δεκεμβρίου 2020)

<<https://www.constitutionalism.gr/%ce%b5%ce%bc%ce%b2%cf%8c%ce%bb%ce%b9%ce%bf-%cf%84%ce%b1-%cf%8c%cf%81%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%bc%ce%b7-%cf%85%cf%80%ce%bf%cf%87%cf%81%ce%b5%cf%89%cf%84%ce%b9%ce%ba%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>106</sup> Ξενοφών Κοντιάδης, 'Είναι συνταγματικά ανεκτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός;' (*Σύνταγμα Watch*, 4 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatika-anektos-o-y-poxreotikos-emvoliasmos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>107</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'COVID-19 και υποχρέωση εμβολιασμού ' (*Σύνταγμα Watch*, 3 Αυγούστου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/covid-19-kai-y-poxreosi-emvoliasμου/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>108</sup> Ανθόπουλος, 'Εμβόλιο: Τα όρια της μη υποχρεωτικότητας' ο.π.

<sup>109</sup> Ανθόπουλος, 'Εμβόλιο: Τα όρια της μη υποχρεωτικότητας' ο.π.

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός – Σχόλιο στην ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 2387/2020' (*Σύνταγμα Watch*, 9 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/syntagmatikos-o-y-pochreotikos-emvoliasmos-scholio-stin-ste-d-tmima-2387-2020/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>110</sup> Ξενοφών Κοντιάδης, 'Εμβολιασμός και Σύνταγμα' (*Σύνταγμα Watch*, 13 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvoliasmos-kai-syntagma-2/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>111</sup> Βιδάλης, 'Είναι υποχρεωτικός ο εμβολιασμός, ώστε να μην κινδυνεύει η δημόσια υγεία;' ο.π.

θεωρήθηκε πως δια της πλαγίας οδού είναι πιθανόν να αποτελέσει ουσιαστικά προϋπόθεση προκειμένου να επανέλθουν οι πολίτες στην προ πανδημίας κοινωνική τους ζωή. Είναι πιθανόν το εν λόγω πιστοποιητικό να λειτουργήσει ως έμμεσος εξαναγκασμός εμβολιασμού, ενώ βάσιμοι είναι οι φόβοι για την παραβίαση της αρχής της ισότητας, λόγω διαχωρισμού των πολιτών σε εμβολιασμένους και μη<sup>113</sup>.

Δεδομένου, όμως, πως στην Ελλάδα δεν υπήρξε διατυπωμένη πρόθεση εκ μέρους της πολιτικής ηγεσίας για επιβολή μέτρου υποχρεωτικού εμβολιασμού, η συζήτηση μετατοπίστηκε στα ζητήματα της «τριτενέργειας», της επιβολής έμμεσων «ιδιωτικών» κυρώσεων. Το ερώτημα που ανέκυψε αφορά τις ιδιωτικές επαγγελματικές δραστηριότητες: Δύναται ο εργοδότης να επιβάλλει στους εργαζομένους υποχρεωτικό εμβολιασμό με σκοπό την προστασία της υγείας και τη διαφύλαξη της παραγωγικότητας του ανθρωπίνου δυναμικού; Η απάντηση είναι αρνητική. Είναι γνωστό πως ο εργοδότης έχει δικαίωμα να επεξεργάζεται ευαίσθητα δεδομένα υγείας (άρθρο 9 GDPR) και ως εκ τούτου μπορεί να γνωρίζει αν έχει εμβολιαστεί ο εργαζόμενος. Εντούτοις, το εν λόγω δικαίωμα δεν ισοδυναμεί με δυνατότητα επιβολής εμβολιασμού των εργαζομένων<sup>114</sup>. Πάντως, κατ' εξαίρεση γίνεται καθολικά δεκτό πως σε συγκεκριμένα εργασιακά περιβάλλοντα (λ.χ. ιατρικό, παραϊατρικό προσωπικό, εργαζόμενοι σε νοσοκομεία, κλινικές, γηροκομεία κοκ) θα ήταν συνταγματικά ανεκτό να είναι υποχρεωτικός ο εμβολιασμός «επί ποινή» αρνητικών συνεπειών στην παροχή υπηρεσιών τους ή κυρώσεων –που δεν θα φτάνουν μέχρι την απόλυση-<sup>115</sup>.

### 3. Η ανάδυση νέων (;) αντιλήψεων γύρω από ατομικά δικαιώματα

Η πανδημία της νόσου Covid – 19 και η καθολική, σε παγκόσμιο επίπεδο επιρροή που άσκησε τόσο στην κοινωνία, όσο και στα άτομα, δεν θα μπορούσε να μην αφήσει το αποτύπωμα της στις αντιλήψεις περί θεμελιωδών δικαιωμάτων, γεννώντας μάλιστα

---

<sup>112</sup> 'Βεβαίωση εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού COVID-19' (*gov.gr*) <<https://www.gov.gr/ipiresies/ugeia-kai-pronoia/koronoios-covid-19/pistopoietiko-emboliasmou>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>113</sup> Κωνσταντίνος Κουρούπης, 'Πιστοποιητικό εμβολιασμού: νομικά και κοινωνικά διλήμματα' (*Σύνταγμα Watch*, 22 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pistopoiitiko-emboliasmou-nomika-kai-koinwnika-dilhmata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>114</sup> Κωνσταντίνος Κουρούπης, 'Υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στο πλαίσιο ιδιωτικών δραστηριοτήτων' (*Σύνταγμα Watch*, 9 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yproxeotikotita-emboliasmou-sto-plaisio-idiotikon-drastiriotiton/#ftn3>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>115</sup> Βλ. αντί πολλών: Αντώνης Μανιτάκης, 'Η συνταγματικότητα του πειθαναγκαστικού εμβολιασμού' (*constitutionalism.gr*, 19 Φεβρουαρίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/2021-02-18-manitakis-emboliasmos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

αναπόφευκτα το ερώτημα αν οι αντιλήψεις αυτές θα αποκτήσουν μόνιμη βάση. Καταρχάς, όπως προκύπτει και από όσα ειπώθηκαν παραπάνω, οι «έκτακτες ερμηνείες» της πανδημίας ανέδειξαν μια προτεραιοποίηση του δικαιώματος στην υγεία και, ως λογική επέκταση, της ανθρώπινης ζωής. Ειδικότερα, στο ελληνικό Σύνταγμα το δικαίωμα στην υγεία εμφανίζεται αφενός ως ατομικό δικαίωμα (5 παρ. 5 εδ. α' Σ) και αφετέρου ως κοινωνικό δικαίωμα (21 παρ. 3 Σ). Η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 5 εδ. α' του Συντάγματος, όπως ισχύει μετά την αναθεώρηση του 2001, απαγορεύει τις σκόπιμα βλαπτικές της υγείας του ατόμου ενέργειες τρίτων και την ιατρική επέμβαση ή περίθαλψη χωρίς τη συναίνεση του ασθενούς<sup>116</sup>. Το άρθρο 21 παρ. 3 του Συντάγματος υποχρεώνει το Κράτος να μεριμνά για την υγεία πολιτών. Από την άλλη, το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος κατοχυρώνει εμφατικά και «απόλυτα» τη ζωή όσων βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια. Ακόμη, εν μέσω πανδημικής κρίσης, υπήρξε μια σαφής ροπή προς «μια δογματική μεταβολή του δικαιώματος στην υγεία, η οποία εκφράζει τη διαλεκτική σύνθεση όλων των μορφών του, ως ατομικού δικαιώματος, ως κοινωνικού δικαιώματος και ως συλλογικού δικαιώματος»<sup>117</sup>, αναδεικνύοντας, εν τέλει, μια πρόσληψη της υγείας και της ζωής ως *a priori* ιεραρχικά ανώτερων δικαιωμάτων<sup>118</sup>. Η υγεία αποτέλεσε τόσο συνταγματικό θεμέλιο όλων των περιορισμών των δικαιωμάτων, όσο και βασικό γνώμονα για την αξιολόγηση τους<sup>119</sup>. Η υγεία υπήρξε «πανταχού παρούσα» στις ερμηνευτικές απόπειρες των νομοθετικών μέτρων αναχαίτησης της πανδημίας. Μάλιστα, το πιο χαρακτηριστικό, ίσως, παράδειγμα που αποδεικνύει την επιρροή που άσκησε η «δημόσια υγεία» στις ερμηνευτικές κατευθύνσεις της πανδημίας αποτελεί η αναγωγή της στον απώτατο «συνταγματικό σκοπό» και διασταλτική ερμηνεία της έννοιας της «δημόσιας ασφάλειας» του άρθρου 11 του Συντάγματος προκειμένου να τη συμπεριλάβει<sup>120</sup>. Όπως είναι αναμενόμενο –και θεμιτό– στη δύνη μιας υγειονομικής κρίσης η προστασία της υγείας και της ανθρώπινης ζωής να εισέρχεται με αυξημένη βαρύτητα στη διαδικασία της *in concreto* στάθμισης με τα λοιπά συγκρουόμενα έννομα αγαθά<sup>121</sup>, η επίλυση όμως των πανδημικών συνταγματικών ερωτημάτων δεν μπορεί παρά να έχει ως αφετηρία τη θεμελιώδη παραδοχή της «τυπικής νομικής ισοδυναμίας όλων των συνταγματικών διατάξεων»<sup>122</sup>. Εξάλλου, στο προοίμιο του

<sup>116</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 268-270

<sup>117</sup> Ανθόπουλος, 'Πανδημία και δικαίωμα στην υγεία' ο.π.

<sup>118</sup> Μανιτάκης, 'Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία' ο.π.

<sup>119</sup> Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα* ο.π. σελ.82-83.

<sup>120</sup> Μανιτάκης, 'Η δημόσια υγεία σκοπός συνταγματικά προστατευόμενος' ο.π.

<sup>121</sup> Σπύρος Βλαχόπουλος, *Συνταγματικός Μιθριδατισμός - Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας* (Εκδόσεις Ευρασία 2020) σελ. 62

<sup>122</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 140

Καταστατικού Χάρτη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, η υγεία ορίζεται ως κατάσταση πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο ως απουσία ασθένειας ή αναπηρίας<sup>123</sup>. Συνεπώς, η μη νόσηση από τον ιό SARS-CoV-2 αποτελεί μια μόνο, πολύ συγκεκριμένη έκφανση της υγείας, η οποία παρά το γεγονός ότι βρέθηκε –δικαίως- στο προσκήνιο λόγω της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης, δεν δύναται να φτάσει στο σημείο να «απανθρωπίσει» τις λοιπές εκφάνσεις της ζωής των πολιτών. Είναι σαφές πως το Σύνταγμα δεν προστατεύει την ανθρώπινη ζωή, αποκλειστικά και μόνο ως βιολογική ύπαρξη, αλλά ως αξία, η οποία νοηματοδοτείται από το σύνολο των συνταγματικών δικαιωμάτων και αρχών<sup>124</sup>.

Η πρωτοκαθεδρία του δικαιώματος της υγείας, συνοδεύτηκε από πρωτοκαθεδρία της ιατρικής επιστήμης. Η τεχνοκρατική σφραγίδα των ληφθέντων μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας και η καθημερινή τηλεοπτική ενημέρωση από το Υπουργείο Υγείας σχετικά με την πρώτη φάση της πανδημίας<sup>125</sup>, πράγματι, συνέβαλλε, αρχικά, στην ουσιαστική νομιμοποίηση τους. Σταδιακά, όμως, οι πολιτικές αντιμετώπισης της πανδημίας, επιδιώχθηκε να παρουσιαστούν ως «μονόδρομος» χαραγμένος από τους ειδικούς (στη λογική του δόγματος «there is no alternative»), άποψη η οποία αναπαράχθηκε τόσο από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης<sup>126</sup>, όσο και από έγκριτα συνταγματικά χείλη<sup>127</sup>. Μάλιστα, το εν λόγω αφήγημα διανθίστηκε από το αντιθετικό ζεύγος «υπευθυνότητας – ανευθυνότητας», ορίζοντας ως «υπεύθυνο» όποιον συμμορφώνεται με την «επιστημονική αλήθεια» και ως «ανεύθυνο» όποιον αγνοεί τα κελεύσματα της<sup>128</sup>, είτε πρόκειται για τους πολίτες είτε για επιστήμονες παντός ειδικότητας. Το ζήτημα είναι πως, πρώτον, δεν υπάρχει μια μόνο

---

<sup>123</sup> 'Constitution' (World Health Organization) <<https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>124</sup> Βλαχόπουλος, *Συνταγματικός Μιθριδατισμός - Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας* ο.π. σελ. 59-62

<sup>125</sup> 'Ενημέρωση διαπιστευμένων συντακτών υγείας από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορονοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα (16/3/2020)' (*Ελληνική Δημοκρατία: Υπουργείο Υγείας*, 16 Μαρτίου 2020) <<https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typoy/press-releases/6895-enhmerwsh-diapisteymenwn-syntaktwn-ygeias-apo-ton-yfyoyrgo-politikhs-prostasias-kai-diaxeirishs-krisewn-niko-xardalia-kai-ton-ekproswpo-toy-yoyrgoy-ygeias-gia-to-neo-koronoio-kathghth-swthrh-tsiotra-16-3-2020>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>126</sup> Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, 'Δημοκρατικός διάλογος και ραδιοτηλεοπτική μεροληψία' (*constitutionalism.gr*, 12 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-12-dimokratikos-dialogoa-radiotileorasi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>127</sup> Νίκος Αλιβιζάτος, 'Οι επιστημονικές διαφωνίες σε ώρα κρίσης' (*constitutionalism.gr*, 13 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-14-alivizatos-epistimonikes-diafonies-se-ora-krisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>128</sup> Απόστολος Παπατόλιας, *Η «επόμενη μέρα» του εθνικού και ευρωπαϊκού συνταγματισμού - Ερμηνευτικοί (ανα)στοχασμοί μετά την πανδημία* (Εκδόσεις Παπαζήση 2020) σελ. 80-88

επιστημονικά «ορθή» αντιμετώπιση της πανδημίας<sup>129</sup>. Δεύτερον, η «μάχη» με την πανδημία είναι πολυεπίπεδη: σε κάθε περίπτωση η ιατρική επιστήμη θα έχει κεντρικό ρόλο σε αυτή, αλλά θα πρέπει να ενώσει τις δυνάμεις με μια σειρά άλλων ειδικών (λ.χ. οικονομολόγων, διοικητικών επιστημόνων, νομικών, κοινωνικών επιστημόνων), προκειμένου να επιτευχθεί η επιστροφή στην περιβόητη «κανονικότητα»<sup>130</sup>. Τρίτον, ο πλουραλισμός αποτελεί θεμελιώδη αρχή της φιλελεύθερης δημοκρατίας και σε κρίσιμες κοινωνικά περιόδους θα έπρεπε να προάγεται η δημιουργική διεξαγωγή επιστημονικού διαλόγου και όχι να φιμώνεται η διαφορετική άποψη<sup>131</sup>. Τέλος, παρά το γεγονός πως μια ομάδα ειδικών προβαίνει σε εισηγήσεις μέτρων προστασίας κατά της λοίμωξης Covid –19, οι εν λόγω εισηγήσεις καθίστανται δεσμευτικές μόνο όταν θα υιοθετηθούν με πράξη κρατικού οργάνου, συνεπώς είναι, εν τέλει, πολιτική επιλογή. Ως εκ τούτου, κάθε προσπάθεια «απολιτικοποίησης» των μέτρων αντιμετώπισης της πανδημίας δεν είναι παρά άλλοθι για την πολιτική ηγεσία<sup>132</sup>.

Μια ακόμη θέση, στην οποία επιδιώχθηκε να αναζητηθεί –ουσιαστική- νομιμοποίηση των πολιτικών αντιμετώπισης της πανδημίας, είναι θέση πως η πανδημική κρίση είναι –εξίσου- «υπόθεση όλων»<sup>133</sup>. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, ενόψει, του «κοινού κινδύνου», είναι υποχρέωση του κοινωνικού συνόλου και του πολιτικού κόσμου να επιδείξει διάθεση για «ηρεμία και ασφάλεια,...ήπιο και συναινετικό πολιτικό κλίμα»<sup>134</sup>. Η παραγνώριση των ταξικών και των λοιπών κοινωνικών ανισοτήτων και των συνεπειών που αυτές έχουν στα άτομα που τις υφίστανται υπό συνθήκες πανδημικής κρίσης οδήγησε στη διαμόρφωση της άποψης πως τα ατομικά δικαιώματα αποτελούν μια «πολυτέλεια» που ανήκει ανεπιστρεπτί στο παρελθόν<sup>135</sup>. Μάλιστα, η διεκδίκηση των ατομικών συνταγματικών δικαιωμάτων εν μέσω της πανδημίας αντιμετωπίστηκε ως ηθικά μεμπτή ενέργεια, αντιμετωπίστηκε ως

---

<sup>129</sup> Καϊδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' ο.π.

<sup>130</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Επιστήμη και πολιτική στην κρίση του κορωνοϊού' (*constitutionalism.gr*, 12 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-12-anthopoulos-epistimi-politiki-coronavirus-pandemia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>131</sup> Ακρ. Καϊδατζής, Ιφ. Καμτσίδου και Χ. Κουρουνδής, 'Επιστημονική αφωνία σε ώρα κρίσης;', (*constitutionalism.gr*, 25 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-25-kamtsidou-kaidatzis-kouroundis/?hilitte=%27%CE%B1%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%B1%27>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>132</sup> Καϊδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' ο.π.

<sup>133</sup> Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος, 'Στιγμές από τις χρονικότερες της κρίσης του Covid-19' (*constitutionalism.gr*, 17 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-16-yannakopoulos-hronikotites-krisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>134</sup> Αντώνης Μανιτάκης, 'Ουδέν δεινότερον της πανδημίας, όταν συγκατοικεί με τη βία' (*constitutionalism.gr*, 20 Μαρτίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/2021-03-18-manitakis-pandimia-via/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>135</sup> Karavokyris, 'The Coronavirus Crisis-Law in Greece: A (Constitutional) Matter of Life and Death' ο.π.

«δικαιωματοκρατία»<sup>136</sup>. Η υποχρέωση του συνταγματικού λόγου, όμως, σε συνθήκες κοινωνικοπολιτικής –πλέον και υγειονομικής- κρίσης, δεν είναι η απολογητική αποδοχή των εκάστοτε πολιτικών, αλλά η ανάδειξη των συνταγματικών ορίων στα επιβεβλημένα μέτρα, με μοναδικό γνώμονα τον νομικό θετικισμό<sup>137</sup>.

Ενόψει του «έκτακτου» χαρακτήρα της πανδημίας Covid – 19 και υπό την επιρροή του διεθνούς επιστημονικού διαλόγου αναφορικά με τη δυνατότητα επίκλησης των εθνικών και διεθνών διατάξεων<sup>138</sup> περί παρέκκλισης (derogation – dérogation), άνοιξε μια συζήτηση και στην Ελλάδα για το αν υπάρχει περιθώριο για καταφυγή στο άρθρο 48 του Συντάγματος<sup>139</sup>. Η μεταφορά αυτής της συζήτησης στα πλαίσια του ελληνικού συνταγματικού δικαίου, υπήρξε, μια μάλλον σπασμωδική απόπειρα να ευρεθεί μια «συντεταγμένη»<sup>140</sup> εναλλακτική για την αντιμετώπιση της πανδημίας, καθώς η κατάσταση πολιορκίας του άρθρου 48 του Συντάγματος δεν μπορεί να κηρυχθεί για λόγους που αφορούν την υγεία, αλλά προϋποθέτει –αποκλειστικά- είτε πόλεμο –ως πραγματική κατάσταση, γενικευμένη, δηλαδή, διεξαγωγή εχθροπραξιών-, είτε επιστράτευση –επίσης, ως πραγματικό γεγονός, διευρυμένη και έκτακτη, δηλαδή, κινητοποίηση ενόπλων δυνάμεων-, είτε άμεση απειλή της εθνικής ασφάλειας – έννοια η οποία υπονοεί εξωτερικούς κινδύνους για την εθνική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, μορφοποιούμενους στη χρήση ένοπλης βίας εναντίον της-, είτε, τέλος, -εν εξελίξει- ένοπλο κίνημα για την ανατροπή του πολιτεύματος<sup>141</sup>. Μάλιστα πρόκειται για μια διάταξη που είναι de constitutione ferenda

---

<sup>136</sup> Μανιτάκης, 'Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία' ο.π.

<sup>137</sup> Βλαχόπουλος, *Συνταγματικός Μιθριδατισμός - Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας* ο.π. σελ. 62-67

<sup>138</sup> Αριστείδης Τσάτσος, 'Το Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ στη Σκιά του COVID-19: Κορωνοϊός και Παρέκκλιση σε Περίπτωση Έκτακτης Ανάγκης – Μια Πρώτη Προσέγγιση' (*constitutionalism.gr*, 27 Ιουνίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/to-arthro15-tis-esda/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Αικατερίνα Παπανικολάου, 'Η «παρέκκλιση» από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ κατά το άρθρο 15: Αποτελεί τη μόνη διαθέσιμη στάθμιση στη διαχείριση της έκτακτης ανάγκης;' (*syntagmawatch.gr*, 6 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-parekklisi-apo-tis-diataxeis-tis-esda-kata-to-arthro-15-apotelei-ti-moni-diathesimi-stathmisi-sti-diaxeirisi-tis-ektaktis-anagis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>139</sup> Κωνσταντίνος Μποτόπουλος, 'Κορωνοϊός και Έκτακτη Ανάγκη' (*Σύνταγμα Watch*, 17 Μαρτίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/koronoios-kai-ektakti-anagi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Γιώργος Νικολόπουλος, 'COVID19 – Περιορισμός θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω αντισυνταγματικών ΠΝΠ ή μέσω του άρθρου 48 Σ;' (*constitutionalism.gr*, 17 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-16-nikolopoulos-pnn-arthro48s/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>140</sup> Δανειζόμαστε τον όρο από τον Ευαγγ. Βενιζέλο: Βενιζέλος, 'Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία' ο.π.

<sup>141</sup> Κώστας Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο* (2η αναθεωρημένη έκδοση Εκδόσεις Σάκκουλα 2014) σελ. 165-168

ευκαΐα η κατάργηση της λόγω του ότι εισάγει έναν θεσμό ευεπίφορο σε καταχρήσεις, όπως έχει αποδείξει η σύγχρονη ελληνική ιστορία<sup>142</sup>. Συνεπώς, η εμφάνιση της άποψης περί αξιοποίησης του άρθρου 48 του Συντάγματος ως «όπλο» στον «πόλεμο» με την πανδημία, παρά το γεγονός ότι υπήρξε μειοψηφική στους κόλπους της συνταγματικής θεωρίας, είναι μια ακόμη απόδειξη του πόσο «ευρύχωρες» ερμηνείες υιοθετήθηκαν κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου.

Οι «έκτακτες ερμηνείες» που υιοθετήθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όπως είναι αναμενόμενο, προκάλεσαν σημαντικές ρωγμές στο σύστημα ελευθεριών και δικαιωμάτων. Παρά το γεγονός πως κατά κοινή παραδοχή η πανδημία αποτελεί ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο, επιδιώχθηκε η «εκβιαστική» ένταξη των ληφθέντων μέτρων στη συνταγματική «κανονικότητα». Μάλιστα, ακόμη και ρυθμίσεις που κατέληξαν, κατ' ουσίαν στην αναίρεση συνταγματικώς κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, αντιμετωπίστηκαν ως περιοριστικά μέτρα. Η θεώρηση αυτή, όμως, προκειμένου να εδραιωθεί, προϋπέθετε την ερμηνευτική προσαρμογή του Συντάγματος στα νέα δεδομένα, με τρόπο βλαπτικό για την εγγυητική του λειτουργία<sup>143</sup>. Το ερώτημα που προκύπτει, όμως, από την λόγω υγειονομική, κοινωνική και συνταγματική συνθήκη είναι το εξής: βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια «επουλώσιμη πληγή» για το Σύνταγμα, για το κράτος δικαίου και εν τέλει για την κοινωνία ή βρισκόμαστε ήδη σε μια διαδικασία σταδιακής εμπέδωσης ενός «συνταγματικού μιθριδατισμού», σε μια διαδικασία εθισμού στην απώλεια –ατομικών- δικαιωμάτων προκείμενου να προστατευθούν υπέρτερα έννομα αγαθά<sup>144</sup>;

Τέλος, κρίσιμη υπήρξε η επίδραση της υγειονομικής κρίσης σε επίπεδο κοινωνικών διεκδικήσεων. Οι πολιτικές αντιμετώπισης της πανδημίας οδήγησαν στην αναστολή του δικαιώματος της συνάθροισης, της συνδικαλιστικής ελευθερίας και της απεργίας, ενώ, ιδίως στην πρώτη φάση της πανδημίας, δεν υπήρχαν επαρκή επιστημονικά δεδομένα για τους τρόπους μετάδοσης του ιού. Για αυτό το λόγο, η αρχή της πανδημικής κρίσης, αναζωπύρωσε τη διαλεκτική σχέση μεταξύ των κοινωνικών κινημάτων και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης<sup>145</sup>, ενώ επιδιώχθηκε η αρμονική εξισορρόπηση μεταξύ της τήρησης

---

<sup>142</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 103-106

<sup>143</sup> Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Η πανδημία και η αναχώρηση του δικαίου II' (*constitutionalism.gr*, 28 Αυγούστου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-08-28\\_kamtsidou\\_pandimia-anahorisi-dikaiou/?hilite=%27CE%BA%CE%B1%CE%BC%CF%84%CF%83%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-08-28_kamtsidou_pandimia-anahorisi-dikaiou/?hilite=%27CE%BA%CE%B1%CE%BC%CF%84%CF%83%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>144</sup> Σπύρος Βλαχόπουλος, «'Όχι» στον συνταγματικό μιθριδατισμό' *Η Καθημερινή* (29 Μαρτίου 2020) <<https://www.kathimerini.gr/opinion/1071326/ochi-ston-syntagmatiko-mithridatismo/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>145</sup> D. Kidd και K. McIntosh, 'Social Media and Social Movements' [2016] 10/9 *Sociology Compass* 785–794, DOI: 10.1111/soc4.12399

των υγειονομικών μέτρων και της διεκδίκησης δικαιωμάτων, ιδίως μέσω συμβολικών κινήσεων<sup>146</sup>. Το επόμενο χρονικό διάστημα, όμως, η υγειονομική κρίση λειτούργησε καταλυτικά στην επίταση –ή ακόμη και τη δημιουργία νέων- κοινωνικών ανισοτήτων. Ακόμη, αποτελεί κοινό μυστικό πως η πανδημία υπήρξε μια συνθήκη ευεπίφορη σε αυταρχικές μεθοδεύσεις<sup>147</sup>. Η διακυβέρνηση απώλεσε σταδιακά την ουσιαστική της νομιμοποίηση, καθώς οι πολιτικές αποφάσεις –τόσο σχετικά με την αντιμετώπιση της πανδημίας, όσο και εν γένει- λαμβάνονταν άνευ διαφάνειας, άνευ διαβούλευσης με τους άμεσα ενδιαφερόμενους πολίτες, άνευ διαλόγου με τις πολιτικές δυνάμεις, άνευ τεκμηρίωσης<sup>148</sup>. Ο πολίτης μετετράπη σε αποδέκτη «ανέλεγκτης βουλευσιοκρατίας»<sup>149</sup>. Παράλληλα, υπήρξε ραγδαία έξαρση της αστυνομικής βίας και των αυθαιρεσιών των αρμόδιων για την τήρηση των μέτρων του «lockdown» αρχών. Συνεπώς, τα κοινωνικά κινήματα επέστρεψαν στις «παραδοσιακές» μορφές διεκδίκησης δικαιωμάτων<sup>150</sup>, θέτοντας ως στόχο η μετά την πανδημία εποχή να συνεπάγεται ένα νέο μοντέλο κοινωνίας, με καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και εργασίας, κοινωνική ισότητα και ισχυρά δημόσια συστήματα υγείας, ως απάντηση στο κυρίαρχο αφήγημα της «επιστροφής στην κανονικότητα»<sup>151</sup>.

---

<sup>146</sup> 'Εντυπωσιακή Πρωτομαγιά για το ΠΑΜΕ στο Σύνταγμα εν μέσω καραντίνας [εικόνες + βίντεο]' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (1 Μαΐου 2020) <<https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/241426-entyposiaki-protomagia-gia-pame-sto-syntagma-en-meso-karantinas-eikones>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>147</sup> Δεν φαίνεται να δικαιώνονται οι φόβοι του G. Agamben περί επιπόνησης μιας επιδημίας, ως πρόσχημα για την καθιέρωση της κατάστασης εξαιρέσεως ως κανονικότητα προτύπου διακυβέρνησης, αλλά είναι πραγματικός ο κίνδυνος για καταχρηστική επίκληση της –υποτιθέμενης- ασφάλειας εις βάρος της ελευθερίας: Giorgio Agamben, 'Lo stato d'eccezione provocato da un'emergenza immotivata' *il manifesto* (26 Φεβρουαρίου 2020) <<https://ilmanifesto.it/lo-stato-deccezione-provocato-da-un'emergenza-immotivata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>148</sup> Συνέντευξη με τον Ακρίτα Καϊδατζή *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (11 Απριλίου 2020) <<https://www.efsyn.gr/politiki/synenteyxeis/238838-ta-metra-poy-epiblitikan-ehoy-n-prototy-thyma-ti-dimokratia>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>149</sup> Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, 'Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού' (*constitutionalism.gr*, 20 Ιουνίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/i-igeionomiki-krisi-tou-2020-kai-i-entropia-toy-apolitikou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>150</sup> Βλ. ενδεικτικά 'Κινητοποιήσεις: Επανεκκίνηση των αγώνων. Πανελλαδική Κινητοποίηση την Τρίτη 16 Ιουνίου 2020' (*Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργαζομένων Δημοσίων Νοσοκομείων*, 10 Ιουνίου 2020) <<https://www.poedhn.gr/kinitopoiiseis/item/5281-epanekkinisi-ton-agonon-panelladiki-kinitopoiisi-tin-triti-16-iouniou-2020>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

'Δυναμικά συλλαλητήρια για να πέσει το νομοσχέδιο Κεραμέως – Χρυσοχοϊδή' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (4 Φεβρουαρίου 2021) <<https://www.efsyn.gr/ellada/ekpaideysi/279939-dynamika-syllalitaria-gia-na-pesei-nomoshedio-kerameos-hrysochoidi>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>151</sup> Geoffrey Pleyers, 'The Pandemic is a battlefield. Social movements in the COVID – 19 lockdown' [2020] 16/4 *Journal of Civil Society* 295-312, DOI: 10.1080/17448689.2020.1794398



## B. Τα (αντι)κοινωνικά δικαιώματα<sup>152</sup> ενόψει της πανδημίας της νόσου Covid 19

Η υγειονομική κρίση της λοίμωξης Covid – 19 έθεσε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος το κοινωνικό δικαίωμα στην υγεία, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 21 παρ. 3 του ελληνικού Συντάγματος. Η αναπόφευκτη αυτή ανάδειξη της κανονιστικής προτεραιότητας ενός κοινωνικού δικαιώματος, γρήγορα δημιούργησε στους κόλπους της συνταγματικής θεωρίας την εντύπωση πως το κοινωνικό κράτος και τα κοινωνικά δικαιώματα «επιστρέφουν». Το Εθνικό Σύστημα Υγείας αποτέλεσε (αποτελεί) το βασικό και μοναδικό ανάχωμα για την αντιμετώπιση της πανδημίας, ενώ υιοθετήθηκε -ως ένα βαθμό- παροχική πολιτική προκειμένου να στηριχθούν οι επαγγελματικές κατηγορίες που επλήγησαν περισσότερο από την έκτακτη αυτή κατάσταση<sup>153</sup>. Παράλληλα, η πανδημική κρίση θεωρήθηκε ευκαιρία για να υπάρξει αφενός μια επιδίωξη δικαιοκρατικής εμβάθυνσης της προστασίας της υγείας<sup>154</sup> και αφετέρου μια ουσιαστική και αποτελεσματική πλέον μέριμνα για το «κοινό καλό» σε κάθε πεδίο -και πέραν της δημόσιας υγείας- (πχ. εκπαίδευση, εργασία)<sup>155</sup>.

Οι πολιτικές αντιμετώπισης της πανδημίας, όμως, που υιοθετήθηκαν από την πολιτική ηγεσία δεν φάνηκε να κινούνται προς την ίδια κατεύθυνση. Συγκεκριμένα, αποφεύχθηκε η υιοθέτηση μέτρων που θα οδηγούσαν στην αναγνώριση της πλήρους δεσμευτικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων προκειμένου να αποφευχθεί η σχετική ιδεολογικοπολιτική φόρτιση που θα τη συνόδευε<sup>156</sup>. Ως εκ τούτου, από τις πρώτες στιγμές της πανδημικής κρίσης κατέστη σαφές πως η νέα κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα θα έπληττε ανεπανόρθωτα τα κοινωνικά δικαιώματα και κατ' επέκταση και την αξιοπρεπή διαβίωση των πολιτών<sup>157</sup> -η οποία μάλιστα προστατεύεται πλέον και συνταγματικώς στο άρθρο 21 παρ. 1 Σ-: Καταρχάς, το αφυδατωμένο από τη χρηματοπιστωτική-δημοσιονομική κρίση του

---

<sup>152</sup> Δανειζόμαστε τον όρο «Αντικοινωνικά Δικαιώματα» από τον Ακρ. Καϊδατζή βλ. αναλυτικά: Ακρίτας Καϊδατζής, 'Αντικοινωνικά δικαιώματα σε καιρό πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 6 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/antikoinonika-dikaiomata-se-kairo-pandimias/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>153</sup> Βλαχόπουλος, *Συνταγματικός Μιθριδατισμός - Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας* ο.π. σελ. 71-75

<sup>154</sup> Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος, 'Θα έχει η προστασία της υγείας την ίδια τύχη με την προστασία του περιβάλλοντος;' (*constitutionalism.gr*, 21 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-21-yannakopoulos-ygeia/?hilite=%27CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1%27>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>155</sup> Τσιτσελίκης, 'Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού' ο.π.

<sup>156</sup> Απόστολος Παπατόλιας, '«Κοινωνικά δικαιώματα και χρέος αλληλεγγύης σε εποχές πανδημίας». Μια κριτική προσέγγιση της κρατούσας ερμηνείας' (*constitutionalism.gr*, 1 Ιουλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-07-01-papatolias-koinonika-dikaiomata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>157</sup> Σωτηρέλης, 'Η Δημοκρατία απέναντι στην πανδημία' ο.π.

2008 σύστημα υγείας δεν φαίνεται να έλαβε την αναμενόμενη οικονομική ενίσχυση<sup>158</sup> προκειμένου να ανταπεξέλθει στις υψηλότερες απαιτήσεις υπό συνθήκες πανδημίας. Ακόμη, τέθηκαν τα θεμέλια για την αντίληψη πως η εγγύηση των εργασιακών δικαιωμάτων είναι «αντικοινωνική»<sup>159</sup>. Επίσης, οι πρωτόγνωρες εμπειρίες της τηλε-εργασίας και της τηλε-εκπαίδευσης είναι πολύ πιθανόν να αφήσουν ανεξίτηλο το στίγμα στο πως γίνονται αντιληπτά το κοινωνικό δικαίωμα στην εργασία<sup>160</sup> και τη (δωρεάν) παιδεία<sup>161</sup>, αντίστοιχα. Επιπλέον, ανέκυψε το ερώτημα αν η αλληλεγγύη των γενεών, η οποία αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο για το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση πρόκειται να κλονιστεί από την –υποτιθέμενη- «αντιπαλότητα γενεών» που ανέδειξε η πανδημία<sup>162</sup>. Τέλος, η κρατική αδράνεια ενώπιον των αναγκαστικών μέτρων λόγω αδυναμίας εξυπηρέτησης δανειακών υποχρεώσεων των πολιτών εν μέσω μιας περιόδου κατά κυριολεξία της εθνικής οικονομίας είναι πολύ πιθανό να θίξει το κοινωνικό δικαίωμα για στέγαση. Από πολύ νωρίς υπήρξε κοινό μυστικό πως το ασθμαίνον κοινωνικό κράτος δεν θα μπορούσε να σταθεί ικανό να αντιμετωπίσει τους κοινωνικούς αποκλεισμούς και τις νέες ανισότητες που προέκυψαν από την πανδημία<sup>163</sup> προκειμένου να δημιουργήσει στοιχειώδεις συνθήκες κοινωνικής δικαιοσύνης. Εξάλλου, η αντίληψη περί του κατάλληλου τρόπου αντιμετώπισης της πανδημίας και το γεγονός ότι αυτός δεν συνάδει με παροχικές κρατικές λειτουργίες αποτυπώθηκε και στο κυρίαρχο κυβερνητικό αφήγημα περί «ατομικής ευθύνης», όπως

---

<sup>158</sup> 'Ανακοίνωση ΟΕΝΓΕ για το πολυαναμενόμενο σχέδιο ενίσχυσης του ΕΣΥ' (*Ομοσπονδία Ενώσεων Νοσοκομειακών Γιατρών Ελλάδος*, 3 Μαρτίου 2021) <<https://www.oengegr.com/post/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%AF%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BF%CE%B5%CE%BD%CE%B3%CE%B5-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B5%CE%BD%CE%AF%CF%83%CF%87%CF%85%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CF%83%CF%85>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>159</sup> Καΐδατζής, 'Αντικοινωνικά δικαιώματα σε καιρό πανδημίας' ο.π.

<sup>160</sup> Βλ. ενδεικτικά το φαινόμενο της Τεχνολογικής Ανεργίας: Προκόπιος Παυλόπουλος, 'Το φαινόμενο της "Τεχνολογικής Ανεργίας": Προβληματικές πτυχές της "Τεχνολογικής Επανάστασης"' (*constitutionalism.gr*, 19 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-12-pavlopoulos-prokopios-technologiki-anergia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>161</sup> Για τον κατακερματισμό της εκπαιδευτικής διαδικασίας βλ. Καμτσιδου, 'Σκέψεις σχετικά με την (αντι)συνταγματικότητα του νομικού πλαισίου για την απευθείας μετάδοση των μαθημάτων με τεχνολογικά μέσα' ο.π.

<sup>162</sup> Άγγελος Στεργίου, 'Πανδημία και πόλεμος γενεών' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (28 Σεπτεμβρίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/261759\\_pandimia-kai-polemos-geneon](https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/261759_pandimia-kai-polemos-geneon)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>163</sup> Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα* ο.π. σελ. 69

αυτό επικράτησε στην επικοινωνιακή μετάδοση της διαχείρισης, ιδίως το πρώτο χρονικό διάστημα της πανδημίας<sup>164</sup>.

Την ίδια στιγμή, παράλληλα με την περιθωριακή παρουσία των κοινωνικών δικαιωμάτων στη «μάχη» με τη νόσο Covid – 19, η πολιτική επιλογή να τεθούν στο απυρόβλητο το δικαίωμα στην ιδιοκτησία και η οικονομική ελευθερία εκλήφθηκε ως «αντικοινωνική» από μερίδα της θεωρίας, με την έννοια ότι αφενός δεν αξιοποιήθηκε στο έπακρο το οπλοστάσιο των διατάξεων του Συντάγματος για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της πανδημίας (άρθρα 17 παρ. 1 Σ, 18 παρ. 3 Σ, 22 παρ. 4 Σ, 106 παρ. 2 Σ) και αφετέρου δεν υπήρξε μέριμνα για προστασία των πολιτών από αισχροκερδείς συμπεριφορές<sup>165</sup>. Η απουσία μέτρων που επιβαρύνουν το κεφάλαιο στο μέτρο που του αναλογεί, η απουσία κατ' ουσίαν ισότητας στον περιορισμό της ελευθερίας, όπως άλλωστε θα υπαγόρευε και η εφαρμογή του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος, δεν θα μπορούσε παρά να δράσει «απονομιμοποιητικά» -από άποψη ουσιαστικής νομιμότητας-<sup>166</sup>.

Οι παραπάνω πολιτικές διαχείρισης της πανδημίας βρέθηκαν σε σχέση αλληλοτροφοδότησης με την άποψη έγκριτων συνταγματολόγων πως η αρχή του κοινωνικού κράτους διαθέτει «αδύναμη κανονιστική δεσμευτικότητα»<sup>167</sup>. Η παραπάνω άποψη αφετηριάζεται από το πραγματολογικό ζήτημα πως στα ευρύτατα πλαίσια άσκησης κυβερνητικής πολιτικής δεν επιλέγεται η υλοποίηση των κανονιστικών εξαγγελιών των κοινωνικών δικαιωμάτων και με ένα λογικό άλμα καταλήγει στο συμπέρασμα πως η υφή της κανονιστικής δεσμευτικότητας των εν λόγω δικαιωμάτων «είναι εκ γενετής ισχνή, ατελής, λιποβαρής ή εξαρτημένη»<sup>168</sup>.

Τέλος, το μείζον ερώτημα, που προκαλεί κυρίως «επιστημονική αμηχανία» στην παρούσα χρονική συγκυρία, είναι ποιο είναι το -μετά την πανδημία- μέλλον του κοινωνικού κράτους (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. α' Σ), όπως αυτό εξειδικεύεται μέσω των κοινωνικών δικαιωμάτων. Οι

---

<sup>164</sup> 'Μήνυμα του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη προς τους πολίτες για τον κορονοϊό' (Ελληνική Δημοκρατία: Πρωθυπουργός, 11 Μαρτίου 2020) <<https://primeminister.gr/2020/03/11/23545>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>165</sup> Καϊδατζής, Κεσσόπουλος και Κουρουνδής, 'Μέτρα για την υγειονομική κρίση: Στο απυρόβλητο η ιδιοκτησία;' ο.π.

<sup>166</sup> Καϊδατζής, 'Αντικοινωνικά δικαιώματα σε καιρό πανδημίας' ο.π.

Δημήτρης Χριστόπουλος, 'Υπακοή: Η εύθραυστη στιγμή της υγειονομικής κρίσης' *LiFO* (5 Απριλίου 2020) <<https://www.lifo.gr/stiles/ypakoi-i-eythraysti-stigmi-tis-ygeionomikis-krisis>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>167</sup> Αντώνης Μανιτάκης, 'Επανεπίσκεψη της αδύναμης κανονιστικής δεσμευτικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων διά μέσου του σταθμιστικού συλλογισμού. Υπό καθεστώς μιας ευρωπαϊκής και παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς' (constitutionalism.gr, 28 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-manitakis-koinonika-dikaiomata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>168</sup> Αυτ.

κασάνδρες του Συνταγματικού Δικαίου που είχαν κάνει λόγο για μετάλλαξη του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους σε παρεμβατικό «κοινωνικό κράτος πρόληψης» που θα αναλαμβάνει προληπτικές δράσεις, ενόψει των χρηματοδοτικών ανεπαρκειών και των νέων κινδύνων της «κοινωνίας της διακινδύνευσης»<sup>169</sup> δεν αποκλείεται να δικαιωθούν μελλοντικά. Η εμπειρία της πανδημίας φαίνεται να αποτελεί την έμπρακτη απόδειξη πως, κατά παρέκκλιση με τα όσα θεωρούνταν μέχρι σήμερα δεδομένα, πλέον το κοινωνικό κράτος είναι συνώνυμο της προληπτικής παρέμβασης –και- μέσω περιορισμών των ελευθεριών<sup>170</sup>, δίνοντας σαφές προβάδισμα στην έννοια της «ασφάλειας» έναντι της «ελευθερίας» στη διαχρονική αυτή σύγκρουση στη φιλοσοφική, πολιτική, νομική σκέψη<sup>171</sup>.

### Γ. Το «χρέος της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης»

Μια ακόμη «λησμονημένη» έννοια που συγκέντρωσε γύρω της το ενδιαφέρον της συνταγματικής θεωρίας κατά την περίοδο της πανδημίας Covid 19 προκειμένου να αποτελέσει κανονιστικό έρεισμα των πολιτικών αντιμετώπισής της είναι αυτή της «κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης» του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος. Οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις που επικράτησαν για την εν λόγω διάταξη είναι κυρίως τρεις:

Αρχικά, διατυπώθηκε η άποψη πως το άρθρο 25 παρ. 4 Σ θα μπορούσε να αποτελέσει το συνταγματικό θεμέλιο για τη δημιουργία εθελοντικών δικτύων με κρατική πρωτοβουλία, τα

---

<sup>169</sup> Παναγιώτης Μαντζούφας, *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Εκδόσεις Σάκκουλα 2006)

Ξενοφών Κοντιάδης, 'Το κοινωνικό κράτος πρόληψης ως απάντηση στην κρίση του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους' στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ.Ι. Κοντιάδης και Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας 2005)

Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια' στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ.Ι. Κοντιάδης και Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας 2005)

<sup>170</sup> Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα* ο.π. σελ. 57-80

Παναγιώτης Μαντζούφας, 'Κράτος πρόληψης και τεχνοκρατία την εποχή της πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 11 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-07-mantzoufas-kratos-prolipsis-tehnokratia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Ο Covid-19 και η εποχή των δικαιωμάτων' (*constitutionalism.gr*, 28 Μαρτίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-03-29-anthopoulos-covid19-telos-epohis-dikaiomaton/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>171</sup> για την ανάγκη σύζευξης της ασφάλειας με την ελευθερία βλ. Ιφιγένεια Καμτσιδού, 'Το θεμελιώδες δικαίωμα των προσώπων στην ασφάλεια. Έννοια περιττή ή επικίνδυνη' (*Συνταγματικό Δίκαιο: Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, 28 Ιουνίου 2013) <<http://law-constitution.web.auth.gr/kamtsidou/2013/06/28/%CF%84%CE%BF-%CE%B8%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%8E%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CF%89%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD-%CF%83/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Κώστας Χρυσόγονος, 'Το θεμελιώδες δικαίωμα στην ασφάλεια' στο Χ. Ανθόπουλος, Ξ.Ι. Κοντιάδης και Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας 2005)

οποία θα συνέδραμαν στην αντιμετώπιση των δυσμενών συνεπειών της πανδημικής κρίσης «προτού χρειασθεί να παρέμβει το κράτος και το δημόσιο σύστημα υγείας». Μάλιστα, κατά αυτή την προσέγγιση, ο κρατικός μηχανισμός δύναται να «αξιώνει» από την κοινωνία των πολιτών την ανάληψη αυτής της «ευθύνης»<sup>172</sup>. Η στελέχωση του συστήματος υγείας με εθελοντές αποτελεί μια ιδέα που από πολύ νωρίς «αγκαλιάστηκε» από την πολιτική ηγεσία<sup>173</sup> –χωρίς να προκύπτει κάποια συσχέτιση αυτής της πολιτικής επιλογής με το άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος, βέβαια- γεννώντας αναπόφευκτα το ερώτημα, αν η ενίσχυση του εθνικού συστήματος υγείας είναι η ευθύνη που αναλογεί στην κοινωνία των πολιτών για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης, η κρατική ευθύνη, ποια είναι άραγε;

Η δεύτερη προσέγγιση αναφορικά με το «χρέος κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης» φαίνεται να θεωρεί πως το άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος γεννά ευθέως μια «συνταγματική υποχρέωση», ένα «θεμελιώδες συνταγματικό καθήκον» των πολιτών να «μένουμε σπίτι»<sup>174</sup>. Πρόκειται για μια απόπειρα συνταγματικής πλαισίωσης του αφηγήματος της «ατομικής ευθύνης»<sup>175</sup>, η οποία όμως αιωρείται σε μια γκρίζα ζώνη «ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική»<sup>176</sup>. Εξάλλου, η μονόπλευρη αυτή πρόσληψη της έννοιας της αλληλεγγύης, φάνηκε να αφήνει εκτός του ρυθμιστικού πεδίου του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος τις δράσεις αναδιανομής και την ίση κατανομή των βαρών για την αντιμετώπιση της πανδημίας, πολλώ δε μάλλον τη λήψη προστατευτικών μέτρων για συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων ή τη διανομή υγειονομικού υλικού προστασίας στις πιο ευάλωτες κατηγορίες του πληθυσμού<sup>177</sup>.

Τέλος, η τρίτη προσέγγιση, πιο κοντά στην παραδοσιακά συνεσταλμένη ερμηνεία του άρθρου 25 παρ. 4 του Συντάγματος<sup>178</sup>, θεωρεί πως το εν λόγω άρθρο (συν)αποτελεί

---

<sup>172</sup> Στέργιος Μήτας, 'Ο Covid-19 και το «χρέος κοινωνικής αλληλεγγύης» του ελληνικού Συντάγματος (άρθρο 25§4)' (*constitutionalism.gr*, 9 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-09-mittas-covid-19-allileggu/?hilite=%27%CE%BC%CE%AE%CF%84%CE%B1%CF%82%27>>

ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>173</sup> 'Γίνε εθελοντής για την αντιμετώπιση της νόσου Covid-19' (*Ελληνική Δημοκρατία: Υπουργείο Υγείας*) <<https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typoy/press-releases/6937-gine-ethelonths-gia-thn-antimetwpsish-ths-nosoy-covid-19>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>174</sup> Αντώνης Μανιτάκης, 'Η ζωή ως Πάθος συνταγματικό' (*constitutionalism.gr*, 15 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-16-manitakis-zoi-syntagmatiko-pathos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>175</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Φάση 2 της πανδημίας: Οι δυσκολίες της συμβίωσης με τον ιό' (*Σύνταγμα Watch*, 1 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/fasi-2-tis-pandimias-oi-dyskolies-tis-symviosis-me-ton-io/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>176</sup> Μανιτάκης, 'Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία' ο.π.

<sup>177</sup> Παπατόλιας, «Κοινωνικά δικαιώματα και χρέος αλληλεγγύης σε εποχές πανδημίας». Μια κριτική προσέγγιση της κρατούσας ερμηνείας' ο.π.

<sup>178</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 106-108

κριτήριο ερμηνείας της υποχρέωσης ίσης συμμετοχής στα δημόσια βάρη (4 παρ. 5 Σ). Η προσέγγιση αυτή εντοπίζει στην αρχή της αλληλεγγύης, αφενός, μια «θετική διάσταση» (άλλως «δικαιώματα αλληλεγγύης»), από την οποία εκπορεύεται η «αξίωση» του πολίτη προς την οργανωμένη πολιτεία για εξασφάλιση της βιοτικής του υπόστασης<sup>179</sup>. Η κυβέρνηση έχει την ευθύνη-υποχρέωση εφαρμογής της λεγόμενης «αναδιανεμητικής αλληλεγγύης»<sup>180</sup>. Αφετέρου, εντοπίζεται και μια «αποφατική διάσταση» (άλλως «καθήκοντα αλληλεγγύης»), κατά την οποία ο κάθε πολίτης αναλαμβάνει το μερίδιο ευθύνης που του αναλογεί<sup>181</sup>. Η επιβάρυνση των πολιτών «ανάλογα με τις δυνάμεις τους» αποτελεί το «κλειδί» για την τυπική αλλά ιδίως για την ουσιαστική νομιμοποίηση των ληφθέντων μέτρων<sup>182</sup>.

Καταληκτικά, διαχρονικά γίνεται δεκτό πως η θεώρηση του «χρέους αλληλεγγύης» ως πρόσθετου, αυτοτελούς περιορισμού ατομικών – κοινωνικών δικαιωμάτων, θα μπορούσε να οδηγήσει σε θεμελιακή ανατροπή του νοήματος τους, σε ανατροπή του τεκμηρίου «in dubio pro libertate». Σε περίπτωση που γινόταν δεκτή η εν λόγω δικαιολογητική βάση των περιορισμών των δικαιωμάτων, η ρευστότητα και η ευρύτητα της έννοιας της «αλληλεγγύης» θα καθιστούσε ρευστή και σχετική την κατοχύρωση τους<sup>183</sup>. Εξάλλου, η έννοια της «αλληλεγγύης» -τόσο εντός όσο και εκτός του συνταγματικού συγκείμενου- δεν είναι μια έννοια συμβατή με την κρατική, υποχρεωτική επιβολή. Κατ' ουσίαν η αλληλεγγύη αποτελεί βασική συνισταμένη της κοινωνίας, η οποία βρίσκεται σε συνάρτηση με την άμεση και γενικευμένη αμοιβαιότητα, την ισότητα, την ενσωμάτωση των ευάλωτων ομάδων στον κοινωνικό ιστό και την κοινωνική δικαιοσύνη<sup>184</sup>. Εξ' ου και κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης και ενώ οι παραδοσιακές μορφές διακυβέρνησης τίθενται υπό αμφισβήτηση κάτω από το βάρος διαχείρισης της πανδημίας<sup>185</sup>, αναδείχθηκαν «νησίδες» αλληλεγγύης, αυτό-οργανωμένες δράσεις, ομάδες αλληλοβοήθειας με σκοπό την κάλυψη

<sup>179</sup> Μήτας, 'Ο Covid-19 και το «χρέος κοινωνικής αλληλεγγύης» του ελληνικού Συντάγματος (άρθρο 25§4)' ο.π.

<sup>180</sup> Τσιτσελίκης, 'Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού' ο.π.

<sup>181</sup> Μήτας, 'Ο Covid-19 και το «χρέος κοινωνικής αλληλεγγύης» του ελληνικού Συντάγματος (άρθρο 25§4)' ο.π.

<sup>182</sup> Καΐδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' ο.π.

<sup>183</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ.107

<sup>184</sup> Κώστας Δημουλάς, 'Η κοινωνική αλληλεγγύη στην εποχή του κορονοϊού' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (28 Ιουλίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/253834\\_i-koinoniki-allileggyi-stin-epohi-toy-koronoioy](https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/253834_i-koinoniki-allileggyi-stin-epohi-toy-koronoioy)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

<sup>185</sup> Nico Krisch, 'Institutions under Stress: Covid-19, Anti-Internationalism and the Futures of Global Governance' [2020] 1 *Global Challenges* <[https://globalchallenges.ch/issue/special\\_1/institutions-under-stress-covid-19-anti-internationalism-and-the-futures-of-global-governance/](https://globalchallenges.ch/issue/special_1/institutions-under-stress-covid-19-anti-internationalism-and-the-futures-of-global-governance/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ειδικά για την Ευρωπαϊκή Ένωση: <sup>185</sup> Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα* ο.π. σελ. 162-169

κοινών κοινωνικών αναγκών, αντιπαραθέτοντας στο αφήγημα της «ατομικής ευθύνης» τη «συλλογική ευθύνη» ως εναλλακτική μορφή διαχείρισης της πανδημίας, υπογραμμίζοντας εν τω μεταξύ πως η σωματική αποστασιοποίηση δεν συνεπάγεται απαραίτητα και κοινωνική αποστασιοποίηση<sup>186</sup>.

---

<sup>186</sup> Χρήστος Γιοβανόπουλος, 'Η Αλληλεγγύη την εποχή της πανδημίας' *ThePressProject* (25 Μαρτίου 2020) <<https://thepressproject.gr/i-allilengyi-tin-epochi-tis-pandimias/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΕΥΑΛΩΤΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΟΥΣ

### A. Μια απόπειρα διεπιστημονικής προσέγγισης του όρου «Ευαλωτότητα»

#### 1. Ομάδες ευπαθείς - αυξημένου κινδύνου για σοβαρή λοίμωξη Covid 19

Εν μέσω της πανδημικής κρίσης της λοίμωξης Covid - 19 η παγκόσμια ιατρική κοινότητα επωμίστηκε το βάρος αφενός της φροντίδας των ασθενών και αφετέρου της αναζήτησης μεθόδων ελέγχου και πρόληψης της μετάδοσης του ιού. Τα ιατρικά πορίσματα πολύ γρήγορα ανέδειξαν τους παράγοντες κινδύνου που επιφέρουν σοβαρή λοίμωξη Covid - 19. Ως *σοβαρή λοίμωξη* θεωρούνται οι περιπτώσεις όπου υπάρχει πιθανότητα νοσηλείας σε νοσοκομείο, εισαγωγής σε Μονάδα Εντατικής Θεραπείας (ΜΕΘ), διασωλήνωσης ή χρήσης ιατρικού αναπνευστήρα για τη διευκόλυνση της αναπνοής του, ή ακόμη, και θανάτου<sup>187</sup>. Η σφοδρότητα των αποτελεσμάτων της λοίμωξης Covid - 19 σχετίζεται, καταρχήν, με την ηλικία, το (βιολογικό) φύλο και τα ήδη υφιστάμενα υποκείμενα νοσήματα<sup>188</sup>. Η αξιοποίηση στατιστικών δεδομένων φαίνεται να αναδεικνύει την ηλικία ως τον σημαντικότερο παράγοντα κινδύνου, με την ηλικιακή ομάδα των ατόμων άνω των 65 ετών να πλήττεται στο μέγιστο<sup>189</sup>, ενώ περισσότερο φαίνεται να κινδυνεύουν οι ασθενείς ανδρικού (βιολογικού) φύλου<sup>190</sup>. Όσον αφορά τα υποκείμενα νοσήματα, τα μέχρι τώρα ευρήματα της ιατρικής επιστήμης συσχετίζουν τις περιπτώσεις σοβαρής λοίμωξης Covid - 19 με τις εξής ιατρικές καταστάσεις: καρκίνος, χρόνια νεφρική ανεπάρκεια, χρόνια νοσήματα του αναπνευστικού συστήματος, άνοια ή άλλες νευρολογικές παθήσεις, σακχαρώδης διαβήτης (τύπος 1 και τύπος 2), σύνδρομο Down, χρόνια καρδιαγγειακή νόσος, λοίμωξη του ιού της ανοσοανεπάρκειας του ανθρώπου (HIV), ανοσοκαταστολή, ηπατική νόσος, υπερβάλλον βάρος και παχυσαρκία, εγκυμοσύνη, δρεπανοκυτταρική νόσος ή μεσογειακή αναιμία, μεταμόσχευση συμπαγών οργάνων και αιμοποιητικών κυττάρων, εγκεφαλοαγγειακές ασθένειες που επηρεάζουν τη ροή του αίματος προς τον εγκέφαλο, κάπνισμα, χρήση ουσιών<sup>191</sup>.

---

<sup>187</sup> 'People with Certain Medical Conditions' (Centers for Disease Control and Prevention, 13 Μαΐου 2021) <<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/people-with-medical-conditions.html>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>188</sup> 'Risk factors and risk groups' (European Centre for Disease Prevention and Control, 26 Απριλίου 2021) <<https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19/latest-evidence/risk-factors-risk-groups>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>189</sup> 'Underlying Medical Conditions' (Centers for Disease Control and Prevention, 13 Μαΐου 2021) <<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/clinical-care/underlyingconditions.html>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>190</sup> 'Risk factors and risk groups' ο.π.

<sup>191</sup> 'Underlying Medical Conditions' ο.π.



Τα ως άνω αναφερθέντα ιατρικά δεδομένα φαίνεται να ελήφθησαν υπόψη από τον Έλληνα νομοθέτη κατά τη θέσπιση μέτρων προστασίας των εργαζομένων –τόσο του δημοσίου<sup>192</sup> όσο και του ιδιωτικού τομέα<sup>193</sup> -, οι οποίοι ανήκουν στις ομάδες αυξημένου κινδύνου για σοβαρή λοίμωξη Covid - 19. Μάλιστα με σειρά υπουργικών αποφάσεων ο σχετικός κατάλογος ευπαθών ομάδων επικαιροποιούνταν σε τακτική βάση με αναφορά στα νεότερα διαθέσιμα επιδημιολογικά και ιατρικά δεδομένα. Ακόμη, τα οριζόμενα ως υποκείμενα νοσήματα υπήρξαν καθοριστικός παράγοντας διαμόρφωσης της σειράς προτεραιοποίησης των ομάδων πληθυσμού για εμβολιασμό κατά της νόσου Covid - 19<sup>194</sup>.

## 2. Κοινωνικά ευάλωτες ομάδες

Σύμφωνα με τα Κέντρα Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων ως κοινωνική ευαλωτότητα ορίζεται η (αν)ικανότητα μιας κοινωνίας να προετοιμαστεί και να ανταποκριθεί σε φυσικές (πχ. ανεμοστρόβιλος, εκδήλωση μιας νόσου) ή ανθρωπογενείς (πχ. διαρροή χημικών ουσιών) καταστροφές. Μια σειρά παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων της οικονομικής ανέχειας, των δυσκολιών πρόσβασης στα μέσα μαζικής μεταφοράς και της διαβίωσης σε υπερπληθή νοικοκυριά, ενδέχεται να επηρεάσει την ικανότητα της εκάστοτε κοινωνίας να αποτρέψει τα δεινά που οφείλονται σε μια καταστροφή<sup>195</sup>.

Η έννοια της κοινωνικής ευαλωτότητας εισήχθη για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970 στα πλαίσια του επιστημονικού διαλόγου αναφορικά με τους φυσικούς κινδύνους και τις φυσικές καταστροφές, όταν υποστηρίχθηκε πως μια καταστροφή συνίσταται ιδίως στις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες της παρά στους φυσικούς παράγοντες<sup>196</sup>. Έκτοτε η εν λόγω έννοια απασχόλησε –και συνεχίζει να απασχολεί- τόσο τις κοινωνικές όσο και τις θετικές επιστήμες, με πλήθος ορισμών και προσεγγίσεων να εμπλουτίζουν τη σχετική διεπιστημονική συζήτηση.

---

<sup>192</sup> Βλ. ενδεικτικά ΚΥΑ αριθμ. ΔΙΔΑΔ/Φ.64/420/16446 - ΦΕΚ Β' 4011/18.09.2020: Καθορισμός ομάδων αυξημένου κινδύνου για σοβαρή λοίμωξη COVID 19

<sup>193</sup> Βλ. ενδεικτικά: ΚΥΑ αριθμ. 37095/1436 – ΦΕΚ Β' 4011/18.09.2020: Καθορισμός έννοιας «ευπαθών ομάδων εργαζομένων» του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας έναντι των συνεπειών μετάδοσης του COVID-19, καθώς και των απαιτούμενων ιατρικών πιστοποιητικών για την εφαρμογή της διάταξης του άρθρου ογδού της από 22.08.2020 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου (Α' 161)

<sup>194</sup> 'Προτεραιοποίηση εμβολιασμού κατά της Covid-19 ' (Εθνική Εκστρατεία Εμβολιασμού, 19 Φεβρουαρίου 2021) <<https://emvolio.gov.gr/proteraiopoiisi-emvoliasmoy-kata-tis-covid-19> > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>195</sup> 'CDC Social Vulnerability Index (CDC SVI): A tool to identify socially vulnerable communities' (Agency for Toxic Substances and Disease Registry) <[https://www.atsdr.cdc.gov/placeandhealth/svi/fact\\_sheet/fact\\_sheet.html](https://www.atsdr.cdc.gov/placeandhealth/svi/fact_sheet/fact_sheet.html) > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>196</sup> Ph. o'keefe, K. Westgate, B. Wisner, 'Taking the Naturalness out of Natural Disasters' [1976] 260(5552) Nature DOI: 10.1038/260566a0

Απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της κοινωνικής ευαλωτότητας είναι ο προσδιορισμός των παραγόντων κινδύνου που οδηγούν σε αυτή τη συνθήκη: περιβαλλοντικοί κίνδυνοι, κίνδυνοι που αφορούν την αγορά, πολιτικοί κίνδυνοι, κοινωνικοί κίνδυνοι, κίνδυνοι που αφορούν ζητήματα υγείας<sup>197</sup>, συρράξεις<sup>198</sup>. Από την άλλη, μια ακόμη σημαντική θεωρητική διάκριση, η οποία προέκυψε ύστερα από την αξιοποίηση των εμπειρικών δεδομένων, είναι αυτή της ευαλωτότητας σε δύο όψεις: αφενός, εξωτερική όψη, η οποία σχετίζεται με τους κινδύνους, το σοκ και το άγχος με τα οποία έρχεται αντιμέτωπο ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα και αφετέρου εσωτερική όψη, δηλαδή την έλλειψη μηχανισμών αντιμετώπισης, το αίσθημα – συνθήκη του να είναι κανείς ανυπεράσπιστος έναντι των καταστροφικών δεινών<sup>199</sup>. Είναι, βέβαια, σαφές πως η περαιτέρω μελέτη των συνιστωσών της έννοιας της ευαλωτότητας, καθώς και της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης, απαιτεί μια ποικιλία εργαλείων, μεθόδων και συστημάτων μέτρησης, ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες τους<sup>200</sup>.

Η κοινωνική ευαλωτότητα σχετίζεται με μια σειρά χαρακτηριστικών που φέρει το άτομο, τα οποία διαφοροποιούν την επίδραση μιας βλάβης: η -σωματική και ψυχική - ευημερία, τα μέσα επιβίωσης και η ανθεκτικότητα, η αυτοπροστασία, η κοινωνική προστασία και, τέλος, τα κοινωνικά και πολιτικά δίκτυα και θεσμοί<sup>201</sup>. Από την άλλη, παράγοντες – κλειδί που καθορίζουν το βαθμό επίδρασης ενός κινδύνου σε μια κοινωνική ομάδα είναι οι εξής: η κοινωνική τάξη (συμπεριλαμβανομένης της ανισότητας πλούτου), το επάγγελμα, η εθνικότητα, το (κοινωνικό) φύλο, η αναπηρία, η κατάσταση της υγείας, η ηλικία, το μεταναστευτικό καθεστώς, η φύση και η έκταση των κοινωνικών δικτύων<sup>202</sup>.

---

<sup>197</sup> Norbert Henninger, 'Mapping and Geographic Analysis of Human Welfare and Poverty – Review and Assessment' [1998] World Resources Institute Washington, D.C., USA <[http://pdf.wri.org/poverty\\_and\\_human\\_welfare.pdf](http://pdf.wri.org/poverty_and_human_welfare.pdf)> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>198</sup> T. R. Frankenberger, M. Drinkwater, D. Maxwell, 'Operationalizing Household Livelihood Security: A holistic approach for addressing poverty and vulnerability' [2000] CARE

<sup>199</sup> Robert Chambers, 'Editorial Introduction: Vulnerability, Coping and Policy' [1989] 20/2 IDS Bulletin DOI: 10.1111/j.1759-5436.1989.mp20002001.x

<sup>200</sup> J. Alwang, P. B. Siegel, St. Jorgensen, 'Vulnerability as Viewed from Different Disciplines' [2001] no. SP 0115 Social Protection discussion paper series <<http://documents.worldbank.org/curated/en/636921468765021121/Vulnerability-a-view-from-different-disciplines>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>201</sup> T. Cannon, J. Twigg, J. Rowell, 'Social Vulnerability, Sustainable Livelihoods and Disasters' [2003] Report to DFID Conflict and Humanitarian Assistance Department (CHAD)

<sup>202</sup> B. Wisner, P. Blaikie, T. Cannon, I. Davis. 'At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability, and Disasters' (Routledge 1994)

## Β. Η έννοια των «ευάλωτων ομάδων» υπό το πρίσμα της Νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

### 1. Ποικίλες κατηγορίες «ευαλωτότητας»: μια ανοιχτή συζήτηση αναφορικά με τις συνιστώσες της έννοιας της «ευαλωτότητας»

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΕΔΔΑ, Δικαστήριο του Στρασβούργου ή Δικαστήριο) έκανε λόγο για «ευάλωτα μέλη της κοινωνίας» για πρώτη φορά το 1981<sup>203</sup>. Η έννοια όμως των «ευάλωτων ομάδων» -όρος διακριτός από το «άτομο σε ευάλωτη κατάσταση»<sup>204</sup>- εισήχθη μόλις το 2001 με την απόφαση *Charman κατά Ηνωμένου Βασιλείου*<sup>205</sup> σε αναφορά που έγινε στην εθνοτική μειονότητα των Ρομά. Η υπόθεση αφορούσε την έξωση μιας Ρομά γυναίκας από έκταση, η οποία αποτελούσε ιδιοκτησία της, λόγω της τοποθέτησης πρόχειρου παραπήγματος/άτυπης εγκατάστασης χωρίς την απαιτούμενη «άδεια προγραμματισμού»<sup>206</sup>. Το Δικαστήριο επεσήμανε πως «η ευάλωτη θέση των Ρομά ως μειονότητα συνεπάγεται πως θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες τους και ο διαφορετικός τρόπος ζωής τους τόσο από το ρυθμιστικό πλαίσιο των «αδειών προγραμματισμού», όσο και κατά τη λήψη των σχετικών αποφάσεων»<sup>207</sup>. Η εν λόγω πρωτόλεια αποκρυστάλλωση της «ευαλωτότητας» των Ρομά ως κοινωνικής ομάδας από το ΕΔΔΑ φαίνεται να προκύπτει ακριβώς από το γεγονός ότι πρόκειται για μειονοτική ομάδα, συνδυαστικά με το ότι ο τρόπος ζωής τους δεν ελήφθη υπόψη σε κανένα από τα στάδια της διαδικασίας για την έκδοση της «άδειας προγραμματισμού»<sup>208</sup>. Η απόφαση *Charman* συνέβαλλε καθοριστικά στη σκιαγράφηση κάποιων εκ των στοιχείων που το Δικαστήριο έμελλε να λαμβάνει υπόψη για το χαρακτηρισμό μιας ομάδας ως «ευάλωτης». Η διαφοροποίηση του τρόπου ζωής της εθνοτικής μειονότητας των Ρομά σε σχέση με το συνήθως συμβαίνον στη σύγχρονη δυτική κοινωνία και η αδυναμία της Διοίκησης να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες ανάγκες που προκύπτουν από αυτή ανέδειξαν πως η «ευαλωτότητα» μιας κοινωνικής ομάδας προκύπτει εν μέρει από τις ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και θεσμικές συνθήκες<sup>209</sup>.

<sup>203</sup> *Dudgeon κατά Ηνωμένου Βασιλείου* προσφυγή αριθ. 7525/76 (ΕΔΔΑ, 22 Οκτωβρίου 1981) παρ. 47

<sup>204</sup> Yussef Al Tamimi, 'The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights' [2015] 2016/5 European Journal of Human Rights 561-583

<sup>205</sup> *Charman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* προσφυγή αριθ. 27238/95 (ΕΔΔΑ, 18 Ιανουαρίου 2001)

<sup>206</sup> Η άδεια προγραμματισμού αναφέρεται στην έγκριση που απαιτείται για την κατασκευή ή την επέκταση, και μερικές φορές για κατεδάφιση οικοδομημάτων βλ. αναλυτικά: 'Planning permission' (*gov.uk*) <<https://www.gov.uk/planning-permission-england-wales>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>207</sup> *Charman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* ο.π. παρ. 96

<sup>208</sup> L. Peroni, Al. Timmer, 'Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law' [2013] 11/4 International Journal of Constitutional Law 1056-1085 DOI: 10.1093/icon/mot042

<sup>209</sup> Αυτ.

Κατά την μετά την απόφαση *Charman* εποχή το περιεχόμενο του όρου «ευάλωτες ομάδες» προήχθη και το πεδίο εφαρμογής του διευρύνθηκε. Πέρα από τους Ρομά<sup>210</sup>, άτομα με νοητική αναπηρία<sup>211</sup> και HIV οροθετικοί<sup>212</sup> έχουν χαρακτηριστεί, επίσης, ως «ευάλωτες ομάδες» από το ΕΔΔΑ εξαιτίας των διακρίσεων που ιστορικά αποδεδειγμένα έχουν υποστεί. Ως ευάλωτη, επίσης, έχει χαρακτηριστεί η ΛΟΑΤΚΙΑ+ κοινότητα<sup>213</sup>, εξαιτίας της εχθρότητας που διαχρονικά έχουν υποστεί τα μέλη της σε ορισμένες χώρες<sup>214</sup>. Ακόμη, άτομα σε καθεστώς στέρησης – περιορισμού της ελευθερίας<sup>215</sup> έχουν θεωρηθεί σε κάποιες περιπτώσεις ως ανήκοντα σε ευάλωτη κοινωνική ομάδα στη βάση του ότι βρίσκονται κάτω από κρατικό έλεγχο και εποπτεία, ενώ υπό προϋποθέσεις ως ευάλωτοι θεωρούνται οι αιτούντες άσυλο<sup>216</sup> ιδίως όταν έρχονται αντιμέτωποι με συστημικές ανεπάρκειες στη χώρα υποδοχής τους. Οι αποφάσεις που αφορούν περιστατικά ενδοοικογενειακής – έμφυλης βίας<sup>217</sup>, από την άλλη, επικεντρώνονται στην απροθυμία των αστυνομικών ή δικαστικών αρχών να αναγνωρίσουν τα σχετικά φαινόμενα προκειμένου να θεμελιώσουν την «ευαλωτότητα» των θυμάτων. Παρόλα αυτά, το Δικαστήριο δεν έχει αναπτύξει μια πλήρη δέσμη κριτηρίων – δεικτών, οι οποίοι να υποδεικνύουν -με ασφάλεια- μια ομάδα ως «ευάλωτη», δεν υφίσταται ένας γενικός ορισμός, ο οποίος να περικλείει συγκεκριμένα, εγγενή στοιχεία που να συνιστούν μια «ευάλωτη ομάδα». Και πολύ περισσότερο, δεν έχει διευκρινιστεί επαρκώς σε τι βαθμό λαμβάνεται υπόψη από το Δικαστήριο και, έπειτα, τι

<sup>210</sup> Βλ. ενδεικτικά *D. Η και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατία* προσφυγή αριθ. 57325/00 (ΕΔΔΑ, 13 Νοεμβρίου 2007) παρ. 182 «εξαιτίας της ταραχώδους ιστορίας και του συνεχούς ξεριζωμού, οι Ρομά συνιστούν πλέον μια ειδική κατηγορία μειονεκτούντων και ευάλωτη μειονότητα»

<sup>211</sup> Βλ. ενδεικτικά *Alajos Kiss κατά Ουγγαρίας* προσφυγή αριθ. 38832/06 (ΕΔΔΑ, 20 Μαΐου 2010) παρ. 42 «ιδιαίτερα ευάλωτη κοινωνική ομάδα, η οποία έχει υποστεί σε μεγάλο βαθμό διακρίσεις στο παρελθόν»

<sup>212</sup> Βλ. ενδεικτικά *Kiyutin κατά Ρωσίας* προσφυγή αριθ. 2700/10 (ΕΔΔΑ, 15 Σεπτεμβρίου 2011) παρ. 64 «Απαρχής της επιδημίας, τη δεκαετία του 1980, τα άτομα με HIV/AIDS βίωσαν από έντονο στιγματισμό και αποκλεισμό, ακόμη και στις χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης»

<sup>213</sup> Πρόκειται για αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις: λεσβία, ομοφυλόφιλος, αμφιφυλόφιλος, τρανς, κουίρ, ίντερσεξ, ασέξουαλ βλ. αναλυτικά: Michael Gold, 'The ABCs of L.G.B.T.Q.I.A.+’ *The New York Times* (7 Ιουνίου 2019) <<https://www.nytimes.com/2018/06/21/style/lgbtq-gender-language.html>> ανακτήθηκε την 9 Αυγούστου 2021

<sup>214</sup> *Identoba και λοιποί κατά Γεωργίας* προσφυγή αριθ. 73235/12 (ΕΔΔΑ, 12 Μαΐου 2015) παρ. 72

<sup>215</sup> Βλ. ενδεικτικά *Denis Vasilyev κατά Ρωσίας* προσφυγή αριθ. 32704/04 (ΕΔΔΑ, 17 Δεκεμβρίου 2009) παρ. 115 «Το Κράτος οφείλει να φροντίζει για το ευ ζην των ατόμων που βρίσκονται σε ευάλωτη θέση εξαιτίας του γεγονότος ότι βρίσκονται υπό των έλεγχο των αρχών, όπως για παράδειγμα τα άτομα που τελούν υπό κράτηση»

<sup>216</sup> Βλ. ενδεικτικά *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* προσφυγή αριθ. 30696/09 (ΕΔΔΑ, 21 Ιανουαρίου 2010) παρ. 232 «Το Δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη το γεγονός ότι ο προσφεύγων είναι αιτών άσυλο, εξαιρετικά ευάλωτος εξαιτίας όσων βίωσε κατά τη διάρκεια της αποδημίας του και των τραυματικών εμπειριών που υπέστη σε προγενέστερο χρόνο»

<sup>217</sup> Βλ. ενδεικτικά *Oruz κατά Τουρκίας* προσφυγή αριθ. 33401/02 (ΕΔΔΑ, 9 Ιουνίου 2009) παρ. 160 «Το Δικαστήριο θεωρεί πως η προσφεύγουσα δύναται να θεωρηθεί ένα εκ των “ευάλωτων υποκειμένων” και δικαιούται κρατική προστασία»

νομικές συνέπειες προκύπτουν από την αναγνώριση της ύπαρξης του παράγοντα της «ευαλωτότητας»<sup>218</sup>. Το πλεονέκτημα της προσέγγισης αυτής είναι πως το ΕΔΔΑ δεν δεσμεύεται για το μέλλον και, συνεπώς, μένει ανοιχτό το ενδεχόμενο να εντοπιστεί ο εν λόγω παράγοντας σε μια νέα συνθήκη<sup>219</sup>.

Η μελέτη, όμως, της νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου έχει αναδείξει πως η αναγνώριση του παράγοντα της «ευαλωτότητας» επηρεάζει τη δικαστική κρίση ανάλογα με το ποια είναι τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, το βαθμό και το είδος της, ενώ, ακόμη, όσον αφορά τις μειονοτικές ομάδες βαρύνουσας σημασίας είναι η διεθνής αναγνώριση τους και η ιστορική πραγματικότητα<sup>220</sup>. Χρήσιμο εργαλείο στα χέρια του Δικαστηρίου του Στρασβούργου στην πορεία του προς την τεκμηρίωση της ευάλωτης κοινωνικής θέσης των εκάστοτε ομάδων αποτελούν τα διεθνή νομικά κείμενα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων<sup>221</sup>.

Η σταχυολόγηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ αναδεικνύει τα εξής τρία χαρακτηριστικά<sup>222</sup> της «ευαλωτότητας» των κοινωνικών ομάδων, όπως την οριοθετεί το ίδιο το Δικαστήριο, διευκολύνοντας τη βαθύτερη κατανόηση της:

- Καταρχάς, η «ευαλωτότητα» για το Δικαστήριο του Στρασβούργου είναι *σχεσιακή*, με την έννοια ότι δεν εντοπίζεται ως εγγενής ιδιότητα του άτομο αλλά προσεγγίζεται ως συνιστώσα κοινωνικών, ιστορικών και θεσμικών δυνάμεων. Με άλλα λόγια, το Δικαστήριο συνδέει την «ευαλωτότητα» του αιτούντος –ως άτομο– με το κοινωνικό και θεσμικό περιβάλλον που γεννά ή συντηρεί την «ευαλωτότητα» της κοινωνικής ομάδας της οποίας είναι μέλος.
- Ακόμη, είναι *συγκεκριμένη*, καθώς το ευάλωτο υποκείμενο αποτελεί μέλος ενός συνόλου, μιας ομάδας και ως εν τούτου η κατάσταση του οφείλεται σε συγκεκριμένες εμπειρίες, που άπτονται, ακριβώς, της ιδιότητας του αυτής. Με άλλα λόγια, η έννοια του «συγκεκριμένου» υπογραμμίζει πως ορισμένα κοινωνικά

---

<sup>218</sup> Michael O' Boyle, 'The notion of "vulnerable groups" in the case law of the European Court of Human Rights' (Συνέδριο: The Constitutional Protection of Vulnerable groups: A Judicial Dialogue, Σαντιάγο, Χιλή, Δεκέμβριος 2015) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-LA\(2016\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-LA(2016)003-e)> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>219</sup> Αυτ.

<sup>220</sup> Αυτ.

<sup>221</sup> Βλ. ενδεικτικά Ρομά *D. Η και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατία* ο.π.

Έμφυλη – ενδοοικογενειακή βία: *Eremia κατά Δημοκρατία της Μολδαβίας* προσφυγή αριθ. 3564/11 (ΕΔΔΑ, 28 Αυγούστου 2013)

Αιτούντες άσυλο: *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* ο.π.

<sup>222</sup> Δανειζόμαστε τη θεωρητική αυτή διάκριση από τις Peroni και Timmer, οι οποίες κάνουν λόγω για "relational", "particular", "harm – based" vulnerability: Peroni, Timmer, 'Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law' ο.π.

υποκείμενα, ανήκοντα σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, είναι -για αυτόν το λόγο- *περισσότερο* ευάλωτα σε σχέση με το μέσο όρο<sup>223</sup>.

- Τέλος, η προσέγγιση του ΕΔΔΑ, συσχετίζει την έννοια της «ευαλωτότητας» των κοινωνικών ομάδων με την *βλάβη που υφίστανται*. Η βλάβη μπορεί να οφείλεται, αφενός, στην *πλημμελή αναγνώριση*<sup>224</sup>, στις περιπτώσεις, δηλαδή που θεσμοποιημένα ή/και εμπεδωμένα μοτίβα πολιτιστικών αξιών αντιμετωπίζουν ορισμένα κοινωνικά υποκείμενα ως κατώτερα, τα αποκλείουν εξ' ολοκλήρου ή τα αφήνουν στην αφάνεια. Τα συγκεκριμένα υποκείμενα, δηλαδή, δεν αντιμετωπίζονται ως ισότιμα μέρη της κοινωνικής συνύπαρξης, φαινόμενο που το ΕΔΔΑ αποδίδει, στην προκατάληψη και τον κοινωνικό στιγματισμό. Αφετέρου, βλάβη ενδέχεται να προκύπτει λόγω της *ανεπαρκούς διανομής*<sup>225</sup>, της έλλειψης, δηλαδή, των αναγκαίων για την ισότιμη κοινωνική συναναστροφή πόρων, η οποία εντοπίζεται από το Δικαστήριο σε περιπτώσεις ατόμων που βρίσκονται σε κοινωνικά «μειονετική» θέση ή συνθήκες υλικής αποστέρησης<sup>226</sup>. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως στις υποθέσεις της «ανεπαρκούς διανομής» δεν γίνεται σύνδεση μεταξύ της ανέχειας με τις υφιστάμενες κοινωνικές διακρίσεις, ακόμη και σε υποθέσεις που από τα πραγματικά περιστατικά προκύπτει εξόφθαλμα<sup>227</sup>.

Η βήμα-βήμα ανοικοδόμηση της έννοιας των «ευάλωτων ομάδων» από το ΕΔΔΑ, όπως παρουσιάστηκε ως άνω, δεν χαιρεί κοινής αποδοχής<sup>228</sup>, όπως προκύπτει από ορισμένες

---

<sup>223</sup> Εν προκειμένω, η έννοια του «συγκεκριμένου» είναι πιο εύκολο να νοηθεί, αν ληφθεί υπόψη και αντιπαρατεθεί η θεώρηση της Martha Fineman, η οποία στο έργο της κάνει λόγο για «οικουμενική και συνεχή ευαλωτότητα, σύμφυτη της ανθρώπινης φύσης», βλ. αναλυτικά Martha Albertson Fineman, 'The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition' [2008] 20/1 Yale Journal of Law & Feminism

<sup>224</sup> Ο όρος προέρχεται από το έργο της Nancy Fraser, η οποία κάνει λόγο για "misrecognition", βλ. αναλυτικά Nancy Fraser, 'Rethinking Recognition' [2000] 3 New Left Review < <https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition> > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

<sup>225</sup> Πρόκειται για τον όρο "maldistribution" σύμφωνα με τη Nancy Fraser βλ. αναλυτικά Fraser, 'Rethinking Recognition' ο.π.

<sup>226</sup> Ενδεικτικά για την εθνοτική μειονότητα των Ρομά *Yordanova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* προσφυγή αριθ. 25446/06 (ΕΔΔΑ, 24 Απριλίου 2012) παρ. 129 το Βουλγαρικό κράτος δεν επέδειξε τη δέουσα προσοχή «στην κατάσταση των αιτούντων ως κοινωνικά παριών και μελών μιας κοινωνικά μειονεκτούσας ομάδας».

<sup>227</sup> Peroni, Timmer, 'Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law' ο.π.

<sup>228</sup> Πληθώρα θεωρητικών, προερχόμενοι τόσο από τον κλάδο του Δικαίου, όσο και της Βιοηθικής, έχουν ασχοληθεί ερευνητικά με την έννοια της «ευαλωτότητας», ασκώντας της, μάλιστα, πολλές φορές γόνιμη κριτική. Σημαντικότερη είναι η συνεισφορά του έργου της Martha Fineman. Ακόμη, βλ. ενδεικτικά

Kate Brown, 'Vulnerability': Handle with Care' [2011] 5/3 Ethics and Social Welfare 313-321 DOI: 10.1080/17496535.2011.597165

διαφωνούσες γνώμες Δικαστών. Ο Δικαστής Borrego Borrego στην απόφαση *D.H. και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας*, η οποία αφορά τις διακρίσεις του τσεχικού εκπαιδευτικού συστήματος εις βάρος των παιδιών Ρομά, επισημαίνει πως δεν είναι αρμοδιότητα του Δικαστηρίου του Στρασβούργου να σκιαγραφήσει το ιστορικό και κοινωνικό γίνεσθαι των Ρομά, διαμορφώνοντας μια γενικευμένη κρίση για όλα τα μέλη της εν λόγω κοινωνικής ομάδας, αλλά να εξετάσει την εκάστοτε ατομική προσφυγή. Μάλιστα, της δριμείας κριτικής του Δικαστή Borrego Borrego δεν εκφεύγει, επίσης, η θέση της Ευρείας Σύνθεσης πως όλοι «οι γονείς των παιδιών Ρομά, οι οποίοι είναι μέλη «μειονεκτούσας» κοινότητας και συχνά χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, δεν δύνανται να σταθμίσουν τις εκφάνσεις της κατάστασης και τις συνέπειες του να δώσουν τη συναίνεση τους»<sup>229</sup>, την οποία δεν διστάζει να χαρακτηρίσει ως ελιτίστικη και ρατσιστική. Από την άλλη, διαφορετικές είναι οι ενστάσεις του Δικαστή Sajó στην απόφαση *M.S.S κατά Βελγίου και Ελλάδας*, οι οποίες είναι –όπως αναφέρει– κυρίως θεωρητικής τάξης. Η συγκεκριμένη απόφαση αποτελεί θεμέλιο λίθο της νομολογίας του ΕΔΔΑ για την αντιμετώπιση των αιτούντων άσυλο ως «ευάλωτη ομάδα», με την «ευαλωτότητα» να παρουσιάζεται ως εγγενές χαρακτηριστικό της ιδιότητας τους<sup>230</sup>. Κατά τον Δικαστή Sajó, οι αιτούντες άσυλο δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως «ευάλωτη ομάδα» κατά την έννοια που ο συγκεκριμένος όρος έχει εκλάβει στη νομολογία του Δικαστηρίου, καθώς δεν αποτελούν ένα ομοιογενές σύνολο που να υφίσταται διαχρονικά δυσμενείς μεταχειρίσεις που να οδήγησαν, εν τέλει στον κοινωνικό τους αποκλεισμό. Σε αντίθεση με τη διαφωνούσα γνώμη του Δικαστή Borrego Borrego, ο Δικαστής Sajó δεν αμφισβητεί εκ θεμελίων την αξιοποίηση της έννοιας των «ευάλωτων ομάδων» από το ΕΔΔΑ, αλλά προβαίνει στον συγκεκριμένο συσχετισμό της «ευαλωτότητας» -αποκλειστικά- με τις ιστορικές αποδεδειγμένες κοινωνικές διακρίσεις που υφίσταται μια κοινωνική ομάδα και την ομοιογένεια της. Οι ανωτέρω αναφερθείσες διαφωνούσες γνώμες των Δικαστών Borrego Borrego και Sajó, παρά το γεγονός ότι συνιστούν σημαντική προσθήκη στη θεωρητική συζήτηση αναφορικά με το τι συνιστά εν τέλει «ευαλωτότητα», δεν παύουν να αποτελούν τροχοπέδη, αφενός, στην νοητική διεργασία του Δικαστηρίου να συνδέσει το ρυθμιστικό περιεχόμενο των κρίσιμων διατάξεων με –όλα- τα πραγματικά περιστατικά που μπορούν να υπαχθούν σε αυτό, προκειμένου να επιδράσει στο κοινωνικο-οικονομικό γίνεσθαι δια της παραγωγής

---

Carol Levine και λοιποί, 'The Limitations of "Vulnerability" as a Protection for Human Research Participants' [2004] 4/3 *The American Journal of Bioethics* 44-49 DOI:10.1080/15265160490497083  
Παρόλα αυτά, η εξέταση της εν λόγω βιβλιογραφίας δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος πονήματος.

<sup>229</sup> *D. H και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατία* ο.π. παρ. 203

<sup>230</sup> *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* ο.π. παρ. 233

εννόμων αποτελεσμάτων, αφετέρου, στην προσπάθεια του να «επικαιροποιήσει» δια της ερμηνευτικής οδού τις κρίσιμες αυτές διατάξεις ώστε να ανταποκρίνονται στις εξελίξεις της κοινωνικής υποδομής και στο σκοπό της θέσπισης τους.

Καταληκτικά, λαμβάνοντας υπόψη την επίδραση που ασκεί σε ορισμένους προσφεύγοντες το κοινωνικό, πολιτικό και θεσμικό status quo ως ανήκοντες σε μια «ευάλωτη ομάδα» το ΕΔΔΑ φαίνεται να βρίσκεται εν μέσω μιας διαδικασίας αναγνώρισης της περιπλοκότητας της σύγχρονης ζωής και της συχνά δυσδιάκριτης –για το δικαστή– κοινωνικής πραγματικότητας της καταπίεσης και του στιγματισμού<sup>231</sup>. Εξάλλου, σειρά στατιστικών δεδομένων αποδεικνύουν πως η ολοένα συχνότερα επικαλούμενη τα τελευταία χρόνια από το Δικαστήριο του Στρασβούργου «ευαλωτότητα» αποτελεί ένα εργαλείο στα χέρια του σε μια προσπάθεια να εγκύψει στα προβλήματα των ομάδων αυτών<sup>232</sup> και να εξετάσει την επίδρασή τους στην απόλαυση των δικαιωμάτων τους. Θα πρέπει, βέβαια, να σημειωθεί πως υπάρχουν ακόμη πολλά βήματα να γίνουν προκειμένου να καλυφθούν ορισμένα κενά και ασυνέπειες, όπως αναδεικνύονται από τη μέχρι τώρα χρήση του όρου από το ΕΔΔΑ. Αφενός, με γνώμονα την προκατάληψη και το στιγματισμό, την εξάρτηση από τον κρατικό μηχανισμό και τον κοινωνικό αποκλεισμό, υπάρχουν αρκετές ακόμη κοινωνικές ομάδες, οι οποίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν «ευάλωτες» από το Δικαστήριο<sup>233</sup>. Αφετέρου, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν εισέρχεται με τη δέουσα βαρύτητα ο παράγοντας της «ευαλωτότητας» στη διαδικασία της κρίσης<sup>234</sup>.

## 2. Οι συνέπειες της αναγνώρισης του παράγοντα της «ευαλωτότητας» στις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η αναγνώριση της ύπαρξης του παράγοντα της «ευαλωτότητας» δεν είναι άμοιρη συνεπειών για την απόφαση που λαμβάνεται από το ΕΔΔΑ. Η μελέτη της σχετικής Νομολογίας αναδεικνύει τις οδούς που επιλέγει να ακολουθήσει το Δικαστήριο του Στρασβούργου στις περιπτώσεις που ενώπιόν του βρίσκεται προσφεύγων ανήκων σε «ευάλωτη ομάδα».

Αρχικά, το Δικαστήριο αναγνωρίζει την *ύπαρξη ειδικών – διευρυμένων θετικών υποχρεώσεων* των κρατών – μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης όταν πρόκειται για μέλη

---

<sup>231</sup> Ο' Boyle, 'The notion of "vulnerable groups" in the case law of the European Court of Human Rights' ο.π.

<sup>232</sup> Al Tamimi, 'The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights' ο.π.

<sup>233</sup> Peroni, Timmer, 'Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law' ο.π.

<sup>234</sup> Βλ. ενδεικτικά *Aksu κατά Τουρκίας* προσφυγή αριθ. 41029/04 (ΕΔΔΑ, 15 Μαρτίου 2012)



«ευάλωτων ομάδων». Μάλιστα, σε αυτές τις περιπτώσεις το ΕΔΔΑ αναφέρει πως απαιτείται «ιδιαίτερη προσοχή» ή «ιδιαίτερη προστασία» για τις «ιδιαιτερότητες» και «ανάγκες» των προσφευγόντων<sup>235</sup>. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 2 ΕΣΔΑ (το δικαίωμα στη ζωή) και 3 ΕΣΔΑ (απαγόρευση των βασανιστηρίων) αποτέλεσαν θεμέλιο για τη θετική υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίζει αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης για τα άτομα που βρίσκονται σε καθεστώς στέρξης – περιορισμού της ελευθερίας<sup>236</sup>. Επιπρόσθετα, το ΕΔΔΑ θεώρησε πως αποτελεί παραβίαση των άρθρων 2 ΕΣΔΑ και 3 ΕΣΔΑ η αποτυχία του κράτους για πρόληψη, διερεύνηση και τιμωρία περιστατικού ενδοοικογενειακής βίας<sup>237</sup>. Επιπλέον, το Δικαστήριο του Στρασβούργου επικαλούμενο το άρθρο 8 ΕΣΔΑ (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής) έκρινε πως αποτελεί θετική (διαδικαστική) υποχρέωση του κράτους να λάβει υπόψη την πολιτισμική κατάσταση των Ρομά σε πολιτικό, νομοθετικό και διοικητικό επίπεδο<sup>238</sup>. Ακόμη, το ΕΔΔΑ εντόπισε πως εκπηγάει από το άρθρο 8 ΕΣΔΑ θετική υποχρέωση του κράτους να προστατέψει την αναπαραγωγική υγεία γυναικών Ρομά<sup>239</sup>. Από το συνδυασμό των άρθρων 3 ΕΣΔΑ και 8 ΕΣΔΑ προκύπτει, κατά το Δικαστήριο του Στρασβούργου, υποχρέωση για στέγαση και οικονομική βοήθεια σε αιτούντα άσυλο<sup>240</sup>. Τέλος, το ΕΔΔΑ με θεμέλιο το άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (δικαίωμα στην εκπαίδευση) και το άρθρο 14 ΕΣΔΑ (απαγόρευση των διακρίσεων) αναγνώρισε την θετική υποχρέωση του κράτους για ίση μεταχείριση των παιδιών Ρομά όσον αφορά το ζήτημα της εκπαίδευσης τους<sup>241</sup>.

Από την άλλη, σε περίπτωση εντοπισμού του παράγοντα της «ευαλωτότητας» σε μια υπόθεση καθίσταται *περιορισμένη η διακριτική ευχέρεια* του κράτους – μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης σε ό,τι αφορά τον «ευάλωτο» προσφεύγοντα. Πρόκειται, ιδίως, για τις υποθέσεις που βρίσκει εφαρμογή το άρθρο 14 ΕΣΔΑ, το οποίο ερμηνεύεται υπό το πρίσμα της «ευαλωτότητας», ιδωμένο πλέον μέσω μιας εξελιγμένης εκδοχής της κλασικής, μέχρι τώρα, προσέγγισης του από το ΕΔΔΑ<sup>242</sup>. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την απόρριψη αίτησης άδειας διαμονής αλλοδαπού λόγω της ιδιότητάς του, ως HIV οροθετικός, το ΕΔΔΑ

<sup>235</sup> Βλ. ενδεικτικά *Charman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* ο.π. *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* ο.π.

*Yordanova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* ο.π.

<sup>236</sup> Βλ. ενδεικτικά *Alexandru Marius Radu κατά Ρουμανίας* προσφυγή αριθ. 34022/05 (ΕΔΔΑ, 21 Ιουλίου 2009) παρ. 48

<sup>237</sup> *Oruz κατά Τουρκίας* ο.π.

<sup>238</sup> *Charman κατά Ηνωμένου Βασιλείου* ο.π. παρ. 96

<sup>239</sup> *V.C. κατά Σλοβακίας* προσφυγή αριθ. 18968/07 (ΕΔΔΑ, 8 Νοεμβρίου 2011) παρ.154

<sup>240</sup> *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* ο.π. παρ. 249

<sup>241</sup> Βλ. ενδεικτικά *D. Η και λοιποί κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* ο.π. παρ. 207

<sup>242</sup> Oddný Mjöll Arnardóttir, 'Vulnerability under Article 14 of the European Convention on Human Rights: Innovation or Business as Usual?' [2017] 4/3 Oslo Law Review 150-171, DOI: 10.18261/issn.2387-3299-2017-03-03

έκρινε πως «όταν πρόκειται για περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων προσφευγόντων που ανήκουν σε ιδιαίτερα ευάλωτες ομάδες...η διακριτική ευχέρεια ενός κράτους περιορίζεται ουσιωδώς και θα πρέπει να υφίστανται ιδιαίτερα βαρύνοντες λόγοι που να δικαιολογούν τους επιβεβλημένους περιορισμούς.»<sup>243</sup>. Με την ίδια λογική, κρίθηκε –κατ’ επίκληση και του άρθρου 3 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ (*δικαίωμα για ελεύθερες εκλογές*)- πως είναι περιορισμένη η διακριτική ευχέρεια του κράτους να καταστήσει ιδιαίτερα δυσχερή την άσκηση του δικαιώματος του «εκλέγειν» σε άτομα με νοητική αναπηρία, σε καθεστώς μερικής δικαστικής συμπαράστασης<sup>244</sup>. Περιορισμένη καθίσταται, ακόμη, η διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε κράτους – μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης, στις περιπτώσεις δυσμενούς διάκρισης των προσφευγόντων λόγω φύλου ή σεξουαλικού προσανατολισμού<sup>245</sup>.

Ορισμένες ακόμη συνέπειες που ασκεί στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ ο παράγοντας της «ευαλωτότητας» είναι οι εξής: Η εκάστοτε «βλάβη» (πχ. κακομεταχείριση) εισέρχεται με αυξημένη βαρύτητα στην εκτίμηση για την πλήρωση της προϋπόθεσης του ελάχιστου βαθμού σοβαρότητας που απαιτείται –κατά πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ- για να εμπίπτει μια συμπεριφορά στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 3 ΕΣΔΑ<sup>246</sup> και στην στάθμιση βάσει της αρχής της αναλογικότητας στις υποθέσεις του άρθρου 8 ΕΣΔΑ<sup>247</sup>. Ακόμη, ορισμένες φορές, ειδικά στις περιπτώσεις ατόμων σε καθεστώς στέρησης – περιορισμού της ελευθερίας, το βάρος απόδειξης αντιστρέφεται και το φέρουν πλέον οι Αρχές του κράτους και όχι ο «ευάλωτος» προσφεύγων<sup>248</sup>. Τέλος, παρά το γεγονός ότι ο εντοπισμός της «ευαλωτότητας» δεν εξασφαλίζει με βεβαιότητα τη θετική για τον προσφεύγοντα έκβαση της υπόθεσης, φαίνεται να έχει αυξημένη επίδραση στην τελική κρίση<sup>249</sup>.

## Γ. Επανα(προσδ)ορίζοντας την «ευαλωτότητα» την εποχή της νόσου Covid 19

### 1. Επίταση υφιστάμενων ανισοτήτων

Η εμφάνιση μιας πανδημίας δεν αποτελεί κάτι καινοφανές στην ιστορία της ανθρωπότητας, διαχρονικά οι κοινωνίες καλούνται να αντιμετωπίσουν και να νοηματοδοτήσουν τέτοιου

<sup>243</sup> *Kiyutin κατά Ρωσίας* ο.π. παρ. 63

<sup>244</sup> *Alajos Kiss κατά Ουγγαρίας* ο.π.

<sup>245</sup> Βλ. ενδεικτικά *Kozak κατά Πολωνίας* προσφυγή αριθ. 13102/02 (ΕΔΔΑ, 2 Μαρτίου 2010)

*Genderdoc – M κατά Μολδαβίας* προσφυγή αριθ. 9106/06 (ΕΔΔΑ, 12 Ιουνίου 2012)

*Χ. κατά Τουρκίας* προσφυγή αριθ. 24626/09 (ΕΔΔΑ, 9 Οκτωβρίου 2012)

<sup>246</sup> Βλ. ενδεικτικά *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* ο.π. παρ. 232

<sup>247</sup> Βλ. ενδεικτικά *Yordanova και λοιποί κατά Βουλγαρίας* ο.π.

<sup>248</sup> Βλ. ενδεικτικά *Salman κατά Τουρκίας* προσφυγή αριθ. 21986/93 (ΕΔΔΑ, 27 Ιουνίου 2000) παρ. 99

<sup>249</sup> *Al Tamimi*, ‘The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights’ ο.π.

είδους φαινόμενα<sup>250</sup>. Η πανδημία της νόσου Covid – 19 φαίνεται να «προήλθε» από τα σπλάχνα του σύγχρονου τρόπου διαβίωσης<sup>251</sup> και η μέχρι τώρα εξέλιξη της έρχεται να επιβεβαιώσει τη θεωρία για την «κοινωνία της διακινδύνευσης»: οι αρνητικές συνέπειες των σύγχρονων διακινδυνεύσεων, όπως η εν λόγω πανδημική κρίση, ακόμη και αν είναι «ταξικά ουδέτερες» έρχονται να εντείνουν την ταξική ανισότητα και την κοινωνική σύγκρουση, καθώς, αφενός, ο πλούτος εξακολουθεί να συσσωρεύεται στην κορυφή, τη στιγμή που οι κίνδυνοι προτιμούν τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας, αφετέρου, οι ευπορότερες κοινωνικές ομάδες έχουν την οικονομική δυνατότητα να περιορίσουν τον αντίκτυπο των συνεπειών αυτών<sup>252</sup>.

Οι πολιτικές αναχαίτησης του ιού, με την απαγόρευση κυκλοφορίας να αποτελεί το βασικό μέτρο που ελήφθη με σκοπό την αντιμετώπιση της πανδημίας, στηρίχθηκαν σε μια ιδιαίτερα στενή προσέγγιση της έννοιας της «ευαλωτότητας», λαμβάνοντας υπόψη αποκλειστικά «κλινικά κριτήρια» που υποδείκνυαν την ανάγκη προστασίας συγκεκριμένων κατηγοριών του πληθυσμού με αυξημένο κίνδυνο για σοβαρή λοίμωξη Covid - 19 λόγω υφιστάμενων υποκείμενων νοσημάτων, χωρίς να συνυπολογίζεται ο παράγοντας της λεγόμενης «κοινωνικής ευαλωτότητας»<sup>253</sup>. Παρά τις φωνές που κάνουν λόγο για «ταξικά ουδέτερη ευαλωτότητα»<sup>254</sup>, η κοινωνική και οικονομική ανισότητα συνέβαλλαν ουσιαστικά ώστε ο ιός, εν τέλει να «προβεί σε διακρίσεις»<sup>255</sup>. Αρχικά, η δομή και η οργάνωση της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας οδηγεί στην επικράτηση συγκεκριμένων νοσημάτων, καθώς έχουν θεσμοποιηθεί ορισμένες ασθενοιογόνες συμπεριφορές<sup>256</sup>, με αποτέλεσμα οι χαμηλά εισοδηματικές τάξεις να έχουν αυξημένες πιθανότητες εμφάνισης υποκείμενων

---

<sup>250</sup> Φωτεινή Βάκη, 'Covid -19: Ένας πολιτικός ιός' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά Ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>251</sup> Αυτ.

<sup>252</sup> Ειδικότερα για την ανάλυση της τρέχουσας συνθήκης της πανδημίας με τους όρους που εισήγαγε ο Ulrich Beck στο έργο του Ulrich Beck, 'Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne' (Suhrkamp, 1986): Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' [2020] 6 Εγκληματολόγοι - Ενημερωτικό Δελτίο ΕΕΜΕΚΕ 24-28

<sup>253</sup> Ir. Domenici, T. Rohmann, 'How to protect the Vulnerable?: Legal Implications of Vulnerability in Times of COVID-19' (*Verfassungsblog*, 15 Απριλίου 2020) < <https://verfassungsblog.de/how-to-protect-the-vulnerable/> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

<sup>254</sup> Χ. Τσέκερης, Π. Ζέρη, 'Κράτος, κοινωνία και μέσα επικοινωνίας στην εποχή του κορωνοϊού' [2020] 154 *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 109-128 DOI: 10.12681/grsr.24518

<sup>255</sup> Judith Butler, 'Capitalism Has its Limits' (*Verso*, 30 Μαρτίου 2020) < <https://www.versobooks.com/blogs/4603-capitalism-has-its-limits> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

<sup>256</sup> Gerald Gutenschwager, 'Η πολιτική οικονομία της υγείας και της ασθένειας' [2016] 53 *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 24-49 DOI: 10.12681/grsr.9955

νοσημάτων και ως εκ τούτου αυξημένες πιθανότητες για σοβαρή λοίμωξη Covid – 19<sup>257</sup>. Ακόμη, η έλλειψη ισότητας μεταξύ των επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων εντοπίζεται τόσο στο βαθμό έκθεσης στον ιό και της μετέπειτα προσβολής τους, όσο και στα διαθέσιμα μέσα διαχείρισης των συνεπειών της απειλής της<sup>258</sup>. Τη στιγμή που τα ευπορότερα κοινωνικά στρώματα αντιμετώπισαν το ξέσπασμα της πανδημίας ως ευκαιρία για μια- τρόπον τινά- ανάπαυλα<sup>259</sup>, η συμβουλή για απομόνωση, ιδιώτευση και μη συγχρωτισμό αποδείχθηκε αλυσιτελής για μια σημαντική μερίδα του πληθυσμού, ενώ οι επιμέρους κοινωνικές ομάδες δεν έχουν (ίση) πρόσβαση σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (πχ. τεστ διάγνωσης, φάρμακα, αντισηπτικά), δυνατότητα μετακίνησης με τη χρήση ιδιωτικών μέσων, πρόσβαση σε χώρους απομόνωσης ή χώρους πρασίνου για κίνηση, άθληση, αναψυχή<sup>260</sup>. Τέλος, ήδη κρούεται ο κώδωνας του κινδύνου για τις μακροπρόθεσμες κοινωνικοοικονομικές συνέπειες της πανδημίας, με τους πιο «ευάλωτους» να φαίνεται να επωμίζονται –και- αυτό το βάρος, γεγονός που συνεπάγεται πως η μελλοντική μείωση του εισοδήματος πρόκειται με τη σειρά της να επηρεάσει αρνητικά την υγεία τους σε βάθος χρόνου, συνεχίζοντας τον εν λόγω φαύλο κύκλο<sup>261</sup>. Τα δεδομένα αυτά δε θα μπορούσαν παρά να λειτουργήσουν ως ενδείξεις πως η νόσος Covid – 19 πρόκειται να λειτουργήσει ως καταλύτης όξυνσης –και- όχι άρσης- των υφιστάμενων οικονομικών ανισοτήτων<sup>262</sup>.

Η πανδημία της Covid – 19, πρόκειται να είναι μια «πανδημία φτώχειας»<sup>263</sup>, η ανισότητα, όμως, δεν ορίζεται αποκλειστικά μέσω του ταξικού πρίσματος, η ανισότητα δεν υφίσταται μόνο όσον αφορά τον πλούτο και το εισόδημα<sup>264</sup>. Αυτό σημαίνει πως οι ευάλωτες ομάδες δεν αποτελούν έναν ομοιογενή πληθυσμό: Υπάρχουν ποικίλοι παράγοντες στους οποίους δύναται να οφείλεται η κοινωνικά «μειονεκτική» θέση: αναπηρία, ηλικία, (κοινωνικό) φύλο,

---

<sup>257</sup> Αν. Ζήση, Σ. Χτούρης, 'Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων' [2020] 154 *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 65-73 DOI: 10.12681/grsr.23229

<sup>258</sup> Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' ο.π.

<sup>259</sup> Γιώργος Μεραμβελιωτάκης, 'Τα Ταξικά Χαρακτηριστικά της Πανδημίας και η Αβάσταχτη Ελαφρότητα του Life Style' *HuffPost* (12 Μαΐου 2020) < [https://www.huffingtonpost.gr/entry/taxika-charakteristika-tes-pandemias-kai-e-avastachte-elafroteta-toe-life-style-gr\\_5eba5f44c5b68f80c04c9437](https://www.huffingtonpost.gr/entry/taxika-charakteristika-tes-pandemias-kai-e-avastachte-elafroteta-toe-life-style-gr_5eba5f44c5b68f80c04c9437) > ανακτήθηκε την 9 Αυγούστου 2021

<sup>260</sup> Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' ο.π.

<sup>261</sup> Z. Wang, K. Tang, 'Combating COVID-19: health equity matters' [2020] 26 *Nature Medicine* 458-464 DOI: 10.1038/s41591-020-0823-6

<sup>262</sup> 'Pandemic makes world's billionaires — and their advisers — richer' *Financial Times* <<https://www.ft.com/content/ab30d301-351b-4387-b212-12fed904324b>> ανακτήθηκε την 9 Αυγούστου 2021

<sup>263</sup> 'The parlous state of poverty eradication' (*Human Rights Council*, 44<sup>th</sup> session, 7 Ιουλίου 2020) < <https://undocs.org/A/HRC/44/40> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

<sup>264</sup> Branko Milanović, 'Inequalities and Covid-19' (*Brand New Europe*, 16 Σεπτεμβρίου 2020) < <https://braveneweuropa.com/branko-milanovic-inequalities-and-covid-19> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

σεξουαλικός προσανατολισμός, φυλή/εθνικότητα κ.ο.κ. Η διαθεματική<sup>265</sup> τομή αυτών των ταυτοτήτων σκιαγραφεί εν τέλει τη συστημική καταπίεση που υφίσταται ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα<sup>266</sup>. Ενδεικτικά, αξίζει να αναφερθεί, πως στατιστικά δεδομένα που έχουμε ήδη στη διάθεση μας προερχόμενα από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού Ωκεανού, αναδεικνύουν πως τα δυσανάλογα υψηλά ποσοστά θανάτων των Αφροαμερικανών πολιτών και άλλων μειονοτήτων (λχ. Ισπανόφωνοι, Ιθαγενείς Αμερικάνοι κ.ο.κ) σε σχέση με άλλες πληθυσμιακές ομάδες, ως κληροδότημα του καπιταλισμού και του ρατσισμού<sup>267</sup>. Το δυσανάλογο από την πανδημία πλήγμα μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί, αν ληφθεί υπόψη πως οι συγκεκριμένες μειονότητες, αποτελούν το μεγαλύτερο ποσοστό των λεγόμενων εργαζομένων της «πρώτης γραμμής»<sup>268</sup> ή μένουν μακριά από τα αστικά κέντρα, μην έχοντας πρόσβαση σε ικανοποιητικού επιπέδου ιατροφαρμακευτική περίθαλψη<sup>269</sup>. Ειδικότερα, πιο έντονα φαίνεται να πλήττονται οι γυναίκες –έναντι των αντρών- των εν λόγω μειονοτήτων από τις πανδημικές συνέπειες<sup>270</sup>. Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονείται πως οι απαρχές της ιατρικής έρευνας έχουν τις ρίζες τους σε φαινόμενα, όπως οι λανθασμένες διαγνώσεις και ο μη συναινετικός πειραματισμός εις βάρος του έγχρωμου πληθυσμού και της εργατικής τάξης, γεγονός που έχει θεμελιώσει μια διάχυτη δυσπιστία έναντι του ιατρικού κλάδου στους κόλπους των κοινωνικών αυτών ομάδων<sup>271</sup>. Το κρίσιμο, βέβαια, είναι πως οι πολιτικές και οι θεσμικές πρακτικές του κρατικού μηχανισμού των ΗΠΑ, όχι μόνο δεν αίρουν τις ήδη υπάρχουσες ανισότητες στα ζητήματα υγείας που

---

<sup>265</sup> Ειδικά για την έννοια της *διαθεματικότητας* (intersectionality), όπως εισήχθη από την Kimberlé Crenshaw : Kimberle Crenshaw, 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics' [1989] 1989/1 University of Chicago Legal Forum < <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

<sup>266</sup> Darell M. Gray II και λοιποί, 'COVID-19 and the other pandemic: populations made vulnerable by systemic inequity' [2020] 17 Nature Reviews Gastroenterology & Hepatology 520-522 DOI: 10.1038/s41575-020-0330-8

<sup>267</sup> Nathaniel M. Lewis και λοιποί, 'Disparities in COVID-19 Incidence, Hospitalizations, and Testing, by Area-Level Deprivation' [2020] 69/38 Weekly 1396-1373 DOI: 10.15585/mmwr.mm6938a4

A. van Dorn, R. E. Cooney, M. L. Sabin, 'COVID-19 exacerbating inequalities in the US' [2020] 395/10232 The Lancet 1243-1244 DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30893-X

T. S. Gaynor, M. E. Wilson, 'Social Vulnerability and Equity: The Disproportionate Impact of COVID-19' [2020] 80/5 Public Administration Review 832-838 DOI: 10.1111/puar.13264

<sup>268</sup> Lisa Bowleg, 'We're Not All in This Together: On COVID-19, Intersectionality, and Structural Inequality' [2020] 110/7 AJPH DOI: 10.2105/AJPH.2020.305766

<sup>269</sup> Dorn, Cooney, Sabin, 'COVID-19 exacerbating inequalities in the US' ο.π.

<sup>270</sup> Βλ. ενδεικτικά: Denise N. Obinna, 'Essential and undervalued: health disparities of African American women in the COVID-19 era' [2021] 26/1 Ethnicity & Health 68-79 DOI: 10.1080/13557858.2020.1843604

<sup>271</sup> L. Eaves, K. F. Al-Hindi, 'Intersectional geographies and COVID-19' [2020] 10/2 Dialogues in Human Geography 132-136 DOI: 10.1177/2043820620935247

οφείλονται σε φυλετικές και ταξικές ανισότητες, παρά τις διαιωνίζουν εν καιρώ πανδημικής κρίσης<sup>272</sup>.

Αυτό που πρέπει να καταστεί σαφές είναι πως, η «ευαλωτότητα» εν μέσω της πανδημίας της νόσου Covid – 19 είναι μια έννοια δυναμική και εξαρτάται –και- από τις πολιτικές υγείας που υιοθετούνται<sup>273</sup>. Οι εκάστοτε αποφάσεις και ερμηνείες που επικρατούν μεταξύ άλλων αντανakλούν τον συσχετισμό κοινωνικών δυνάμεων<sup>274</sup> και αναδεικνύουν μια κίβδηλη ιεράρχηση των ανθρώπινων ζωών, μια διάκριση μεταξύ εκείνων που η ζωή τους πρέπει να προφυλαχθεί με κάθε κόστος και εκείνων που θεωρείται πως δεν αξίζει να προστατευθούν από την ασθένεια και τον θάνατο<sup>275</sup>. Η διαχείριση της πανδημίας με ατομικιστικούς όρους χαράσσει ρότα προς την κρατική απόσυρση από πεδία κοινωνικής προστασίας και ευθύνης<sup>276</sup>. Η αλλαγή, όμως, ρότας και η λήψη μέτρων προστασίας όχι μόνο των ιατρικώς ευπαθών, αλλά και των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων, καθίσταται πλέον αδήριτη όσο σταδιακά διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες για τον ιό και οι κοινωνικοοικονομικές και ψυχολογικές συνέπειες των μέχρι τώρα ληφθέντων μέτρων πλήττουν ολοένα και μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού. Η προστασία των «ευάλωτων ομάδων» δύναται να εξασφαλίσει, όχι μόνο πως θα προληφθεί ο κίνδυνος μετάδοσης του ιού, αλλά και εν γένει πως θα «χτιστεί» η –κοινωνική- ανθεκτικότητα που απαιτείται για την αντιμετώπιση της εν λόγω κρίσης<sup>277</sup>. Πρέπει, βέβαια, να υπογραμμιστεί πως, τα μέτρα που θα θέτουν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος πλέον τους «πιο ευάλωτους» -με κλινικά και κοινωνικά κριτήρια- δεν δύνανται να είναι επιπρόσθετοι περιορισμοί επί των δικαιωμάτων τους, όπως άλλωστε επιτάσσει τόσο η αρχή της ισότητας, όσο και η αρχή της αναλογικότητας<sup>278</sup>. Ήδη, άλλωστε, έχουν υπάρξει φωνές στη θεωρία, οι οποίες εντοπίζουν μια σειρά θετικών υποχρεώσεων του κράτους για την αντιμετώπιση της πανδημίας της λοίμωξης Covid – 19 επί τω θεμελίω του άρθρου 2 (δικαίωμα στη ζωή) - σε συνδυασμό με το άρθρο 14 (απαγόρευση των διακρίσεων) - της ΕΣΔΑ<sup>279</sup>. Υπέρ αυτής της άποψη

---

<sup>272</sup> Gaynor, Wilson, 'Social Vulnerability and Equity: The Disproportionate Impact of COVID-19' ο.π.

<sup>273</sup> 'Redefining vulnerability in the era of COVID-19' Editorial [2020] 395/10230 The Lancet 1089 DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30757-1

<sup>274</sup> Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' ο.π.

<sup>275</sup> Butler, 'Capitalism Has its Limits' ο.π.

<sup>276</sup> Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' ο.π.

<sup>277</sup> Domenici, Rohmann, 'How to protect the Vulnerable?: Legal Implications of Vulnerability in Times of COVID-19' ο.π.

<sup>278</sup> Αυτ.

<sup>279</sup> Elizabeth Stubbins Bates, 'COVID-19 Symposium: Article 2 ECHR's Positive Obligations—How Can Human Rights Law Inform the Protection of Health Care Personnel and Vulnerable Patients in the COVID-19 Pandemic?' (OpinioJuris, 1 Απριλίου 2020) < <http://opiniojuris.org/2020/04/01/covid-19-symposium-article-2-echrs-positive-obligations-how-can-human-rights-law-inform-the-protection-of->

συνηγορούν, επίσης, τα διδάγματα της Νομολογίας του ΕΔΔΑ, όπως παρατέθηκαν ανωτέρω, όσον αφορά, αφενός, τις θετικές υποχρεώσεις των κρατών – μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης προκειμένου να εξασφαλιστεί η προστασία των μελών των «ευάλωτων ομάδων» και την περιορισμένη, αφετέρου, διακριτική ευχέρεια των κρατών στις περιπτώσεις που ανακύπτει ζήτημα περιορισμού θεμελιωδών δικαιωμάτων προσφευγόντων που ανήκουν σε ιδιαίτερα «ευάλωτες ομάδες».

## 2. Δημιουργία νέων μορφών ανισότητας

Η πανδημία της νόσου Covid – 19 έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μεταβολή της χρήσης των ψηφιακών μέσων σε κάθε έκφανση της ζωής (κοινωνική, πολιτική, οικονομική, εκπαιδευτική δραστηριότητα), εγκαθιστώντας έτσι νέες μορφές ανισότητας<sup>280</sup>, οι οποίες με τη σειρά τους επηρεάζουν την «ευαλωτότητα» ή την δημιουργούν. Το διαδίκτυο, εν μέσω πανδημικής κρίσης, υπηρετεί, πρωτίστως, την αρχική του λειτουργία, ως μέσο του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι<sup>281</sup>, λειτουργία κομβικής σημασίας, αν αναλογιστεί κανείς πως η ποικιλία των βαθμών ποιότητας της πρόσβασης στην πληροφορία μπορεί να επηρεάσει τις αντιλήψεις για την υγεία και τις επακόλουθες συμπεριφορές και αποφάσεις, οι οποίες δύνανται να οδηγήσουν εν τέλει στην ασθένεια ή το θάνατο<sup>282</sup>. Παράλληλα, η δυνατότητα πλοήγησης στο διαδίκτυο αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση και την απόλαυση μιας μακράς σειράς δικαιωμάτων: Η εκπαίδευση και η εργασία κατά τη διάρκεια του λεγόμενου «lockdown» έλαβαν χώρα κυρίως εξ' αποστάσεως, ενώ η συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή αντικαταστάθηκε πλέον από την «on line» παρουσία (online συνεδριάσεις οργάνων/σωματείων/ενώσεων, συγκεντρώσεις, κομματικές διεργασίες, δημόσιες υπηρεσίες)<sup>283</sup>. Η ψηφιοποίηση τόσο ευρέος φάσματος, όμως, της

---

[health-care-personnel-and-vulnerable-patients-in-the-covid-19-pandemic/](#) > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

Paul Bowen QC, 'Learning lessons the hard way – Article 2 duties to investigate the Government's response to the Covid-19 pandemic' (UK Constitutional Law Association, 29 Απριλίου 2020) < <https://ukconstitutionallaw.org/2020/04/29/paul-bowen-qc-learning-lessons-the-hard-way-article-2-duties-to-investigate-the-governments-response-to-the-covid-19-pandemic/> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

'Respecting democracy, rule of law and human rights in the framework of the COVID-19 sanitary crisis: A toolkit for member states available in different languages' (Council of Europe, 7 Απριλίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/congress/covid-19-toolkits> > ανακτήθηκε την 9 Αυγούστου 2021

<sup>280</sup> Ζήση, Χτούρης, 'Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων' ο.π.

<sup>281</sup> Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Το Δικαίωμα Πρόσβασης στο Διαδίκτυο' (Σύνταγμα Watch, 12 Ιανουαρίου 2021) < <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-dikaiwma-prosvasis-sto-diadiktyo/> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

<sup>282</sup> Τσέκερης, Ζέρη, 'Κράτος, κοινωνία και μέσα επικοινωνίας στην εποχή του κορωνοϊού' ο.π.

<sup>283</sup> Ανθόπουλος, 'Το Δικαίωμα Πρόσβασης στο Διαδίκτυο' ο.π.

καθημερινότητας, δε θα μπορούσε παρά να στερήσει τη δυνατότητα άσκησης των εν λόγω δικαιωμάτων από τα μέλη του κοινωνικού συνόλου που δεν διαθέτουν τα απαραίτητα μέσα πρόσβασης ή τις κατάλληλες συνθήκες για διανοητική συγκέντρωση (πχ. κατοικίες με περιορισμένο μέγεθος και υψηλό δείκτη πυκνοκατοίκησης)<sup>284</sup>.

Υπό αυτές τις συνθήκες, στην εποχή της νόσου Covid – 19, έχει διαφανεί η αναγκαιότητα γεφύρωσης του ψηφιακού χάσματος μέσω της αναγόρευσης της πρόσβασης στο διαδίκτυο σε δημόσιο αγαθό<sup>285</sup>. Η πρόσβαση στο διαδίκτυο θα πρέπει να καταστεί φθηνή, καθολική και απρόσκοπτη<sup>286</sup>, ενώ, ακόμη, θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για την προμήθεια τεχνολογικού εξοπλισμού<sup>287</sup>. Από την άλλη, η πρόσβαση στην πληροφορία, ειδικά, όταν πρόκειται για ένα ζήτημα που άπτεται της επιστήμης της ιατρικής, όπως είναι η παγκόσμια πανδημία, θα πρέπει να λαμβάνει χώρα, όχι μόνο ακώλυτα, αλλά με τρόπο εύληπτο προς το ευρύ κοινό<sup>288</sup>. Το συνταγματικό θεμέλιο για την κρατική υποχρέωση να λαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα για την πρόσβαση, παραγωγή, ανταλλαγή και διάδοση ηλεκτρονικά διακινούμενων πληροφοριών βρίσκεται στο θετικό περιεχόμενο του δικαιώματος συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας (άρθρο 5<sup>Α</sup> παρ. 2 Σ)<sup>289</sup>.

---

<sup>284</sup> Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' ο.π.

<sup>285</sup> Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης, 'Το διαδίκτυο ως ανθρώπινο δικαίωμα στην εποχή του κορονοϊού' (Δικαιοσύνη, 30 Μαρτίου 2020) < [https://dikaiosyni.com/tomeis\\_dikaiou/themata\\_dikaiosynis/to-diadiktyo-ws-anthrw-pino-dikaiwma-stin-epoxi-tou-kornoioy/](https://dikaiosyni.com/tomeis_dikaiou/themata_dikaiosynis/to-diadiktyo-ws-anthrw-pino-dikaiwma-stin-epoxi-tou-kornoioy/) > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021

<sup>286</sup> Αυτ.

<sup>287</sup> Ανθόπουλος, 'Το Δικαίωμα Πρόσβασης στο Διαδίκτυο' ο.π.

<sup>288</sup> J. A. Smith, J. Smith, 'COVID-19: Vulnerability and the power of privilege in a pandemic' [2020] 31/2 Health Promotion Journal of Australia 158-160 DOI: 10.1002/hprja.333

<sup>289</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ 249



## ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΕΥΑΛΩΤΩΝ ΟΜΑΔΩΝ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

### Α. Ηλικιωμένοι – Χρονίως Πάσχοντες – Ανάπηροι

Τα μέχρι στιγμής διαθέσιμα ιατρικά δεδομένα αναφορικά με τη λοίμωξη Covid – 19, όπως εκτέθηκαν ανωτέρω, συγκλίνουν στην εκτίμηση πως τα ηλικιωμένα άτομα, όπως και τα άτομα με συγκεκριμένες παθήσεις ή αναπηρία αποτελούν ομάδες με αυξημένο κίνδυνο για σοβαρή λοίμωξη. Παρά το γεγονός ότι τα εν λόγω ιατρικά πορίσματα ελήφθησαν υπόψη κατά τη θέσπιση του πακέτου μέτρων αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης θέτοντας τις ευπαθείς ομάδες στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, σημαντικό υπήρξε το πλήγμα που δέχτηκαν από την πανδημία τα θεμελιώδη δικαιώματα των συγκεκριμένων ομάδων<sup>290</sup>, οι οποίες μάλιστα χαίρουν ειδικής συνταγματικής προστασίας: Η προστασία και ο σεβασμός των ηλικιωμένων και των ανάπηρων ατόμων κατοχυρώνονται στο άρθρο 21 παρ. 3 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει πως το Κράτος παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία του γήρατος και της αναπηρίας, ενώ σε ό, τι αφορά, πιο συγκεκριμένα, τα άτομα με αναπηρίες η εξασφάλιση της αυτονομίας, της επαγγελματικής ένταξης και της συμμετοχής τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας αποτελεί υποχρέωση του Κράτους (21 παρ. 6 Σ). Από την άλλη, οι πάσχοντες από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν, επίσης, δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος, σύμφωνα με το άρθρο 21 παρ. 2 του Συντάγματος.

Αρχικά, οι πρωτόγνωρες συνθήκες εξάπλωσης της νόσου και η επακόλουθη υπερφόρτωση του απισχνασμένου από τις πολιτικές λιτότητας Εθνικού Συστήματος Υγείας, ανέδειξαν το πρόβλημα επιλογής ασθενών με βάση κριτήρια προτεραιότητας (triage)<sup>291</sup>, με τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας<sup>292</sup> και τους ανάπηρους<sup>293</sup> να αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να υποστούν διακρίσεις όσον αφορά την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη. Το σύστημα της προτεραιοποίησης ασθενών αποτελεί έναν «κώδικα θανάτου» βάσει τριών κριτηρίων:

---

<sup>290</sup> 'Older persons need more support than ever in the age of the Covid-19 pandemic' (*Commissioner for Human Rights*, 20 Μαρτίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/older-persons-need-more-support-than-ever-in-the-age-of-the-covid-19-pandemic> > ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>291</sup> Τάκης Βιδάλης, 'COVID 19: Η προτεραιότητα ασθενών στη νοσοκομειακή περίθαλψη (triage)' (*constitutionalism.gr*, 22 Μαρτίου 2021) < <https://www.constitutionalism.gr/2021-03-22-vidalis-covid-19-triage/> > ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>292</sup> 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons' (*United Nations*, Μάιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-older-persons> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>293</sup> 'Policy Brief: A Disability – Inclusive Response to COVID-19' (*United Nations*, Μάιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-disability-inclusive-response-covid-19> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

ηλικία, ευπάθεια, υποκείμενα νοσήματα<sup>294</sup>, τα οποία απηχούν την ωφελμιστική πεποίθηση πως τα ενσώματα υποκείμενα διακρίνονται σε «άξια» ή όχι να ζήσουν, ανάλογα με το πόσο ενεργό (παραγωγικό) ρόλο επιτελούν για το κοινωνικό σύνολο<sup>295</sup>. Ειδικότερα, όσον αφορά τους γηραιότερους, εν μέσω πανδημικής κρίσης παρατηρήθηκε η αναζωπύρωση της ιδέας ενός «καθήκοντος στο θάνατο» προς όφελος των νεότερων γενεών<sup>296</sup>. Η «διαλογή» των ασθενών με κριτήρια που βασίζονται σε ηλικιακές διακρίσεις<sup>297</sup> ή αναπηροφοβικές αντιλήψεις<sup>298</sup> αποτελεί ουσιαστικά σχετικοποίηση της προστασίας της ατομικής ανθρώπινης ζωής, γεγονός που αντίκειται όχι μόνο στην αρχή της ανθρώπινης αξίας (2 παρ. 1 Σ) και τη συνταγματικά κατοχυρωμένη προστασία της ανθρώπινης ζωής (5 παρ. 2 Σ) και της υγείας (5 παρ. 5 εδ. α' Σ παρ., 21 παρ. 3 Σ), αλλά και στην αρχή ισότητας (4 παρ. 1 Σ)<sup>299</sup>. Επιπρόσθετα, η πανδημία της νόσου Covid – 19 ενέτεινε τις υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες και τον αποκλεισμό που υφίστανται οι ηλικιωμένοι, οι χρονίως πάσχοντες και οι ανάπηροι, οι οποίοι ούτως ή άλλως είχαν μικρότερες πιθανότητες για πλήρη απόλαυση των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων στην εργασία (22 παρ. 1 Σ), την κοινωνική ασφάλιση (22 παρ. 5 Σ) και την εκπαίδευση (16 παρ. 1 Σ)<sup>300</sup>. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της επιβολής των εκτεταμένων περιορισμών στις μετακινήσεις, πολλές υπηρεσίες αρμόδιες για αποφάσεις συνταξιοδότησης ή πιστοποίησης αναπηρίας, βρισκόταν σε καθεστώς αναστολής ή υπολειπόμενες, με αποτέλεσμα πλήθος πολιτών να έχουν εγκλωβιστεί στις οικίες τους με μηδενική οικονομική ενίσχυση<sup>301</sup>. Από την άλλη, η εξ αποστάσεως, μέσω διαδικτύου διδασκαλία και απασχόληση, αποτέλεσαν βασικό συστατικό στοιχείο του πανδημικού *modus vivendi*, θέτοντας επιπλέον εμπόδια στη συμμετοχή των γηραιότερων και των ανάπηρων ατόμων στους κλάδους της εκπαίδευσης και της εργασίας, αντίστοιχα,

---

<sup>294</sup> Αλεξάνδρα Κορωναίου, 'Η πανδημία του 21ου αιώνα και το άδοξο τέλος της γενιάς των baby boomers' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά ΙΘ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>295</sup> D. Carrieri, F. Al. Peccatori, G. Boniolo, 'COVID-19: a plea to protect the older population' [2020] 19/72 *International Journal for Equity in Health* DOI: 10.1186/s12939-020-01193-5

<sup>296</sup> Αυτ.

<sup>297</sup> Σχετικά με την έννοια των ηλικιακών διακρίσεων (ageism), βλ. αναλυτικά: 'Ageing: Ageism' (*World Health Organization*) < <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/ageing-ageism> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>298</sup> Σχετικά με την έννοια της αναπηροφοβίας (ableism), βλ. αναλυτικά: 'Ableism: discrimination' (*Britannica*) < <https://www.britannica.com/topic/ableism> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>299</sup> Βιδάλης, 'COVID 19: Η προτεραιότητα ασθενών στη νοσοκομειακή περίθαλψη (triage)' ο.π.

<sup>300</sup> 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons' ο.π.

'Policy Brief: A Disability – Inclusive Response to COVID-19' ο.π.

<sup>301</sup> 'Θέσεις ΕΛΕΔΑ για τα Δικαιώματα σε Καιρούς Πανδημίας: Δημοκρατική Επαγρύπνηση και Ανάγκη Διαφύλαξης της Κοινωνικής Συνοχής' (*Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*) < <https://www.hlhr.gr/%ce%b8%ce%b5%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%83-%ce%b5%ce%bb%ce%b5%ce%b4%ce%b1-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%ce%b9%cf%89%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1-%cf%83%ce%b5-%ce%ba%ce%b1%ce%b9%cf%81/> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

ελλείπει του κατάλληλου εξοπλισμού και της απαραίτητης τεχνολογικής στήριξης<sup>302</sup>. Παρά το γεγονός ότι οι εμπειρίες της τηλεργασίας και της τηλεκαίδεισης, θα μπορούσαν να συνδράμουν στην προσπάθεια κοινωνικής ένταξης των συγκεκριμένων ομάδων<sup>303</sup>, εν προκειμένω, χωρίς τα κατάλληλα τεχνολογικά μέσα που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους, μεγάλος αριθμός ηλικιωμένων ή ανάπηρων ατόμων βρέθηκαν ενώπιον του κινδύνου να χάσουν το εισόδημα τους ή να μην μπορούν να συμβαδίσουν με τα «online» εκπαιδευτικά προγράμματα.

Ήδη από τις 8 Μαρτίου 2020 επιβλήθηκε το μέτρο της προσωρινής απαγόρευσης της λειτουργίας των Κέντρων Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων (Κ.Α.Π.Η.), ενώ στις 31 Ιουλίου του ίδιου έτους -για πρώτη φορά- ανεστάλησαν τα επισκεπτήρια σε νοσοκομεία, κέντρα φροντίδας ηλικιωμένων και δομές ευάλωτων ομάδων. Τα εν λόγω δραστηρικά μέτρα απομόνωσης θεωρήθηκαν απαραίτητα για τις μονάδες φροντίδας ηλικιωμένων και ατόμων με αναπηρία λόγω της δυσχέρειας να τηρηθεί το μέτρο της σωματικής αποστασιοποίησης μεταξύ τροφίμων και προσωπικού και των, ως εκ τούτου, αυξημένων πιθανοτήτων μετάδοσης του ιού<sup>304</sup>. Σε συνθήκες ολοκληρωτικού εγκλεισμού, όπως είναι αναμενόμενο, η ιδρυματοποίηση των τροφίμων των εν λόγω μονάδων αποτέλεσε μονόδρομο<sup>305</sup>. Η απαγόρευση της κυκλοφορίας και η συμβουλή για ιδιώτευση, παρά το γεγονός ότι αποδείχτηκε βοηθητική όσον αφορά την προστασία της σωματικής ευεξίας των πολιτών – ιδίως των ευπαθών ομάδων- , έπληξε δραματικά την ψυχική και την κοινωνική ευεξία τους, οι οποίες αποτελούν, επίσης, εκφάνσεις της υγείας<sup>306</sup> και χαίρουν –εξίσου- συνταγματικής προστασίας (5 παρ. 5 εδ. α' Σ, 21 παρ. 3 Σ).<sup>307</sup> Πέρα από το γεγονός ότι η έντονη κοινωνική απομόνωση και ο κοινωνικός αποκλεισμός των γηραιότερων επηρέασαν δραματικά την ψυχική τους υγεία<sup>308</sup>, πολλά άτομα με ψυχική αναπηρία ή αυτισμό δυσκολεύονταν

---

<sup>302</sup> 'COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance' (*United Nations: Human Rights*, 29 Απριλίου 2020) <[https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19\\_and\\_The\\_Rights\\_of\\_Persons\\_with\\_Disabilities.pdf](https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf)> Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>303</sup> Λέανδρος Κυριακόπουλος, 'Ίικές Οικονομίες' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά ΙΘ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>304</sup> 'Older persons need more support than ever in the age of the Covid-19 pandemic' ο.π. 'Persons with disabilities must not be left behind in the response to the COVID-19 pandemic' (*Commissioner for Human Rights*, 2 Απριλίου 2020) <<https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/persons-with-disabilities-must-not-be-left-behind-in-the-response-to-the-covid-19-pandemic>> ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>305</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' (*European Committee of Social Rights*, 24 Μαρτίου 2021)

<sup>306</sup> 'Constitution' (*World Health Organization*) ο.π.

<sup>307</sup> Αυτ.

<sup>308</sup> 'Older persons need more support than ever in the age of the Covid-19 pandemic' ο.π.

ιδιαίτερα να τηρήσουν τον αυστηρό εγκλεισμό<sup>309</sup>. Μάλιστα, η απαγόρευση της κυκλοφορίας περιόρισε ακόμη περισσότερο τις συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες την ενεργό συμμετοχή στο κοινωνικό σύνολο, καθιστώντας τους «πολίτες β' διαλογής»<sup>310</sup>.

Από την άλλη, τα μέλη των ως άνω κοινωνικών ομάδων που διαβιούν μόνα τους, είχαν αυξημένες πιθανότητες να στερηθούν την πρόσβαση σε ζωτικής σημασίας υπηρεσίες, κατά τη διάρκεια της πανδημίας<sup>311</sup>, ιδίως όταν δεν υπάρχει υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον και εξαρτώνται από την αρωγή μηχανισμών συντονισμού και υποστήριξης, οι οποίοι τη συγκεκριμένη περίοδο συχνά αποδεικνυόταν ανεπαρκείς. Μια έτερη επίπτωση του «lockdown» υπήρξε, ακόμη, η επίταση του φαινομένου της βίας εις βάρος ατόμων μεγάλης ηλικίας και ανάπηρων ατόμων<sup>312</sup>: σωματική, συναισθηματική και σεξουαλική κακοποίηση, οικονομική εκμετάλλευση και παραμέληση<sup>313</sup>.

Τέλος, οι ηλικιωμένοι, σε αντίθεση με τη συνταγματική πρόβλεψη για καθολικό δικαίωμα στην πληροφόρηση (5<sup>Α</sup> παρ. 1 Σ) και στη συμμετοχή στην Κοινωνία της Πληροφορίας (5<sup>Α</sup> παρ. 2 Σ), πολλές φορές διαθέτουν περιορισμένη πρόσβαση σε νέες ψηφιακές τεχνολογίες, ενώ δεν έχουν τις κατάλληλες γνώσεις για τις αξιοποιήσουν χάριν ενημέρωσης -αναφορικά με την πανδημική κρίση- ή επικοινωνίας. Συχνά οι γηραιότεροι δεν έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες όπως η τηλεϊατρική, οι διαδικτυακές τραπεζικές συναλλαγές και οι διαδικτυακές αγορές<sup>314</sup>. Όσον αφορά τα ανάπηρα άτομα, οι πληροφορίες αναφορικά με τη νόσου Covid – 19 πολλές φορές δεν διατίθεντο σε προσβάσιμη ή κατάλληλη για τις ανάγκες τους μορφή (νοηματική γλώσσα, λεζάντες, μέθοδοι παρουσίασης «εύκολης ανάγνωσης») καθιστώντας ιδιαίτερα δυσχερή την ενημέρωση και την λογικά επακόλουθη προστασία τους<sup>315</sup>.

## B. Άστεγοι – Τοξικοεξαρτημένοι

Τα ληφθέντα μέτρα και οι κυβερνητικές εκστρατείες ενημέρωσης «Μένουμε Σπίτι – Μένουμε Ασφαλείς»<sup>316</sup> και «Μένουμε Ασφαλείς με Καθαρά Χέρια»<sup>317</sup> με στόχο την

<sup>309</sup> 'COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance' ο.π.

<sup>310</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>311</sup> 'COVID-19 and human rights concerns for older persons' (*AGE Platform Europe*, 18 Μαΐου 2020) <  
<https://www.age-platform.eu/publications/covid-19-and-human-rights-concerns-older-persons> >  
Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

<sup>312</sup> 'COVID-19: Violence and neglect increases for older persons during lockdown, says UN expert' (*United Nations: Human Rights*) <  
<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27163&LangID=E> >  
Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

'COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance' ο.π.

<sup>313</sup> 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons' ο.π.

'COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance' ο.π.

<sup>314</sup> 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons' ο.π.

<sup>315</sup> COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance' ο.π.

<sup>316</sup> Μένουμε Σπίτι <<https://menoumespiti.gr/>> Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

αναχαίτηση της πανδημίας δεν αφήνουν αμφιβολίες πως η εμπροσθοφυλακή στη μάχη με την πανδημική κρίση υπήρξε η οικία<sup>318</sup>, μια οικία με επαρκείς εγκαταστάσεις υγιεινής και χαμηλό δείκτη πυκνοκατοίκησης προκειμένου να πληροί τις προϋποθέσεις για τη μη μετάδοση της νόσου Covid - 19<sup>319</sup>. Το δικαίωμα στην κατοικία, εξάλλου, αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους (21 παρ. 4 Σ) και θεμέλιο λίθο της αξιοπρεπούς διαβίωσης (21 παρ. 1 Σ)<sup>320</sup>.

Η πανδημία της νόσου Covid – 19 κατέρριψε το μύθο του ατομικισμού που θέλει την ευημερία να είναι προσωπική υπόθεση, καθώς, ο περιορισμός μιας μεταδοτικής ασθένειας εξαρτάται όχι μόνο από την ατομική, προσωπική μας δυνατότητα να «μένουμε σπίτι», αλλά και από τη δυνατότητα των λοιπών μελών του κοινωνικού συνόλου να πράξουν ομοίως<sup>321</sup>. Είναι χαρακτηριστικό πως ο άστεγος πληθυσμός έχει ιδιαίτερα αυξημένη πιθανότητα, όχι μόνο να νοσήσει αλλά και να μεταδώσει τον ιό<sup>322</sup>. Ακόμη, τα άτομα που διαβιούν υπό συνθήκες αστεγίας συχνά μαστίζονται από χρόνια υποκείμενα νόσημα<sup>323</sup>, ενώ έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, γεγονός που καθιστά δυσχερή τη διάγνωση, τη θέση σε καραντίνα και την θεραπεία τους σε περίπτωση που νοσήσουν από τον ιό SARS-CoV-2. Δυσχερής καθίσταται, επίσης, η ιχνηλάτιση των κρουσμάτων λόγω των συχνών μετακινήσεων των αστέγων<sup>324</sup>, καθώς και η ενημέρωση τους μέσω των καμπανιών ενημέρωσης του ευρέος κοινού<sup>325</sup>.

---

<sup>317</sup> 'Υγιεινή των χεριών – Πληροφορίες για το κοινό' (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) < <https://eody.gov.gr/mikroviaki-antochi-kai-loimoxeis-poy-syndeontai-me-choroys-parochis-ygeias/exonosokomeiako-perivallon-koinotita/ygieini-ton-cherion-plirofories-gia-to-koino/> >

Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>318</sup> Leilani Fahra, 'COVID-19 Guidance Note: Protecting those living in homelessness' (United Nations: Human Rights, 28 Απριλίου 2020)

<sup>319</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>320</sup> Για την έννοια της αξιοπρεπούς διαβίωσης διατίθεται πλούσια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, βλ. ενδεικτικά ΣτΕΟΛ 2287/2015 σκ. 7, όπου εξειδικεύεται σε τι συνίσταται η αξιοπρεπής διαβίωση: «...διαβιώνει με αξιοπρέπεια, εξασφαλίζοντας τους όρους όχι μόνο της φυσικής του υποστάσεως (διατροφή, ένδυση, στέγαση, βασικά οικιακά αγαθά, θέρμανση, υγιεινή και ιατρική περίθαλψη όλων των βαθμίδων) αλλά και της συμμετοχής του στην κοινωνική ζωή...»

<sup>321</sup> Fahra, 'COVID-19 Guidance Note: Protecting those living in homelessness' ο.π.

<sup>322</sup> 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' (World Health Organization, 19 Μαΐου 2020) < <https://www.who.int/westernpacific/internal-publications-detail/WPR-DSE-2020-021-eng> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>323</sup> Cristina Mesa Vieira και λοιποί, 'COVID-19: The forgotten priorities of the pandemic' [2020] 136 Maturitas 38-41 DOI: 10.1016/j.maturitas.2020.04.004

<sup>324</sup> J. Tsai, M. Wilson, 'COVID-19: a potential public health problem for homeless populations' [2020] 5/4 The Lancet 186-187 DOI: 10.1016/S2468-2667(20)30053-0

<sup>325</sup> 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' ο.π.

Όσον αφορά τα τοξικοεξαρτημένα άτομα πολλές φορές βιώνουν την ανεργία ή/και αστεγία, γεγονός που επιδεινώνει το βιοτικό τους επίπεδο, ιδίως την εποχή της νόσου Covid - 19<sup>326</sup>. Από την άλλη, η πανδημική κρίση ήρθε να δοκιμάσει τα όρια των ήδη πληγείσων από την χρηματοπιστωτική-δημοσιονομική κρίση του 2008 υπηρεσιών κατά των εξαρτήσεων και των λοιπών υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής φροντίδας, οι οποίες πλέον αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην παροχή αποστειρωμένου εξοπλισμού και υπηρεσιών μείωσης της βλάβης<sup>327</sup>.

Στις 22 Μαρτίου 2020 αποφασίστηκε η μετακίνηση των άστεγων και των τοξικοεξαρτημένων ανέστιων ατόμων με μέριμνα της οικείας δημοτικής αρχής σε κατάλληλους δημοτικούς χώρους φιλοξενίας, με το Δήμο Αθηναίων να παίρνει τα εύσημα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας για τη δράση του<sup>328</sup>. Παρά το γεγονός, όμως, πως η ειδική μέριμνα για τους άστεγους πολίτες θεωρήθηκε αυταπόδεικτα αναγκαία εν μέσω της υγειονομικής κρίσης<sup>329</sup>, πολλοί εξ αυτών παρέμειναν εκτός ειδικών δομών<sup>330</sup>. Τέλος, ιδιαίτερα μελανό σημείο του *modus operandi* των αρμόδιων για τη διασφάλιση εφαρμογής των ληφθέντων μέτρων αρχών υπήρξε η επιβολή προστίμου για «άσκοπη μετακίνηση» σε (τοξικοεξαρτημένους) άστεγους<sup>331</sup>.

## Γ. Εργαζόμενοι

Η πανδημία της νόσου Covid – 19 και τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπιση της αποτελούν τα αίτια μιας νέας παγκόσμιας ύφεσης<sup>332</sup>, η οποία ήρθε να προστεθεί σε ένα ήδη επιβαρυνόμενο από την πολυετή χρηματοπιστωτική-δημοσιονομική κρίση οικονομικό

---

<sup>326</sup> 'COVID-19 and people who use drugs' (*Correlation European Harm Reduction Network*) < <https://rm.coe.int/2021-ppg-covid19-pwud-eng/1680a18fff> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>327</sup> Α.π.

<sup>328</sup> 'Athens protects vulnerable communities during COVID-19' (*World Health Organization*, 31 Αυγούστου 2020) < <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/athens-protects-vulnerable-communities-during-covid-19> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>329</sup> 'Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού' (*Συνήγορος του Πολίτη*, 27 Μαρτίου 2020) < [https://www.synigoros.gr/?i=kdet.el.news.643469&fbclid=IwAR1kAZqU4aToqhF6wP4tKDGMnLxSggTe5gDRXaxTHYBiRXfzH\\_yr1J9k9dA](https://www.synigoros.gr/?i=kdet.el.news.643469&fbclid=IwAR1kAZqU4aToqhF6wP4tKDGMnLxSggTe5gDRXaxTHYBiRXfzH_yr1J9k9dA) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>330</sup> 'Θέσεις ΕΛΕΔΑ για τα Δικαιώματα σε Καιρούς Πανδημίας: Δημοκρατική Επαγρύπνηση και Ανάγκη Διαφύλαξης της Κοινωνικής Συνοχής' ο.π.

<sup>331</sup> 'ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ: Πρόστιμα για «άσκοπη μετακίνηση» σε άστεγους στη Θεσσαλονίκη' (*ΑΡΣΙΣ*, 3 Απριλίου 2020) < <https://www.arsis.gr/deltio-ty-poy-prostima-askopi-metakinisi-se-astegoys-sti-thessaloniki/> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

'COVID-19 and people who use drugs' ο.π.

<sup>332</sup> Μαρία Καραμεσίνη, 'Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας' στην διαδικτυακή εκδήλωση «Ο κόσμος της εργασίας την "επόμενη μέρα" μετά την πανδημία» (*Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς*, 3 Ιουνίου 2020) < <https://poulantzas.gr/yliko/maria-karamesini-i-epomeni-mera-meta-tin-pandimia-apiles-ke-proklisis-gia-ton-kosmo-tis-ergasias/> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

περιβάλλον και έμελλε να φανερώσει και να μεγεθύνει τις ανισοροπίες του κοινωνικού θεσμού που καλείται «εργασία». Η ομογενοποίηση προς τα κάτω των συνθηκών εργασίας<sup>333</sup> με την προκαριοποίηση των εργαζομένων<sup>334</sup> επέφερε σοβαρές επιπτώσεις στο εργατικό δυναμικό της Ελλάδας ως προς την απόλαυση του συνταγματικής περιωπής δικαιώματος στην εργασία (5 παρ. 5 εδ. α' Σ, 22 παρ. 1 Σ), το οποίο αποτελεί σημείο αναφοράς για την προσωπική ανάπτυξη του εκάστοτε ατόμου μέσω της αναγνώρισης και της συμμετοχής του στο οικονομικό-πολιτικό σύστημα. Η εντατικοποίηση της εργασίας –σε ωράρια, ρυθμούς, στρες, επικινδυνότητα<sup>335</sup>, η ανεργία, η υποαπασχόληση, οι μειώσεις μισθών, η επιδείνωση εργασιακών σχέσεων, η καταστροφή μέρους του παραγωγικού συστήματος<sup>336</sup> αποτελούν ήδη εργασιακή πραγματικότητα, ενώ, μακροπρόθεσμα, οι πολυδιάστατοι δείκτες φτώχειας<sup>337</sup> αναμένεται να αυξηθούν σημαντικά, με τους νεότερους σε ηλικία, τους ηλικιωμένους, τους αλλοδαπούς, τους ανήκοντες σε εθνοτικές μειονότητες και τους ανάπηρους να διατρέχουν το μεγαλύτερο κίνδυνο<sup>338</sup>. Τα ιδιαίτερα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του ελληνικού παραγωγικού συστήματος – μικρό μέγεθος επιχειρήσεων και υπερβολικό βάρος των υπηρεσιών- και η θέση της χώρας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας – εξάρτηση από τον εξωτερικό τουρισμό- αναμένεται να λειτουργήσουν ως καταλύτες επίτασης των επιπτώσεων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι αγορές εργασίας και οι εργασιακές σχέσεις την «επόμενη μέρα» της πανδημίας<sup>339</sup>.

Ενόψει των ως άνω δεδομένων, θετική κίνηση αποτελεί η υιοθέτηση του προγράμματος στήριξης εργαζομένων και ανέργων που έχει τεθεί σε εφαρμογή ήδη από την αρχή της

---

<sup>333</sup> Αυτ.

<sup>334</sup> Μιχάλης Σπουρδαλάκης, 'Η μετά κορωνοϊού - Δημοκρατία ή θα είναι σοσιαλιστική ή δεν θα υπάρξει' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά ΙΘ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>335</sup> Μ. Πανταζίδου, Π. Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' (*Heinrich Böll Stiftung*, 17 Ιουνίου 2020) < <https://gr.boell.org/el/2020/06/17/i-pandimia-os-kathreftis-tis-ergasias-erhetai-telos-tis-ergasias-opos-tin-xerame> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>336</sup> Καραμεσίνη, 'Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας' ο.π.

<sup>337</sup> Οι παγκόσμιοι Πολυδιάστατοι Δείκτες Φτώχειας αποτελούν μια διεθνή μονάδα μέτρησης έντονης πολυδιάστατης φτώχειας που καλύπτει περισσότερες από 100 αναπτυσσόμενες χώρες. Συμπληρώνει τις μονάδες μέτρησης της παραδοσιακής νομισματικής φτώχειας, αποτυπώνοντας την αποστέρηση στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και του βιωτικού επιπέδου. Βλ. αναλυτικά: 'Global Multidimensional Poverty Index: What is the global MPI?' (*Oxford Poverty & Human Development Initiative*) < <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/> > ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>338</sup> 'Policy Brief: The World of Work and COVID-19' (*United Nations*, Ιούνιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-world-work-and-covid-19> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>339</sup> Καραμεσίνη, 'Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας' ο.π.

πανδημίας της νόσου Covid – 19<sup>340</sup>. Η ένταση, βέβαια, της εν λόγω κρίσης καθιστά αδήριτη την ανάγκη λήψης προστατευτικών μέτρων, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα<sup>341</sup>, στα πλαίσια μιας περισσότερο ολιστικής προσέγγισης που θα θέσει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της τον εργασιακό κλάδο συνολικά και θα αντικατοπτρίζει την υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει το δικαίωμα στην εργασία.

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στο γεγονός ότι το υγειονομικό προσωπικό του Εθνικού Συστήματος Υγείας επωμίστηκε εξ' ολοκλήρου το βάρος αντιμετώπισης της πανδημικής κρίσης. Σε καθημερινή βάση, τόσο για το ιατρικό όσο και το νοσηλευτικό προσωπικό, ο κίνδυνος λοίμωξης από τον ιό SARS-CoV-2 και ως εκ τούτου ο κίνδυνος για τα συνταγματικά προστατευόμενα αγαθά της υγείας (5 παρ. 5 εδ. α' Σ και 21 παρ. 3 Σ) και –κατά λογική αλληλουχία- της ζωής (5 παρ. 2 Σ) είναι παρόν, ιδίως, εξαιτίας των ελλείψεων σε εξοπλισμό ατομικής προστασίας (ΕΑΠ). Ακόμη, οι εργαζόμενοι στον κλάδο της υγείας καλούνται να αντιμετωπίσουν την εντατικοποίηση των ωραρίων εργασίας τους, την κόπωση, τον κοινωνικό στιγματισμό, καθώς και φαινόμενα σωματικής και ψυχολογικής βίας<sup>342</sup>. Σημαντικές είναι, επίσης, οι επιπτώσεις της πανδημίας στην ψυχική υγεία των υγειονομικών, οι οποίοι κινδυνεύουν από Σύνδρομο Επαγγελματικής Εξουθένωσης (burnout)<sup>343</sup>, στρες, καταθλιπτικές και αγχώδεις διαταραχές και ψυχικές παθήσεις με μακροχρόνιες επιπτώσεις<sup>344</sup>. Η συντριπτική πλειονότητα των εργαζομένων στον ιατρικό – νοσηλευτικό κλάδο, μάλιστα, είναι γυναίκες, οι οποίες εξακολουθούν –σε αντίθεση με τη συνταγματική πρόβλεψη για ισότητα των φύλων (4 παρ. 2 Σ και 116 παρ. 2 Σ)- να αμείβονται λιγότερο από τους άντρες συναδέλφους τους που εργάζονται σε ανάλογες θέσεις εργασίας και τις ίδιες ώρες<sup>345</sup>, ενώ συχνά ο εξοπλισμός ατομικής προστασίας (ΕΑΠ) σχεδιάζεται βάσει του αντρικού σωματότυπου και είναι σε ακατάλληλο μέγεθος για τις

---

<sup>340</sup> 'Μαζική στήριξη εργαζομένων και ανέργων κατά την πανδημία από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων' (Ελληνική Δημοκρατία: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, 2 Μαρτίου 2021) < <https://ypergasias.gov.gr/maziki-stirixi-ergazomenon-kai-anergon-kata-tin-pandimia-apo-to-ypourgeio-ergasias-kai-koinonikon-ypotheseon/> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>341</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>342</sup> 'Coronavirus disease (COVID-19) Outbreak: Rights, Roles, and Responsibilities of Health Workers, Including Key Considerations for Occupational Safety and Health' (World Health Organization) < [https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-rights-roles-respon-hw-covid-19.pdf?sfvrsn=bcabd401\\_0](https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-rights-roles-respon-hw-covid-19.pdf?sfvrsn=bcabd401_0) > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

<sup>343</sup> Αιτ.

<sup>344</sup> Mesa Vieira, 'COVID-19: The forgotten priorities of the pandemic' ο.π.

<sup>345</sup> Οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν ποσοστό μεταξύ 76% και 95% των εργαζομένων στον τομέα της υγειονομικής περίθαλψης βλ. αναλυτικά: 'Συμβούλιο Απασχόλησης, Κοινωνικής Πολιτικής, Υγείας και Καταναλωτών, 14-15 Ιουνίου 2021' (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο: Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης) < <https://www.consilium.europa.eu/el/meetings/epsco/2021/06/14-15/> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021



γυναίκες του τομέα της ιατρικής περίθαλψης, αφήνοντας τες εκτεθειμένες στον ιό SARS-CoV-2<sup>346</sup>.

Μια ακόμη ξεχασμένη προτεραιότητα της πανδημίας της νόσου Covid – 19 αποτελούν οι εργαζόμενοι «πρώτης γραμμής», τα επαγγέλματα για την άσκηση των οποίων είναι απαραίτητη η φυσική επαφή (προσωπικό καθαρισμού, διανομείς, μεταφορείς, οδηγοί μέσω μαζικής μεταφοράς, εργαζόμενοι σε υπεραγορές – super markets κ.α.)<sup>347</sup>. Σημαντικό κρίνεται να αναφερθεί πως στους τομείς αυτούς απασχολούνται, κυρίως, γυναίκες, μετανάστες – πρόσφυγες και νέοι. Οι εν λόγω εργαζόμενοι συχνά εργάζονται υπό συνθήκες που ευνοούν τη μετάδοση του ιού SARS-CoV-2, χωρίς να τηρούνται τα απαραίτητα μέτρα πρόληψης και προστασίας (σωματική αποστασιοποίηση, χρήση εξοπλισμού ατομικής προστασίας, τήρηση κανόνων υγιεινής, παρακολούθηση από Ιατρό Εργασίας, όπου κρίνεται αναγκαίο)<sup>348</sup>, διακινδυνεύοντας, επίσης, την υγεία και –ίσως- και τη ζωή τους (5 παρ. 5 εδ. α' Σ και 21 παρ. 3 Σ, 5 παρ. 2 Σ). Επιπλέον, οι εργαζόμενοι των εν λόγω κλάδων έχουν αυξημένες πιθανότητες να έρθουν αντιμέτωποι με περιστατικά βίας στον εργασιακό τους χώρο ή να βιώσουν κοινωνικό αποκλεισμό<sup>349</sup>. Παρατηρείται, επομένως, πως παρά το γεγονός ότι η πανδημική κρίση, αποτέλεσε μια ευκαιρία ανατροπής της κοινωνικής αξίας των εργασιών που λογίζονται ως «υποβαθμισμένες» ή «ανειδίκευτες»<sup>350</sup>, εν τέλει, η έλλειψη μέριμνας για τις συνθήκες εργασίας των εργαζομένων «πρώτης γραμμής» υπογραμμίζει την αντίληψη πως κάποιες ζωές είναι αναλώσιμες, όχι μόνο, εν μέσω κρίσεων, αλλά και εν μέσω κανονικότητας, ακόμη και, εν μέσω κανονικοποιημένων κρίσεων<sup>351</sup>.

Την αυξημένη έκθεση στον κίνδυνο απώλειας θέσεων εργασίας και την ελλιπή ένταξη σε μέτρα στήριξης κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν εν μέσω πανδημίας οι επισφαλώς εργαζόμενοι, εκείνοι δηλαδή που εργάζονται σε καθεστώς δανεισμού προσωπικού, μερικής ή διαλείπουσας απασχόλησης, με συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή μέσω εργολάβου<sup>352</sup>.

---

<sup>346</sup> Vandana Sharma και λοιποί, 'Prioritizing vulnerable populations and women on the frontlines: COVID-19 in humanitarian contexts' [2020] 19/66 International Journal for Equity in Health DOI: 10.1186/s12939-020-01186-4

<sup>347</sup> Δημήτρης Γούλας, 'COVID-19 και η απαγόρευση των διακρίσεων στις σχέσεις εργασίας' (Διαδικτυακό Σεμινάριο: Covid-19 και εργασιακές σχέσεις, Φεβρουάριος 2021)

<sup>348</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>349</sup> Sharma, 'Prioritizing vulnerable populations and women on the frontlines: COVID-19 in humanitarian contexts' ο.π.

<sup>350</sup> Πανταζίδου, Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' ο.π.

<sup>351</sup> Αθηνά Αθανασίου, 'Για την αίσθηση ενός παρόντος από/σε απόσταση' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά ΙΘ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>352</sup> Γούλας, 'COVID-19 και η απαγόρευση των διακρίσεων στις σχέσεις εργασίας' ο.π.

Πρόκειται, επίσης, κυρίως, για γυναίκες, μετανάστες – πρόσφυγες και νέους<sup>353</sup>. Υποστηρίζεται πως η παρούσα κρίση θα οδηγήσει, αφενός, στην επισφάλεια τους εργαζόμενους που μέχρι τώρα δούλευαν υπό σταθερές συνθήκες και, αφετέρου, στην εξαθλίωση όσους απασχολούνται σε επισφαλείς δουλειές<sup>354</sup>.

Οι παρατύπως απασχολούμενοι και οι αδήλωτοι εργαζόμενοι, οι οποίοι συνήθως είναι μετανάστες και Ρομά, φαίνεται να αντιμετωπίζουν δυσανάλογα αυξημένη έκθεση σε κίνδυνο μετάδοσης του ιού<sup>355</sup>, ενώ κινδυνεύουν να στερηθούν το εισόδημα τους. Ενδεικτικά, οι οικιακοί βοηθοί, ρακοσυλλέκτες, ανακυκλωτές δεν διέθεταν τη δυνατότητα νόμιμης μετακίνησης κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού, ενώ τεχνίτες και μικροπωλητές ετίθεντο σε κίνδυνο με την απασχόληση τους σε δημόσιους χώρους<sup>356</sup>. Οι εργαζόμενοι στο σεξ που εργάζονται εκτός νομίμων οίκων ανοχής επηρεάστηκαν, επίσης, δραστικά από την απαγόρευση κυκλοφορίας και βρέθηκαν ενώπιον του διλήματος της απόλυτης φτώχειας ή της λοίμωξης ή/και της μετάδοσης του ιού SARS-CoV-2<sup>357</sup>.

Η πανδημία υπήρξε καταλύτης για την εισαγωγή ή/και τη διάδοση νέων εργασιακών μοντέλων, όπως η εξ' αποστάσεως εργασία (τηλεργασία<sup>358</sup>), οι οποίες ήρθαν να προστεθούν σε ήδη προϋπάρχουσες μορφές ευέλικτης - μη σταθερής εργασίας<sup>359</sup>. Τα πρωτόγνωρα αυτά εργασιακά μοντέλα παρουσιάζουν θετικά στοιχεία και ως εκ τούτου, εν καιρώ υγειονομικής κρίσης θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν, όπου είναι εφικτό, διευκολύνοντας εργαζομένους που είτε οι ίδιοι ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες, είτε συνοικούν με άτομα που ανήκουν σε ομάδες αυξημένου κινδύνου ή φροντίζουν μη αυτοεξυπηρετούμενα άτομα<sup>360</sup>. Παρόλα αυτά, όμως, οι νέες τούτες μορφές εργασίας, εισαγόμενες υπό το μανδύα της «ευελιξίας» και της «αυτοεξέλιξης» συχνά εμπίπτουν σε μια επισφαλή εργασιακή πραγματικότητα, η οποία πλέον σταδιακά φαίνεται να αποτελεί

---

<sup>353</sup> Αυτ.

<sup>354</sup> Καραμεσίνη, 'Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας' ο.π.

<sup>355</sup> 'Every worker is essential and must be protected from COVID-19, no matter what' (*United Nations: Human Rights*) <

[https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25892&fbclid=IwAR0RPSg43V89ahJPFr5389vq\\_4Ny-n1sQhEh9hz-OmAFEOeRigBlaZD7yuM](https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25892&fbclid=IwAR0RPSg43V89ahJPFr5389vq_4Ny-n1sQhEh9hz-OmAFEOeRigBlaZD7yuM) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>356</sup> Γούλας, 'COVID-19 και η απαγόρευση των διακρίσεων στις σχέσεις εργασίας' ο.π.

<sup>357</sup> Αθηνά Μιχαλακέα, 'This is the Law of the Plague: Υγειονομικές κρίσεις, νόμος και εργασία στο σεξ' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά Ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>358</sup> Ως τηλεργασία θεωρείται η εργασία από απόσταση (δηλαδή χωρίς φυσική παρουσία στον χώρο της εργασίας) με χρήση των απαραίτητων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνιών βλ. αναλυτικά 'Κατευθυντήριες γραμμές 2/2020: Λήψη μέτρων ασφάλειας στο πλαίσιο τηλεργασίας' (*Αρχή Προστασίας Δεδομένων*, 15 Απριλίου 2020)

<sup>359</sup> Πανταζίδου, Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' ο.π.

<sup>360</sup> 'Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού' ο.π.

πλέον τη βασική μορφή εργασίας<sup>361</sup>. Συγκεκριμένα, η τηλεργασία, φαίνεται να θέτει συχνά σε κίνδυνο τα προσωπικά δεδομένα των εργαζομένων<sup>362</sup>, να θολώνει τα όρια μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, αυξάνοντας εν τέλει de facto τις ώρες εργασίας<sup>363</sup> και να μετακυλίζει –άμεσα ή έμμεσα- το κόστος λειτουργίας από τον εργοδότη στον εργαζόμενο (εξοπλισμός, διαδίκτυο, εργασιακός χώρος, προσαρμογή σε «τοπικούς μισθούς» σε περίπτωση που πρόκειται για εταιρία που προσλαμβάνει σε παγκόσμιο επίπεδο)<sup>364</sup>.

Τέλος, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι (12 Σ) και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις απέκτησαν, επίσης, εν μέσω της πανδημικής κρίσης της νόσου Covid – 19 νέες διαστάσεις, ενώ υπογραμμίστηκε η σημασία τους<sup>365</sup>. Η εμπέδωση της εξατομίκευσης των εργασιακών σχέσεων ως νέα κανονικότητα<sup>366</sup>, οι πρωτόγνωρες συνθήκες και μορφές εργασίας και η – περισσότερο από ποτέ- αδήριτη ανάγκη για τήρηση των κανόνων υγιεινής αποτελούν τα βασικά προβλήματα που απασχόλησαν και θα συνεχίσουν να απασχολούν την «επόμενη μέρα» το συνδικαλιστικό κίνημα<sup>367</sup>.

#### Δ. Γυναίκες – ΛΟΑΤΚΙΑ+ Κοινότητα

Η πανδημική κρίση και οι κοινωνικο – οικονομικές της συνέπειες ήρθαν να οξύνουν τις υφιστάμενες ανισότητες στα ζητήματα (κοινωνικού) φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού, απειλώντας να ανατρέψουν τα κεκτημένα ετών. Στο ελληνικό Σύνταγμα καθιερώνεται ρητώς η ισότητα των φύλων από τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 2 Σ και άρθρο 116 παρ. 1 και 2 Σ, ενώ όσον αφορά το σεξουαλικό προσανατολισμό και την ταυτότητα φύλου, παρά το γεγονός ότι ελλείπει σχετική ρητή προστατευτική διάταξη<sup>368</sup>, ως στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου προστατεύεται στο πλαίσιο της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (5 παρ. 1 Σ)<sup>369</sup> και του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου (2 παρ. 1 Σ.). Οι επαρκείς συνταγματικές εγγυήσεις για την ισότητα των φύλων, δεν

<sup>361</sup> Πανταζίδου, Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' ο.π.

<sup>362</sup> 'Κατευθυντήριες γραμμές 2/2020: Λήψη μέτρων ασφάλειας στο πλαίσιο τηλεργασίας' ο.π.

<sup>363</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>364</sup> Πανταζίδου, Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' ο.π.

<sup>365</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>366</sup> Καραμεσίνη, 'Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας' ο.π.

<sup>367</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>368</sup> Βασίλης Σωτηρόπουλος, 'Η ελλιπής συνταγματική προστασία των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου' (*syntagmawatch.gr*, 29 Νοεμβρίου 2020) < <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-ellipis-syntagmatiki-prostasia-ton-diakriseon-logo-sexoualickou-prosanatolismou-kai-taftotitas-fylou/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>369</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 218- 222

φαίνεται να ανταποκρίνονται στα πραγματικά δεδομένα, ιδίως εν μέσω της πανδημίας της λοίμωξης Covid - 19, καθώς η ελληνική κοινωνία εξακολουθεί να είναι ο ουραγός της ευρωπαϊκής ηπείρου στο εν λόγω ζήτημα<sup>370</sup>, ενώ αντίστοιχη είναι η εικόνα και όσον αφορά τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙΑ+ ατόμων<sup>371</sup>.

Πιο συγκεκριμένα, δριμείες είναι οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης για τις γυναίκες, οι οποίες, κατά κανόνα, έχουν χαμηλότερες απολαβές, εργάζονται σε άτυπες μορφές οικονομίας και έχουν μικρότερες πιθανότητες για πλήρη απόλαυση του δικαιώματος της κοινωνικής ασφάλισης (22 παρ. 5 Σ)<sup>372</sup>, και για τα ΛΟΑΤΚΙΑ+ άτομα που εξαιτίας της απώλειας των πηγών εισοδημάτων είναι –πλέον ακόμη περισσότερο- ευάλωτα ως προς σεξουαλική εκμετάλλευση και φαινόμενα εμπορίας ανθρώπων (human trafficking)<sup>373</sup>. Στο επισφαλές και επιβαρυνμένο εργασιακό περιβάλλον των γυναικών έρχεται να προστεθεί η άμισθη εργασία φροντίδας<sup>374</sup>, η οποία εντατικοποιήθηκε εν καιρώ πανδημίας λόγω αυξημένων αναγκών φροντίδας<sup>375</sup>. Το κοινωνικό κατασκεύασμα του (κοινωνικού) φύλου επιβάλλει συγκεκριμένους ρόλους εντός της οικογένειας, επιφορτίζοντας τις γυναίκες με εργασίες φροντίδας και με την κάλυψη των βασικών αναγκών της οικογένειας (φαγητό, καθαριότητα κ.α.)<sup>376</sup>. Εν μέσω καραντίνας, το φαινόμενο

---

<sup>370</sup> 'Visit to Greece: Report of the Working Group on discrimination against women and girls' (*United Nations: General Assembly*, 29 Ιουνίου 2020) < <https://digitallibrary.un.org/record/3874883> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>371</sup> Victor Madrigal-Borloz, 'ASPIRE Guidelines on COVID-19 response and recovery free from violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity' (*United Nations: Human Rights*, 18 Ιουνίου 2020)

<sup>372</sup> 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on women' (*United Nations*, Απρίλιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-women> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>373</sup> Madrigal-Borloz, 'ASPIRE Guidelines on COVID-19 response and recovery free from violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity' ο.π.

<sup>374</sup> Η άμισθη εργασία φροντίδας αναφέρεται σε κάθε μορφής άμισθη παροχή στα πλαίσια του νοικοκυριού και περιλαμβάνει την φροντίδα ατόμων, τις δουλειές του σπιτιού και εθελοντική κοινωνική εργασία βλ. αναλυτικά 'Progress of the World's Women 2000' (*UNIFEM: United Nations Development Fund for Women*) < <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2000/1/progress-of-the-world-s-women-2000> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

Το κόστος της εργασίας αυτής με οικονομικούς όρους ανέρχεται σε 10.8 τρισεκατομμύρια ετησίως βλ. αναλυτικά 'Time to Care: Unpaid and Underpaid Care Work and the Global Inequality Crisis' (*OXFAM*) < <https://indepth.oxfam.org.uk/time-to-care/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>375</sup> Αν. Βουγιούκα, Μ. Λιάπη, 'Εμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πανδημίας και συνέπειες για την ισότητα, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες' (*Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς*, 26 Μαΐου 2020) < <https://poulantzas.gr/yliko/anna-vougiouka-maria-liapi-emfyiles-ke-diathematikes-diastasis-tis-pandimias-ke-synepies-gia-tin-isotita-ta-dikeomata-ke-tis-elftheries/> > ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>376</sup> 'Statement by the UN Working Group on discrimination against women and girls: Responses to the COVID-19 pandemic must not discount women and girls' (*United Nations: Human Rights*) < <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25808&LangID=E> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

της τηλεργασίας εισάγει τη «δουλειά» σε ένα σπίτι, όπου υπάρχει ήδη μη αναγνωρισμένη εργασία<sup>377</sup> και αυξημένες, μάλιστα, -πλέον- απαιτήσεις (τηλεκπαίδευση για τα παιδιά της οικογένειας, φροντίδα αρρώστων)<sup>378</sup>, καθιστώντας εύθραυστες τις ισορροπίες μεταξύ εργασίας και προσωπικής ζωής<sup>379</sup>.

Παρά τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας (Σύμβαση Κωνσταντινούπολης)<sup>380</sup>, μελανή σελίδα του «lockdown» όσον αφορά τα ζητήματα φύλου υπήρξε η έξαρση έμφυλης βίας, ιδίως σεξουαλική βία, ενδοοικογενειακή βία<sup>381</sup>. Το επικοινωνιακό σλόγκαν «Μένουμε Σπίτι – Μένουμε Ασφαλείς» και η μετεξέλιξη του σε νομική επιταγή αναδύθηκε σαν δυσοίωνη ειρωνεία για τα θύματα που βρέθηκαν παγιδευμένα στην ίδια στέγη με τους θύτες<sup>382</sup>. Η καθημερινότητα της καραντίνας συνοδεύτηκε από ειδήσεις σχετικά με γυναικοκτονίες<sup>383</sup> από ερωτικούς συντρόφους και άλλα περιστατικά έμφυλης – ενδοοικογενειακής βίας σε ανησυχητικά αυξημένη συχνότητα<sup>384</sup>, με θύματα τόσο γυναίκες, όσο και ΛΟΑΤΚΙΑ+ άτομα<sup>385</sup>. Όσον αφορά την ελληνική επικράτεια, εντόνως κρούεται, επίσης, ο κώδωνας του κινδύνου για την έμφυλη βία στους καταυλισμούς προσφύγων<sup>386</sup>. Παράλληλα η υπολειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών, η αναστολή της λειτουργίας των δικαστηρίων, η ματαίωση των δράσεων των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών και ο κίνδυνος προσωρινής

---

<sup>377</sup> Πανταζίδου, Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' ο.π.

<sup>378</sup> 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on women' ο.π.

<sup>379</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>380</sup> Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας (όπως κυρώθηκε με το Ν. 4531/2018)

<sup>381</sup> 'Declaration of the Committee of the Parties to the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) on the implementation of the Convention during the COVID-19 pandemic' (*Council of Europe*, 20 Απριλίου 2020)

<sup>382</sup> Χριστίνα Τσακιστράκη, 'Όταν ο κίνδυνος βρίσκεται στο σπίτι: ο υψηλός επιπολασμός της ενδοοικογενειακής βίας υπό τη συνθήκη του αναγκαστικού κατ' οίκον περιορισμού' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά ΙΘ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>383</sup> Ως «γυναικοκτονία» ορίζεται η δολοφονία ενός ή περισσότερων γυναικών από έναν ή περισσότερους άντρες επειδή είναι γυναίκες βλ. αναλυτικά Diana E. H. Russell, 'Defining Femicide' (Introductory speech presented to the United Nations Symposium on Femicide, Νοέμβριος 2012) < <https://www.femicideincanada.ca/sites/default/files/2017-12/RUSSELL%20%282012%29%20DEFINING%20FEMICIDE.pdf> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

Επιλέγεται στοχευμένα η χρήση του όρου «γυναικοκτονία» παρά το γεγονός ότι παραμένει αδόκιμος από νομική άποψη προκειμένου να αποδοθεί με ακριβολογία το συγκεκριμένο κοινωνικό φαινόμενο και η αντίληψη που εσωκλείει περί εξουσίας του άντρα επί της γυναίκας.

<sup>384</sup> 'Statement by the UN Working Group on discrimination against women and girls: Responses to the COVID-19 pandemic must not discount women and girls' ο.π.

<sup>385</sup> Madrigal-Borloz, 'ASPIRE Guidelines on COVID-19 response and recovery free from violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity' ο.π.

<sup>386</sup> 'Greece: Camp Conditions Endanger Women, Girls' (*Human Rights Watch*, 4 Δεκεμβρίου 2019) < <https://www.hrw.org/news/2019/12/04/greece-camp-conditions-endanger-women-girls> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

παύσης λειτουργίας των δομών στήριξης των θυμάτων και των καταφυγίων λόγω έλλειψης επαρκών υγειονομικών μέτρων για τη λοίμωξη Covid – 19 μείωσαν δραματικά τις υποστηρικτικές αναφορές των θυμάτων, εγκλωβίζοντας τα σε έναν φαύλο κύκλο έμφυλης βίας<sup>387</sup>. Εν καιρώ παγκόσμιας πανδημίας, δεν έλλειψαν, όπως είναι αναμενόμενο, και τα θύματα έμφυλης βίας που απέφευγαν ακόμη και να αναζητήσουν ιατρική περίθαλψη εξαιτίας του φόβου προσβολής από τον ιό<sup>388</sup>.

### Ε. Ρομά - Ταξιδιώτες<sup>389</sup>

Η Κοινή Υπουργική Απόφαση των Υπουργών Προστασίας του Πολίτη και Υγείας βάσει της οποίας επιβλήθηκε το πρώτον απαγόρευση κυκλοφορίας στις 23 Μαρτίου 2020, περιλάμβανε ειδική μνεία για τους πληθυσμούς Ρομά, οι οποίοι με μέριμνα του οικείου δήμου θα έπρεπε να ενημερωθούν με κάθε πρόσφορο μέσο, ώστε να παραμείνουν καθ' όλο το διάστημα του προσωρινού περιορισμού της κυκλοφορίας εντός των καταυλισμών, υπό την επιφύλαξη των κατ' εξαίρεση επιτρεπόμενων κινήσεων. Για τον σκοπό αυτό, η δημοτική αρχή μπορούσε να ζητεί τη συνδρομή της οικείας αστυνομικής αρχής και να χρησιμοποιεί ηχητικά ενημερωτικά μηνύματα. Η λήψη μέτρων που στηρίζονται στη λογική του φυσικού, κοινωνικού και υγειονομικού αποκλεισμού απηχεί το ρατσιστικό αφήγημα ότι οι Ρομά πληθυσμοί αποτελούν απειλή για την υγεία και την ασφάλεια του κοινωνικού συνόλου<sup>390</sup>. Παρά τις κυβερνητικές εξαγγελίες δια στόματος ειδικών ότι οι Ρομά πληθυσμοί αποτελούν ευάλωτη ομάδα<sup>391</sup>, δεν υπήρξε η απαραίτητη πολιτειακή στήριξη με όρους

---

<sup>387</sup> Τσακιστράκη, 'Όταν ο κίνδυνος βρίσκεται στο σπίτι: ο υψηλός επιπολασμός της ενδοοικογενειακής βίας υπό τη συνθήκη του αναγκαστικού κατ' οίκον περιορισμού' ο.π.

<sup>388</sup> 'For many women and children, the home is not a safe place.' (Statement by the President of GREVIO, Marceline Naudi, on the need to uphold the standards of the Istanbul Convention in times of a pandemic, 24 Μαρτίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/grevio-receives-state-report-for-poland> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>389</sup> Ο όρος «Ρομά και Ταξιδιώτες» χρησιμοποιείται στο Συμβούλιο της Ευρώπης για να συμπεριλάβει τη μεγάλη ποικιλομορφία των ομάδων που καλύπτονται από το έργο του Συμβουλίου της Ευρώπης σε αυτόν τον τομέα: αφενός, α) Ρομά, Σίντι/Μανούς, Καλέ, Kaale, Romanichals, Boyash/Rudari, β) Βαλκάνιοι Αιγύπτιοι (Αιγύπτιοι και Ασκάλι), γ) Ανατολικές ομάδες (Dom, Lom και Abdal), αφετέρου, ομάδες όπως Ταξιδιώτες, Yenish, και οι πληθυσμοί που περιγράφονται με τον διοικητικό όρο «Gens du voyage» (=πλανόβιοι πληθυσμοί), καθώς και άτομα που αυτοπροσδιορίζονται ως Τσιγγάνοι. Βλ. αναλυτικά: 'Roma and Travellers: About us' (Council of Europe) < <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/about-us> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>390</sup> M. Matache, J. Bhabha, 'Anti-Roma Racism is Spiraling during COVID-19 Pandemic' [2020] 22/1 Health and Human Rights Journal 379-382 < <https://www.hhrjournal.org/2020/04/anti-roma-racism-is-spiraling-during-covid-19-pandemic/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>391</sup> 'Ενημέρωση από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλία και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορονοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα' (Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας, 10 Απριλίου 2020) < <https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-apo-ton-yfypourgo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-niko-hardalia-kai-ton-14> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

κοινωνικής και πολιτισμικής συνύπαρξης και συμπερίληψης<sup>392</sup>. Η εκδήλωση κρουσμάτων σε συνοικίες που διαβιούν Ρομά πολίτες αντιμετωπίστηκε με αστυνομική καταστολή<sup>393</sup> και στοχοποίηση των εν λόγω πληθυσμών με την παρουσίαση τους ως φύσει απείθαρχους και μονίμων παραβατών<sup>394</sup>. Βέβαια, η αντιμετώπιση των Ρομά πολιτών ως «πολιτών β' κατηγορίας» κάθε άλλο παρά συνάδει με τις συνταγματική πρόβλεψη για ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 4 παρ. 1 του Συντάγματος. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης φαίνεται να αναπαρήγαγαν, επίσης, ρητορικές μίσους και οι Ρομά πληθυσμοί στοχοποιήθηκαν ως ο αποδιοπομπαίος τράγος της πανδημίας<sup>395</sup>, ενώ δεν έλλειψαν τα περιστατικά ρατσιστικής βίας<sup>396</sup>.

Οι δομικές κοινωνικές ανισότητες και απουσία πολιτικών συμπερίληψης σεβόμενων την πολιτισμική ετερότητα των Ρομά τους καθιστούν μια εκ των περισσότερων ευάλωτων ομάδων της πανδημίας. Τα ιατρικά δεδομένα που αφορούν τα μέλη της εθνοτικής μειονότητας των Ρομά αναδεικνύουν την ευαλωτότητα τους απέναντι στη νόσο Covid – 19: Έχει παρατηρηθεί χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής σε σχέση με το μέσο όρο, επιπολασμός προβλημάτων σωματικής και ψυχικής υγείας και συχνότερη υιοθέτηση συμπεριφορών επικίνδυνων για την υγεία<sup>397</sup>. Από την άλλη, η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής μέριμνας αποτελεί ιδιαίτερα δύσκολη υπόθεση, ιδίως για εκείνους που διαβιούν σε άτυπες εγκαταστάσεις πρόχειρου ή μονιμότερου χαρακτήρα<sup>398</sup>. Παράλληλα, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις Ρομά που δεν έχουν προβεί σε δημοτολογική τακτοποίηση

---

<sup>392</sup> 'Ρομά για κορονοϊό: Ο Τσιόδρας μας στήριξε - Η πολιτεία όχι' *News24/7* (6 Δεκεμβρίου 2020) < <https://www.news247.gr/syntefxeis/roma-gia-koronoio-o-tsiodras-mas-stirixe-i-politeia-ochi.9070211.html> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>393</sup> 'Λάρισα: Αστυνομικά μπλόκα στη συνοικία με τα κρούσματα κορονοϊού' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (10 Απριλίου 2020) < [https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/238685\\_larisa-astynomika-mploka-sti-synoikia-me-ta-kroysmata-koronoioy](https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/238685_larisa-astynomika-mploka-sti-synoikia-me-ta-kroysmata-koronoioy) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>394</sup> 'Κορωνοϊός : Δεκαπλάσια τα κρούσματα στη δυτική Αττική από άλλες περιοχές της Αθήνας' *Το Βήμα* (16 Δεκεμβρίου 2020) < <https://www.tovima.gr/2020/12/16/society/koronoios-dekaplasia-ta-kroysmata-sti-dytiki-attiki-apo-alles-perioxes-tis-athinas/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>395</sup> Matache, Bhabha, 'Anti-Roma Racism is Spiraling during COVID-19 Pandemic' ο.π.

<sup>396</sup> 'Statement by the Bureau of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) on the impact of the Covid-19 pandemic and related government responses on groups of concern to ECRI' (*European Commission against Racism and Intolerance*, 19 Μαΐου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/statements> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>397</sup> R. Armitage, L. B. Nellums, 'COVID-19 and the Gypsy, Roma and Traveller population' [2020] 185 *Public Health* 48 DOI: 10.1016/j.puhe.2020.06.003

<sup>398</sup> 'Governments must ensure equal protection and care for Roma and Travellers during the COVID-19 crisis' (*Commissioner for Human Rights*, 7 Απριλίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/governments-must-ensure-equal-protection-and-care-for-roma-and-travellers-during-the-covid-19-crisis> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

(αφανής πληθυσμός)<sup>399</sup>, γεγονός που λειτουργεί αποτρεπτικά στην απόλαυση του δικαιώματος στην υγεία (5 παρ. 5 εδ. α' Σ και 21 παρ. 3 Σ) και την κοινωνική ασφάλιση (22 παρ. 5 Σ). Όσον αφορά τους Ρομά πληθυσμούς που βρίσκονται εν κινήσει, αυξάνεται για αυτούς σημαντικά ο κίνδυνος μετάδοσης του ιού, ενώ, επίσης, δυσχεραίνεται η ιχνηλάτιση των κρουσμάτων και η ενημέρωση τους μέσω των καμπανιών ενημέρωσης του ευρέος κοινού<sup>400</sup>. Η ελλιπής ενημέρωση, βέβαια, οφείλεται και στην απουσία σχετικών πληροφοριών στις γλώσσες που ομιλούνται από την εν λόγω εθνοτική μειονότητα<sup>401</sup>. Υπό τις παρούσες έκτακτες συνθήκες της πανδημίας της λοίμωξης Covid – 19, οι συνήθεις συνθήκες διαβίωσης των Ρομά (πχ. πρόχειρα παραπήγματα) δεν πληρούν τις προϋποθέσεις για τις αναγκαίες παροχές υγιεινής (νερό, ηλεκτρικό, αποχέτευση), ενώ δυσχερής καθίσταται η απομόνωση και η σωματική αποστασιοποίηση όταν πρόκειται για εγκαταστάσεις λίγων τετραγωνικών μέτρων, όπου συνωστίζονται πολλά μέλη της κοινότητας<sup>402</sup>. Ακόμη, περιορισμένη υπήρξε η πρόσβαση σε προστατευτικές μάσκες και αντισηπτικό διάλυμα<sup>403</sup>.

Ο συνήθης τρόπος βιοπορισμού αρκετών Ρομά πολιτών χαρακτηρίζεται από την άσκηση μη τυπικών μορφών απασχόλησης<sup>404</sup>, με αποτέλεσμα κατά τη διάρκεια της απαγόρευσης της κυκλοφορίας, αφενός, να μην τους επιτρέπεται να ακολουθήσουν τις προτροπές για απομόνωση και μη συγχρωτισμό και, αφετέρου, να χάσουν μεγάλο μέρος των καθημερινών εισοδημάτων τους, χωρίς να υπάρχει η δυνατότητα να υπαχθούν σε καθεστώς κοινωνικών παροχών<sup>405</sup>. Τέλος, μείζον ζήτημα που υπογράμμισε το έλλειμμα του κοινωνικού κράτος όσον αφορά τις επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στους Ρομά πληθυσμούς αποτελεί ο αποκλεισμός των παιδιών από την εκπαίδευση εξαιτίας της υιοθέτησης της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (τηλεκπαίδευση)<sup>406</sup>. Πολλοί Ρομά μαθητές ελλείπει του

---

<sup>399</sup> 'Θέσεις ΕΛΕΔΑ για τα Δικαιώματα σε Καιρούς Πανδημίας: Δημοκρατική Επαγρύπνηση και Ανάγκη Διαφύλαξης της Κοινωνικής Συνοχής' ο.π.

<sup>400</sup> Armitage, Nellums, 'COVID-19 and the Gypsy, Roma and Traveller population' ο.π.

<sup>401</sup> 'Statement on the COVID-19 pandemic and national minorities' (Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Council of Europe*, 28 Μαΐου 2020)

<sup>402</sup> 'Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού' ο.π.

<sup>403</sup> 'COVID-19: Rapporteur denounces discrimination against Roma and Travellers' (Parliamentary Assembly, 27 Μαρτίου 2020) < <https://pace.coe.int/en/news/7832/rapporteur-denounces-discrimination-against-roma-and-travellers-as-coronavirus-spreads> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>404</sup> 'Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού' ο.π.

<sup>405</sup> 'Governments must ensure equal protection and care for Roma and Travellers during the COVID-19 crisis' ο.π.

<sup>406</sup> 'ΡΟΜ: Παρατηρητήριο Συνηγορίας και Προάσπισης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ρομά – Τα Πρώτα Αποτελέσματα της Πρωτοβουλίας' (*Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ελλήνων Ρομά «Ελλάν Πασσέ»*, 11 Οκτωβρίου 2021) < <https://ellanpasse.com/2021/10/11/%cf%81%ce%bf%ce%bc-%cf%80%ce%b1%cf%81%ce%b1%cf%84%ce%b7%cf%81%ce%b7%cf%84%ce%b7%cf%81%ce%b9%ce>



απαραίτητου εξοπλισμού και πρόσβασης στο διαδίκτυο, ή ακόμη και ελλείψει ηλεκτρικού ρεύματος δεν είχαν τη δυνατότητα να συμβαδίσουν με την πανδημική σχολική πραγματικότητα<sup>407</sup>, γεγονός ασύμβατο, όχι μόνο, με τη συνταγματική αναγωγή της (δωρεάν) παιδείας, αφενός, σε βασική αποστολή του Κράτους (16 παρ. 2 Σ) και, αφετέρου, σε θεμελιώδες δικαίωμα όλων των Ελλήνων (16 παρ. 4 Σ) αλλά και με την αρχή της ισότητας (4 παρ. 1 Σ).

## ΣΤ. Ειδικές κατηγορίες αλλοδαπών: Αιτούντες Άσυλο – Πρόσφυγες – Μετανάστες

Σε συγκυριακή ταυτοχρονία με την εμφάνιση της νόσου Covid – 19 στην Ελλάδα, σημειώθηκαν μαζικές μετακινήσεις προσφύγων – μεταναστών προς την ελληνική επικράτεια από την Τουρκία, με την ελληνική πλευρά να αντιδρά με στρατιωτική ενίσχυση της περιοχής του Έβρου και με τη θέσπιση Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου [ΠΝΠ (ΦΕΚ Α' 45/02.03.2020), κυρώθηκε με το Ν. 4681/2020 (ΦΕΚ Α' 74/27.03.2020)], η οποία προέβλεπε αναστολή υποβολής αιτήσεων χορήγησης ασύλου από άτομα που εισέρχονται στη χώρα παράνομα και επιστροφή τους, χωρίς καταγραφή, στη χώρα προέλευσης ή καταγωγής<sup>408</sup>. Η πολιτειακή και επικοινωνιακή διαχείριση των γεωπολιτικών εξελίξεων στον Έβρο και του προσφυγικού – μεταναστευτικού ζητήματος βρέθηκε σε σχέση – χρησιμοθηρικής – αλληλοτροφοδότησης με την επικοινωνιακή διαχείριση της υγειονομικής κρίσης της νόσου Covid – 19: Από τη μια, οι πρόσφυγες – μετανάστες που αφίχθησαν στα ελληνικά σύνορα αντιμετωπίστηκαν ως εξιλαστήρια θύματα για την έξαρση της νόσου Covid – 19<sup>409</sup>. Από την άλλη, η πανδημία, αφενός, έθεσε ως δια μαγείας εκτός δημόσιας συζήτησης τις μεταναστατευτικές – προσφυγικές μετακινήσεις<sup>410</sup> και την πολιτειακή τους αντιμετώπιση<sup>411</sup>, ενώ, αφετέρου χρησιμοποιήθηκε ως «δούρειος ίππος» για την εισαγωγή νέων διακρίσεων εις βάρος των αιτούντων άσυλο και την προώθηση της ατζέντας κλειστών

---

[%bf-%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%b7%ce%b3%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%b1%cf%83-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%cf%80%cf%81%ce%bf/](#) > Ανακτήθηκε την 15 Οκτωβρίου 2021

<sup>407</sup> 'Statement on the COVID-19 pandemic and national minorities' ο.π.

<sup>408</sup> Η εξέταση της συμβατότητας εν λόγω ΠΝΠ με το διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό δίκαιο δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος ερευνητικού έργου

<sup>409</sup> 'Εισαγωγική τοποθέτηση του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη κατά την έναρξη της συνεδρίασης του Υπουργικού Συμβουλίου' (*Ελληνική Δημοκρατία: Πρωθυπουργός*, 27 Φεβρουαρίου 2020) < <https://primeminister.gr/2020/02/27/23386> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>410</sup> Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, 'Τα όρια των δικαιωμάτων ή πως το αδύνατον γίνεται πραγματικότητα' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά Ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

<sup>411</sup> Daniel Trilling, 'Greece has a deadly new migration policy – and all of Europe is to blame' *The Guardian* (27 Αυγούστου 2020) < <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/27/greece-migration-europe-athens-refugees> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

συνόρων και της γενικευμένης κράτησης<sup>412</sup>. Ακόμη, η εν λόγω πολιτική επιλογή είχε ως αποτέλεσμα την έκθεση μεγάλου αριθμού ανθρώπων, αναζητούντων διεθνή προστασία σε σοβαρούς –ως θανάσιμους- υγειονομικούς κινδύνους λόγω της πανδημίας της νόσου Covid – 19. Οι αιτούντες αναγκάστηκαν να διαβιούν σε δομές φιλοξενίας υπό συνθήκες μεγάλου συνωστισμού, που καθιστούν αδύνατη την τήρηση των αναγκαίων μέτρων σωματικής αποστασιοποίησης και υγειονομικής πρόληψης<sup>413</sup>, σε αντίθεση με τις συνταγματικές προβλέψεις για προστασία της υγείας (5 παρ. 5 εδ. α' Σ, 2 παρ. 1 Σ<sup>414</sup>) και της ζωής (5 παρ. 2 Σ) όσων φυσικών προσώπων βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, με τον –ενδεχόμενο- θάνατο τους, να αντιμετωπίζεται, όπως και η ζωή τους, ως «ξένος» στο εθνικό σώμα<sup>415</sup>.

Από τις 21 Μαρτίου 2020 τα μέτρα απαγόρευσης της κυκλοφορίας επιβλήθηκαν και στους πολίτες τρίτων χωρών που διέμεναν στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, επιτρέποντας τους να κινούνται μόνο εντός της αντίστοιχης περιμέτρου αυτών, ενώ με την σχετική απόφαση προβλεπόταν η δυνατότητα μετακίνησης για την κάλυψη αναγκών στα πλησιέστερα αστικά κέντρα μόνο αποκλειστικά κατά το διάστημα μεταξύ 7.00 – 19.00. Υπό συνθήκες υπερπληθυσμού και με σοβαρές ελλείψεις σε βασικές παροχές και υπηρεσίες (προβληματικά καταλύματα, ελλιπής διαχωρισμός ευπαθών ομάδων, ανεπαρκές

---

<sup>412</sup> Δημήτρης Αγγελίδης, 'Η Εποχή της Διπλής Κρίσης: Κορωνοϊός, Σύνορα και Αντιπροσφυγική Πολιτική στην Ελλάδα' στο Σύνορα και Κορωνοϊός: Προσφυγική Πολιτική και Δημόσιος Λόγος στην Εποχή της Διπλής Κρίσης στην Ελλάδα (*Friedrich, Ebert, Stiftung*, Δεκέμβριος 2020) < <https://athens.fes.de/gr/de-1/synora-kai-koronoios-prosfygiki-politiki-kai-dimosios-logos-tin-epochi-tis-diplis-krisis-stin-ellada> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>413</sup> 'Στέρηση δικαιωμάτων κατά την αναστολή της διαδικασίας ασύλου στην Ελλάδα: Ανάλυση των επιπτώσεων της ελληνικής απόφασης να ανασταλεί η πρόσβαση στο άσυλο το Μάρτιο του 2020 στα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο και στα εθνικά και ευρωπαϊκά ένδικα μέσα.' (*Refugee Support Aegean*, Απρίλιος 2020) < <https://rsaegean.org/el/analysis-sterisi-dikaiomaton-kata-tin-anastoli-tis-diadikasias-asyloy-stin-ellada/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>414</sup> Όσον αφορά το κοινωνικά δικαίωμα στην υγεία γίνεται δεκτό πως φορέας του δικαιώματος είναι καταρχήν ο Έλληνας πολίτης. Ωστόσο θα ήταν αδιανόητο να αποκλεισθεί η υποχρέωση περίθαλψης σε επείγουσες περιπτώσεις από δημόσιους νοσηλευτικούς φορείς άλλων συνανθρώπων μας, επειδή στερούνται της ελληνικής ιθαγένειας, καθώς κάτι τέτοιο θα προσέβαλλε την ίδια την έννοια της αξίας του ανθρώπου (2 παρ. 1 Σ). βλ. αναλυτικά Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 579 - 580

<sup>415</sup> Ολ. Λαφαζάνη, Κ. Χατζημιχάλης, 'Οι άνισοι χώροι της πανδημίας' στο Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά Ιθ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)

Είναι χαρακτηριστικό πως γινόταν διάκριση σε «εθνικά» και «μεταναστευτικά – προσφυγικά» κρούσματα: Για παράδειγμα στο Δελτίο Τύπου από 02.04.2020 «Σήμερα ανακοινώνουμε 27 νέα κρούσματα του νέου ιού στη χώρα μας και επιπλέον 23 κρούσματα από τη δομή φιλοξενίας προσφύγων στη Ριτσώνα». Βλ. αναλυτικά 'Ενημέρωση διαπιστευμένων συντακτών υγείας από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορωνοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα' (*Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας*, 2 Απριλίου 2020) < <https://eody.gov.gr/enimerosi-diapisteymenon-syntakton-ygeias-apo-ton-yfyoyrgo-politikis-prostasias-kai-diacheirisis-kriseon-niko-chardalia-kai-ton-ekprosopo-toy-ypoyrgeiou-ygeias-gia-to-neo-koronoio-kathigiti-sotir-5/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

αποχετευτικό σύστημα, ελλείψεις σε ιατρικό προσωπικό και είδη ατομικής υγιεινής)<sup>416</sup>, έκαναν την εμφάνισή τους σε σύντομο χρονικό διάστημα τα πρώτα κρούσματα της λοίμωξης Covid – 19 σε Δομές Φιλοξενίας και Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης. Παρά το γεγονός, ότι ο στεγαστικός αποκλεισμός αποτελεί το βασικό παράγοντα υψηλότερων ποσοστών θνησιμότητας, σε ό, τι αφορά τα μεταδιδόμενα νοσήματα, μεταξύ των προσφύγων σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό<sup>417</sup>, η εξάπλωση της νόσου Covid – 19 στους καταυλισμούς, αντιμετωπίστηκε με την τακτική της κατά τόπους αυστηρότερης «καραντίνας». Παρά τις διεθνείς συστάσεις για αποσυμφόρηση των δομών και εντοπισμό κρουσμάτων<sup>418</sup>, το σχέδιο διαχείρισης της πανδημικής κρίσης όσον αφορά τους διαμένοντες σε κέντρα φιλοξενίας υπήρξε αυστηρότερο από εκείνο του γενικού πληθυσμού<sup>419</sup>, απηχώντας τη λογική του αποκλεισμού και όχι της προφύλαξης της υγείας των διαμενόντων στους εν λόγω καταυλισμούς<sup>420</sup>, τη λογική του «εμείς» και του «άλλοι», εντός ενός γενικότερου κλίματος συρρίκνωσης δικαιωμάτων<sup>421</sup> και ξενοφοβίας που ευδοκίμησε στις εποχές της αβεβαιότητας και του φόβου που γέννησε η πανδημία της νόσου Covid - 19<sup>422</sup>. Επίσης, οι γλωσσικοί φραγμοί, η έλλειψη διαθέσιμων πληροφοριών σε γλώσσα κατανοητή από τους πρόσφυγες, αποτέλεσε τροχοπέδη για την ενημέρωσή τους σχετικά με την πανδημική κρίση και την –μετέπειτα- υιοθέτηση ατομικών μέτρων προστασίας<sup>423</sup>.

---

<sup>416</sup> 'Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού' ο.π. M. Stevis-Gridneff και λοιποί, "We Are Like Animals': Inside Greece's Secret Site for Migrants' The New York Times (10 Απριλίου 2020) < <https://www.nytimes.com/2020/03/10/world/europe/greece-migrants-secret-site.html> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>417</sup> Δ. Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Ν. Κουραχάνης, Ευθ. Μακρίδου, 'Η διαχείριση της επιδημικής κρίσης COVID-19 στους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Κριτική ανάλυση' (Κέντρο Έρευνας και Εκπαίδευσης στη Δημόσια Υγεία, την Πολιτική Υγείας και την Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας, Μάιος 2020)

<sup>418</sup> 'COVID-19: How to include marginalized and vulnerable people in risk communication and community engagement' (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, World Health Organization, 19 Μαρτίου 2020)

<sup>419</sup> 'Τα μέτρα που πήραμε στις δομές ήταν πιο αυστηρά από τα γενικά μέτρα για την προστασία από τον κορωνοϊό' Νότης Μηταράκης (11 Απριλίου 2020) < <https://www.mitarakis.gr/press/81-tv/1991-metra-domes> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>420</sup> 'Θέσεις ΕΛΕΔΑ για τα Δικαιώματα σε Καιρούς Πανδημίας: Δημοκρατική Επαγρύπνηση και Ανάγκη Διαφύλαξης της Κοινωνικής Συνοχής' ο.π.

<sup>421</sup> Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Κουραχάνης, Μακρίδου, 'Η διαχείριση της επιδημικής κρίσης COVID-19 στους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Κριτική ανάλυση' ο.π.

<sup>422</sup> 'COVID-19 and the human rights of migrants: Guidance' (United Nations: Human Rights, 7 Απριλίου 2020) < <https://digitallibrary.un.org/record/3861155> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>423</sup> 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' ο.π.

Όσον αφορά το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το άρθρο 16 παρ. 3 Σ, το οποίο προβλέπει την εννεαετή υποχρεωτική φοίτηση, δεν διακρίνει μεταξύ ημεδαπών και αλλοδαπών, ούτε περαιτέρω μεταξύ των τελευταίων, σε ό, τι αφορά τη νομιμότητα (ή μη) της διαμονής τους στη χώρα<sup>424</sup>. Παρά τη συνταγματική κατοχύρωση, όμως, του δικαιώματος και της υποχρέωσης στην υποχρεωτική εννεαετή φοίτηση σε ελληνικό σχολείο όλων των παιδιών που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια, ο ιός SARS-CoV-2 και η –εξαιτίας του- υιοθέτηση της τηλεεκπαίδευσης με τεχνολογικά μέσα απέκλεισε χιλιάδες παιδιά προσφύγων που διαβιούν σε καταυλισμούς, τόσο στον ηπειρωτικό κορμό της Ελλάδας, όσο και στα νησιά του Αιγαίου<sup>425</sup>.

Δριμείς υπήρξαν οι επιπτώσεις, επίσης, στα δικαιώματα<sup>426</sup> των μεταναστών ήδη από την έναρξη της πανδημίας της νόσου Covid – 19. Οι συνθήκες στεγαστικής υπερπληρότητας υπό τις οποίες διαβιούν συχνά οι μετανάστες δεν επιτρέπει την υιοθέτηση της προτροπής για σωματική αποστασιοποίηση<sup>427</sup>. Ακόμη, η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας καθίσταται πολλές φορές ανέφικτη για τους μετανάστες εξαιτίας των γλωσσικών φραγμών, του κοινωνικού στιγματισμού και των οικονομικών δυσχερειών, δημιουργώντας κινδύνους για την επιβίωση τους<sup>428</sup>. Ειδικότερα, όσον αφορά τους παράτυπους μετανάστες, πολλές φορές εκδηλώνουν απροθυμία να αναζητήσουν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή ιατρικής φύσεως πληροφορίες, εξαιτίας του φόβου ή/και του κινδύνου κράτησης, απέλασης ή άλλου είδους κυρώσεων σχετιζόμενων με την παράτυπη διαμονή τους στη χώρα<sup>429</sup>. Ως εκ τούτου, καθίσταται δυσχερής ο εντοπισμός, η διάγνωση, η ιχνηλάτηση και το κουράρισμα

---

<sup>424</sup> Βλαχόπουλος και Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* ο.π. σελ. 376

<sup>425</sup> Μόλις 50 από τα –περισσότερα- από 4.000 παιδιά – πρόσφυγες/μετανάστες σε σχολική ηλικία που κατοικούν στη Λέσβο και τη Σάμο, μπόρεσαν να συμβαδίσουν με το «online» πρόγραμμα σπουδών βλ. αναλυτικά: 'Greece: Events of 2020' (*Human Rights Watch*) < <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/greece> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>426</sup> Ειδικότερα, όσον αφορά τα κοινωνικά δικαιώματα: Δεχόμαστε πως οι μετανάστες (που έχουν νόμιμη διαμονή στην Ελλάδα) αποτελούν φορείς των συνταγματικώς κατοχυρωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων, υιοθετώντας τη θέση του Ακρ. Καϊζατζή, ο οποίος υποστηρίζει πως στις κοινωνικές διατάξεις του Συντάγματος που γίνεται αναφορά στον «πολίτη», δεν εννοείται ο πολίτης με τη στενή έννοια, δηλαδή ο Έλληνας υπήκοος, αλλά ο «κοινωνικός πολίτης», με άλλα λόγια το «μέλος του κοινωνικού συνόλου» –σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιεί το άρθρο 25 παρ. 1 Σ. Βλ. αναλυτικά: Ακρίτας Καϊδατζής, 'Κοινωνικά δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και μετανάστες' (*constitutionalism.gr*) < <https://www.constitutionalism.gr/1622-koinwnika-dikaiwmata-idiotita-toy-politi-kai-metan/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>427</sup> 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' ο.π.

<sup>428</sup> Αυτ.

<sup>429</sup> 'COVID-19 and the human rights of migrants: Guidance' ο.π.

των κρουσμάτων της νόσου Covid – 19<sup>430</sup>, με αποτέλεσμα, αφενός, να σημειώνονται αυξημένα ποσοστά νόσησης και θανάτων από τον ιό μεταξύ των μεταναστών<sup>431</sup> και αφετέρου να τίθεται σε κίνδυνο η δημόσια υγεία<sup>432</sup>. Επιπρόσθετα, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί συχνά απασχολούνται σε επαγγέλματα του κλάδου της υγείας ή επαγγέλματα «πρώτης γραμμής» με αποτέλεσμα να τίθενται σε άμεσο κίνδυνο λοίμωξης από τον ιό SARS-CoV-2<sup>433</sup>, ενώ η δραστηριοποίηση τους σε άτυπες μορφές οικονομίας τους στέρησε τη δυνατότητα να υπαχθούν στα μέτρα στήριξης των εργαζομένων που υιοθετήθηκαν<sup>434</sup>. Καθώς, οι μετανάστες είθισται να είναι «οι τελευταίοι που προσλαμβάνονται και οι πρώτοι που απολύονται», εν μέσω της πανδημίας της νόσου Covid – 19 ήρθαν αντιμέτωποι με ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά ανεργίας και μειώσεις μισθών, γεγονός που επηρέασε δραματικά το κοινωνικό – οικονομικό status των ιδίων και των οικογενειών τους, που εξακολουθούν να βρίσκονται στις χώρες καταγωγής τους<sup>435</sup>. Μάλιστα, η πανδημική κρίση αποκάλυψε τους αυξημένους κινδύνους που διατρέχουν οι μετανάστες, όσον αφορά τα φαινόμενα της εργασιακής εκμετάλλευσης και της εμπορίας ανθρώπων (human trafficking)<sup>436</sup>.

## Z. Άτομα σε καθεστώς στέρησης – περιορισμού της ελευθερίας

Οι τελούντες σε καθεστώς στέρησης ή περιορισμού της ελευθερίας σε καταστήματα κράτησης, αστυνομικά κρατητήρια, προαναχωρησιακά κέντρα κράτησης αλλοδαπών και λιμενικά κρατητήρια αποτελούν μια εκ των περισσότερο ευάλωτων ομάδων όσον αφορά τη λοίμωξη και τη διασπορά ποικίλων νοσημάτων και ιατρικών καταστάσεων<sup>437</sup>. Στις

---

<sup>430</sup> 'Preparedness, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) for refugees and migrants in non-camp settings' (World Health Organization, 17 Απριλίου 2020) < [https://www.who.int/publications/i/item/preparedness-prevention-and-control-of-coronavirus-disease-\(covid-19\)-for-refugees-and-migrants-in-non-camp-settings](https://www.who.int/publications/i/item/preparedness-prevention-and-control-of-coronavirus-disease-(covid-19)-for-refugees-and-migrants-in-non-camp-settings) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>431</sup> UN 'Joint Guidance Note on the Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Human Rights of Migrants' (UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 26 Μαΐου 2020) < <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/CMWSPMJointGuidanceNoteCOVID-19Migrants.pdf> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>432</sup> 'The rights and health of refugees, migrants and stateless must be protected in COVID-19 response: A joint statement by UNHCR, IOM, OHCHR and WHO' (United Nations: Human Rights) < <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25762&LangID=E> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>433</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>434</sup> 'COVID-19 and the human rights of migrants: Guidance' ο.π.

<sup>435</sup> 'Policy Brief: COVID-19 and People on the Move' (United Nations, Ιούνιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-covid-19-and-people-move> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>436</sup> 'Statement on COVID-19 and social rights' ο.π.

<sup>437</sup> 'Preparedness, prevention and control of COVID-19 in prisons and other places of detention' (World Health Organization, 15 Μαρτίου 2020) < <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health->

εγκαταστάσεις που χρησιμοποιούνται για τους άνω σκοπούς επικρατούν κακές συνθήκες υγιεινής, συνωστισμός ενώ δεν υπάρχει εξαερισμός και αναπτύσσονται ακραίες θερμοκρασίες<sup>438</sup>. Ακόμη, ο τρόπος λειτουργίας τους δεν επιτρέπει εύκολα την υιοθέτηση μέτρων ατομικής υγιεινής<sup>439</sup>. Ειδικότερα, όσον αφορά τα καταστήματα κράτησης, η υγεία των τροφίμων βρίσκεται συχνά σε χειρότερη κατάσταση από εκείνη του γενικού πληθυσμού: Το αδύναμο ανοσοποιητικό σύστημα σχετίζεται με το άγχος, την κακή διατροφή και τυχόν υποκείμενα νοσήματα, ενώ υπάρχουν αυξημένες πιθανότητες για χρήση ναρκωτικών ουσιών και κάπνισμα<sup>440</sup>. Ως εκ τούτου, μεγάλος είναι ο κίνδυνος λοίμωξης και μετάδοσης του ιού SARS-CoV-2 εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων, ιδίως αν ληφθούν υπόψη, οι ελλείψεις σε εξοπλισμό ατομικής προστασίας στην παρούσα υγειονομική συνθήκη<sup>441</sup>. Αναπόφευκτα γεννάται, επομένως, το ερώτημα, κατά πόσο οι ως άνω αναφερθείσες συνθήκες διαβίωσης των ατόμων που τελούν σε καθεστώς στέρησης ή περιορισμού της ελευθερίας συνάδουν όχι μόνο με την υποχρέωση του Κράτους για προστασία της υγείας (5 παρ. 5 εδ. α' Σ παρ., 21 παρ. 3 Σ) και της ανθρώπινης ζωής (5 παρ. 2 Σ), αλλά και την υποχρέωση διαφύλαξης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (2 παρ. 1 Σ) και την απαγόρευση των βασανιστηρίων (7 παρ. 2 Σ).

Παρά τις διεθνείς συστάσεις<sup>442</sup> για αποσυμφόρηση των χώρων στέρησης ή περιορισμού της ελευθερίας με την υιοθέτηση εναλλακτικών μέτρων τόσο για την ποινική κράτηση όσο και για τη διοικητική κράτηση υπηκόων τρίτων χωρών, η πολιτειακή «μέριμνα» για τα άτομα που διαβιούν σε κρατικά ελεγχόμενες δομές στέρησης ή περιορισμού της ελευθερίας εξαντλήθηκε, αφενός, σε οδηγίες για διαχωρισμό των ύποπτων κρουσμάτων και των ασθενών της λοίμωξης Covid – 19 και, αφετέρου, την υιοθέτηση περιοριστικών μέτρων (απαγόρευση επισκεπτηρίων και αδειών, αναστολή δραστηριοτήτων) που –εν τέλει-

---

[determinants/prisons-and-health/publications/2020/preparedness,-prevention-and-control-of-covid-19-in-prisons-and-other-places-of-detention,-15-march-2020-produced-by-who/europe](https://determinants/prisons-and-health/publications/2020/preparedness,-prevention-and-control-of-covid-19-in-prisons-and-other-places-of-detention,-15-march-2020-produced-by-who/europe) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>438</sup> 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' ο.π

<sup>439</sup> 'Advice of the Subcommittee to States parties and national preventive mechanisms relating to the coronavirus disease (COVID-19) pandemic' (*United Nations*, 7 Απριλίου 2020) < <https://undocs.org/pdf?symbol=en/CAT/OP/10> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>440</sup> 'Preparedness, prevention and control of COVID-19 in prisons and other places of detention' ο.π.

<sup>441</sup> 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' ο.π

<sup>442</sup> 'Statement of principles relating to the treatment of persons deprived of their liberty in the context of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic' (*European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, 20 Μαρτίου 2020)

'Follow-up statement regarding the situation of persons deprived of their liberty in the context of the ongoing Covid-19 pandemic' (*European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, 9 Ιουλίου 2020)

υψώνουν πρόσθετα τείχη κοινωνικού αποκλεισμού<sup>443</sup>. Προκύπτει, συνεπώς, η αλγεινή συνειδητοποίηση πως οι τρόφιμοι των εν λόγω δομών δεν γίνονται αποδέκτες της ίδιας κρατικής προστατευτικής μέριμνας με το γενικό πληθυσμό<sup>444</sup>, όπως, άλλωστε πρεσβεύει και η συνταγματικής περιωπής αρχή της ισότητας (4 παρ. 1 Σ). Οι σπασμωδικές κινήσεις όσον αφορά τη διαχείριση της πανδημικής κρίσης στα σωφρονιστικά καταστήματα αντικατοπτρίστηκαν, εξάλλου, στις ολοένα αυξημένες εντάσεις που σημειώθηκαν, εντός των καταστημάτων ήδη από την έναρξη της πανδημίας<sup>445</sup>, οι οποίες κορυφώθηκαν με εξεγέρσεις ύστερα από την εκδήλωση των πρώτων κρουσμάτων της νόσου Covid – 19<sup>446</sup>.

---

<sup>443</sup> Ν. Κ. Κουλούρης, Ι. Δρόσου, 'Πανδημία, κοινωνική αποστασιοποίηση και άνθρωποι σε εγκλεισμό' [2020] 6 Εγκληματολόγοι - Ενημερωτικό Δελτίο ΕΕΜΕΚΕ 1-3

<sup>444</sup> Αυτ.

<sup>445</sup> 'COVID-19 pandemic: urgent steps are needed to protect the rights of prisoners in Europe' (Commissioner for Human Rights, 6 Απριλίου 2020) < [https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/covid-19/-/asset\\_publisher/5cdZW0AJBMLI/content/covid-19-pandemic-urgent-steps-are-needed-to-protect-the-rights-of-prisoners-in-europe](https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/covid-19/-/asset_publisher/5cdZW0AJBMLI/content/covid-19-pandemic-urgent-steps-are-needed-to-protect-the-rights-of-prisoners-in-europe) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

<sup>446</sup> Βλ. ενδεικτικά: 'Εξέγερση στις γυναικείες φυλακές Ελαιώνα Θήβας μετά τον θάνατο 42χρονης' Έθνος (9 Απριλίου 2020) < [https://www.ethnos.gr/ellada/99042\\_exegersi-stis-gynaikeies-fylakes-elaiona-thibas-meta-ton-thanato-42hronis](https://www.ethnos.gr/ellada/99042_exegersi-stis-gynaikeies-fylakes-elaiona-thibas-meta-ton-thanato-42hronis) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πανδημία της νόσου Covid – 19 ανέδειξε με τον πιο ηχηρό και οδυνηρό τρόπο την ανθρώπινη τρωτότητα. Η αλαζονική ψευδαίσθηση του «άφθαρτου» του ανθρώπινου σώματος, όπως αυτή επικράτησε στον τεχνολογικά και επιστημονικά προηγμένο δυτικό κόσμο καταβαραθρώθηκε από την παρούσα υγειονομική κρίση παγκόσμιου βεληνεκούς που (ξανα)έφερε την ανθρωπότητα αντιμέτωπη με τα ίδια τα βιολογικά θεμέλια της ύπαρξης της. Ενόψει της παγκόσμιας πανδημικής κρίσης βασική προτεραιότητα τόσο της πολιτείας όσο και της μεγαλύτερης μερίδας των πολιτών αποτέλεσε η αναζήτηση της επιβίωσης και της αυτοσυντήρησης αφήνοντας στο περιθώριο την αναζήτηση μιας πραγματικά αξιοβίωτης – αξιοπρεπούς ζωής για το κοινωνικό όλον και για όλα τα μέλη του.

Όσον αφορά τη δικαιοϊκή - δικαιωματική διάσταση του ζητήματος, αντίστοιχα, η αναγωγή στην φενάκη της «ατομικής ευθύνης», αφενός, συσκοτίσε τη διαδικασία ελέγχου της συνταγματικότητας των με σκοπό την αντιμετώπιση της πανδημίας ληφθέντων μέτρων περιορισμού των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων και, αφετέρου, εκτόπισε ολοσχερώς από τη συζήτηση της ομήγυρης του Συνταγματικού Δικαίου το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων των ήδη κοινωνικά «ξεχασμένων προτεραιοτήτων»: των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει, δυνατότητα να προδικαστούν οι επιπτώσεις της πανδημίας της λοίμωξης Covid – 19 στο κοινωνικοοικονομικό, θεσμικοπολιτικό και δικαιωματικό στερέωμα γεννήθηκαν εύλογες ανησυχίες πως το συγκεκριμένο υγειονομικό φαινόμενο αποτελεί και πρόκειται να αποτελέσει προσκρούστειο κλίνη για τα θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα, τα οποία ακρωτηριάζονται ή διαπλατώνονται από τους ερμηνευτές του δικαίου προκειμένου να «χωρέσουν» (σ)τις υγειονομικές και κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις. Ειδικότερα όσον αφορά το παρόν και το μέλλον των δικαιωμάτων των λιγότερο ευνοημένων κοινωνικών ομάδων, η πανδημία και το πολιτειακό μοντέλο διαχείρισης της συνιστούν καταλύτη για την επίταση των ήδη υφιστάμενων και την ανάδυση νέων μορφών παραβίασης τους, ενώ στην παρούσα συγκυρία διευρύνθηκε το χάσμα των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων.

Η τρέχουσα υγειονομική κρίση, βέβαια, αναδεικνύει, όχι μόνο μείζονα και πολυσύνθετα προβλήματα, αλλά και τη συνειδητοποίηση πως για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που γεννά η κοινωνία της διακινδύνευσης υφίστανται πληθώρα εναλλακτικών επιλογών. Για την αναζήτηση απαντήσεων στα ερωτήματα που καλείται να απαντήσει η ανθρωπότητα, η πολιτεία και το Συνταγματικό Δίκαιο ενώπιον της έξαρσης της νόσου Covid – 19 προτείνεται μια διαφορετική παραμετροποίηση: *πρώτον*, με την προτεραιοποίηση της



προστασίας των θεμελιωδών συνταγματικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής συνοχής, *δευτερον*, με τη συνεχή πολιτειακή και συλλογική επαγρύπνηση έναντι των προσπαθειών κάθε μορφής εξουσίας να καταχραστεί τις ρηγματώσεις που υπέστη το κράτος δικαίου από το παρόν «καθεστώς εξαίρεσης» και, *τρίτον*, με την επιδίωξη αξιοπρεπούς διαβίωσης για όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου και κατ' αναλογία ιδίως των περισσότερο ευάλωτων εξ αυτών. Η εμπέδωση της ανωτέρω ιεραρχικής ανακατάταξης αξιών θα μπορούσε να αποτελέσει «ανοσολογική» εγγύηση έναντι στην πανδημία της νόσου της συρρίκνωσης των ατομικών ελευθεριών και του κοινωνικού κράτους που απειλεί την υγεία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η αυγή της «επόμενης μέρας» της πανδημίας της νόσου Covid – 19 δύναται να σηματοδοτήσει την εγκαθίδρυση μιας νέας, ανθρωποκεντρικής «κανονικότητας», η οποία θα διαφυλάσσει πως όλοι –εξίσου- «μένουμε ασφαλείς».

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

#### ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Χ. Ανθόπουλος, Ξ.Ι. Κοντιάδης και Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας 2005)
- Σπύρος Βλαχόπουλος, *Συνταγματικός Μιθριδατισμός - Οι ατομικές ελευθερίες σε εποχές πανδημίας* (Εκδόσεις Ευρασία 2020)
- Σπ. Βλαχόπουλος και Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* (4<sup>η</sup> αναθεωρημένη έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη 2017)
- Π. Καπόλα, Γ. Κουζέλης, Ορ. Κωνσταντάς (επιμ.), *Τοπικά ΙΘ': Αποτυπώσεις σε στιγμές κινδύνου* (Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου, Εκδόσεις Νήσος, 2020)
- Ξενοφών Κοντιάδης, *Πανδημία, Βιοπολιτική και Δικαιώματα* (Εκδόσεις Καστανιώτη 2020)
- Παναγιώτης Μαντζούφας, *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Εκδόσεις Σάκκουλα 2006)
- Απόστολος Παπατόλιας, *Η «επόμενη μέρα» του εθνικού και ευρωπαϊκού συνταγματισμού - Ερμηνευτικοί (ανα)στοχασμοί μετά την πανδημία* (Εκδόσεις Παπαζήση 2020)
- Κώστας Χρυσόγονος, *Συνταγματικό Δίκαιο* (2η αναθεωρημένη έκδοση Εκδόσεις Σάκκουλα 2014)

#### ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- B. Wisner, P. Blaikie, T. Cannon, I. Davis. 'At Risk: Natural Hazards, People's Vulnerability, and Disasters' (Routledge 1994)

### ΜΕΛΕΤΕΣ – ΑΡΘΡΑ

#### ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Δημήτρης Αγγελίδης, 'Η Εποχή της Διπλής Κρίσης: Κορωνοϊός, Σύνορα και Αντιπροσφυγική Πολιτική στην Ελλάδα' στο Σύνορα και Κορωνοϊός: Προσφυγική Πολιτική και Δημόσιος Λόγος στην Εποχή της Διπλής Κρίσης στην Ελλάδα (*Friedrich, Ebert, Stiftung*, Δεκέμβριος 2020) < <https://athens.fes.de/gr/de-1/synora-kai-koronoios-prosfygiki-politiki-kai-dimosios-logos-tin-epochi-tis-di-plis-krisis-stin-ellada> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Αχιλλεύς Κ. Αιμιλιανίδης, 'Το διαδίκτυο ως ανθρώπινο δικαίωμα στην εποχή του κορωνοϊού' (*Δικαιοσύνη*, 30 Μαρτίου 2020) < [https://dikaiosyni.com/tomeis\\_dikaiou/themata\\_dikaiosynis/to-diadiktyo-ws-anthrw-pino-dikaiwma-stin-epoxi-tou-kornoioy/](https://dikaiosyni.com/tomeis_dikaiou/themata_dikaiosynis/to-diadiktyo-ws-anthrw-pino-dikaiwma-stin-epoxi-tou-kornoioy/) > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- Νίκος Αλιβιζάτος, 'Οι επιστημονικές διαφωνίες σε ώρα κρίσης' (*constitutionalism.gr*, 13 Απριλίου 2020) < [https://www.constitutionalism.gr/2020-04-14\\_alivizatos\\_epistimonikes-diafonies-se-ora-krisis/](https://www.constitutionalism.gr/2020-04-14_alivizatos_epistimonikes-diafonies-se-ora-krisis/) > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'COVID-19 και υποχρέωση εμβολιασμού' (*Σύνταγμα Watch*, 3 Αυγούστου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/covid-19-kai-yproxreosi-emboliasmou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Εμβόλιο: Τα όρια της μη υποχρεωτικότητας' (*constitutionalism.gr*, 8 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/%ce%b5%ce%bc%ce%b2%cf%8c%ce%bb%ce%b9%ce%bf-%cf%84%ce%b1-%cf%8c%cf%81%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%bc%ce%b7-%cf%85%cf%80%ce%bf%cf%87%cf%81%ce%b5%cf%89%cf%84%ce%b9%ce%ba%cf%8c%cf%84%ce%b7%cf%84/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Επιστήμη και πολιτική στην κρίση του κορωνοϊού' (*constitutionalism.gr*, 12 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-12-anthopoulos-epistimi-politiki-coronavirus-pandemia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Η γενική απαγόρευση των υπαίθριων συναθροίσεων' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-16-anthopoulos-apagorevsi-sunathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Ο Covid-19 και η εποχή των δικαιωμάτων' (*constitutionalism.gr*, 28 Μαρτίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-03-29-anthopoulos-covid19-telos-epohis-dikaiomaton/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Πανδημία και δικαίωμα στην υγεία' (*constitutionalism.gr*, 26 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-26-anthopoulos-pandimia-dikaioma-ygeias/?hilitte=%27CE%91%CE%BD%CE%B8%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%27>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Πανδημία και σύγκρουση γενεών' (*Σύνταγμα Watch*, 26 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-syngkrousi-geneon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Το Δικαίωμα Πρόσβασης στο Διαδίκτυο' (*Σύνταγμα Watch*, 12 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-dikaiwma-prosvasis-sto-diadiktyo/>> ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- Χαράλαμπος Ανθόπουλος, 'Φάση 2 της πανδημίας: Οι δυσκολίες της συμβίωσης με τον ιό' (*Σύνταγμα Watch*, 1 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/fasi-2-tis-pandimias-oi-dyskolies-tis-symviosis-me-ton-io/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ευάγγελος Βενιζέλος, 'Πανδημία, Θεμελιώδη Δικαιώματα και Δημοκρατία' (*Ευάγγελος Βενιζέλος*, 4 Απριλίου 2020) <<https://evenizelos.gr/mme/articlesinthepress/435-articles2020/6222-4-4-2020.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ευάγγελος Βενιζέλος, 'Συναθροίσεις και πανδημία' (*Ευάγγελος Βενιζέλος*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://evenizelos.gr/mme/articlesinthepress/435-articles2020/6335-ta-nea-ev-venizelos-synathroiseis-kai-pandimia.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Τάκης Βιδάλης, 'COVID 19: Η προτεραιότητα ασθενών στη νοσοκομειακή περίθαλψη (triage)' (*constitutionalism.gr*, 22 Μαρτίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/2021-03-22-vidalis-covid-19-triage/>> ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021

- Τάκης Βιδάλης, 'Είναι υποχρεωτικός ο εμβολιασμός, ώστε να μην κινδυνεύει η δημόσια υγεία;' (Σύνταγμα Watch, 15 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/inepochreotikos-o-emvoliasmos-oste-na-min-kindinevi-i-dimosia-ygeia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου
- Τάκης Βιδάλης, 'Πανδημία και συνέρχασθαι: Τι είναι ο «πυρήνας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων;' (Σύνταγμα Watch, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-synerxesthai-ti-einai-o-pyrinas-ton-themeliodon-dikaiomaton/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Τάκης Βιδάλης, 'Υπερασπίζοντας την αναλογικότητα: Πανδημία και η χρήση μάσκας στα σχολεία' (Σύνταγμα Watch, 12 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yperaspizontas-tin-analogikotita-pandimia-kai-i-xrisi-maskas-sta-sxoleia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Απόστολος Βλαχογιάννης, 'Υποχρεωτικός εμβολιασμός και COVID-19: η προστασία της δημόσιας υγείας ως λόγος περιορισμού θεμελιωδών δικαιωμάτων εν μέσω πανδημίας' (constitutionalism.gr, 14 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/2021-1-vlahogiannis-ypohreotikos-emvoliasmos-covid19/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Σπύρος Βλαχόπουλος, 'Θρησκευτική ελευθερία και προστασία της υγείας' (constitutionalism.gr, 22 Μαρτίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-03-21-vlahopoulos-thriskeutiki-eleutheria/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Σπύρος Βλαχόπουλος, '«Όχι» στον συνταγματικό μιθριδατισμό' Η Καθημερινή (29 Μαρτίου 2020) <<https://www.kathimerini.gr/opinion/1071326/ochi-ston-syntagmatiko-mithridatismo/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αν. Βουγιούκα, Μ. Λιάπη, 'Εμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πανδημίας και συνέπειες για την ισότητα, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες' (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 26 Μαΐου 2020) <<https://poulantzas.gr/yliko/anna-vougiouka-maria-liapi-emfyles-ke-diathematikes-diastasis-tis-pandimias-ke-synepies-gia-tin-isotita-ta-dikeomata-ke-tis-elftheries/>> ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, 'Κορωνοϊός, κοινωνικές ανισότητες και ανθρώπινα δικαιώματα' [2020] 6 Εγκληματολόγοι - Ενημερωτικό Δελτίο ΕΕΜΕΚΕ 24-28
- Σταυρούλα Γεωργίου, 'Ο δημόσιος χώρος στην μετά κορωνοϊό εποχή' (Σύνταγμα Watch, 25 Μαΐου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/o-dimosios-xoros-stin-meta-koronoio-epoxi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος, 'Θα έχει η προστασία της υγείας την ίδια τύχη με την προστασία του περιβάλλοντος;' (constitutionalism.gr, 21 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-21-yannakopoulos-ygeia/?hilite=%27%CF%85%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1%27>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Κωνσταντίνος Γιαννακόπουλος, 'Στιγμές από τις χρονικότητες της κρίσης του Covid-19' (constitutionalism.gr, 17 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-16-yannakopoulos-hronikotites-krisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χρήστος Γιοβανόπουλος, 'Η Αλληλεγγύη την εποχή της πανδημίας' ThePressProject (25 Μαρτίου 2020) <<https://thepressproject.gr/i-allilengyi-tin-epochi-tis-pandimias/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

- Δημήτρης Γούλας, 'COVID-19 και η απαγόρευση των διακρίσεων στις σχέσεις εργασίας' (Διαδικτυακό Σεμινάριο: Covid-19 και εργασιακές σχέσεις, Φεβρουάριος 2021)
- Κώστας Δημουλάς, 'Η κοινωνική αλληλεγγύη στην εποχή του κορονοϊού' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (28 Ιουλίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/253834\\_i-koinoniki-allileggyi-stin-epohi-toy-koronoioy](https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/253834_i-koinoniki-allileggyi-stin-epohi-toy-koronoioy)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αν. Ζήση, Σ. Χτούρης, 'Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων' [2020] 154 *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 65-73 DOI: 10.12681/grsr.23229
- Ακρίτας Καϊδατζής, 'Αντικοινωνικά δικαιώματα σε καιρό πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 6 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/antikoinonika-dikaiomata-se-kairo-pandimias/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ακρίτας Καϊδατζής, 'Απαγόρευση συναθροίσεων και φιλελεύθεροι' *Η Καθημερινή* (17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.kathimerini.gr/society/561160966/apagoreysi-synathroiseon-kai-fileleytheroi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ακρίτας Καϊδατζής, 'Η απαγόρευση συναθροίσεων ως αντιδημοκρατική γυμναστική' *Η Αυγή* (27 Ιανουαρίου 2021) <[https://www.avgi.gr/politiki/377808\\_i-apagoreysi-synathroiseon-os-antidimokratiki-gymnastiki](https://www.avgi.gr/politiki/377808_i-apagoreysi-synathroiseon-os-antidimokratiki-gymnastiki)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ακρίτας Καϊδατζής, 'Κοινωνικά δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και μετανάστες' (*constitutionalism.gr*) < [https://www.constitutionalism.gr/1622-koinwnika-dikaiwmata-idiotita-toy-politi-kai-metan/](https://www.constitutionalism.gr/1622-koinwnika-dikaiwmata-idiotita-toy-politi-kai-metanastes/) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Ακρίτας Καϊδατζής, 'Πανδημία, δημοκρατία, δικαιώματα: Το τέλος του συνταγματικού δικαίου;' (*Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς*, 20 Μαΐου 2020) <<https://poulantzas.gr/yliko/akritas-kaidatzis-pandimia-dimokratia-dikeomata-to-telos-tou-syntagmatikou-dikeou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ακρ. Καϊδατζής, Ιφ. Καμτσίδου και Χ. Κουρουνδής, 'Επιστημονική αφωνία σε ώρα κρίσης;', (*constitutionalism.gr*, 25 Απριλίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-04-25\\_kamtsidou-kaidatzis-kouroundis/?hilitte=%27CE%B1%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%B1%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-04-25_kamtsidou-kaidatzis-kouroundis/?hilitte=%27CE%B1%CF%86%CF%89%CE%BD%CE%AF%CE%B1%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ακρ. Καϊδατζής, Αλ. Κεσσόπουλος και Χ. Κουρουνδής, 'Μέτρα για την υγειονομική κρίση: Στο απυρόβλητο η ιδιοκτησία;' (*constitutionalism.gr*, 6 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/metra-gia-tin-igionomiki-krisi-sto-apirovlito-i-idioktisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Βίκυ Καλοφωτιά, Συνέντευξη με την Λίνα Παπαδοπούλου *kedenews.gr* (17 Νοεμβρίου 2020) <<https://kedenews.gr/news/ste-politexnio-dimosies-sinathrisis-lina-papadopoulou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Η πανδημία και η αναχώρηση του δικαίου' (*constitutionalism.gr*, 4 Απριλίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-04\\_kamtsidou\\_pandimia/](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-04_kamtsidou_pandimia/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Η πανδημία και η αναχώρηση του δικαίου II' (*constitutionalism.gr*, 28 Αυγούστου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-08-28\\_kamtsidou\\_pandimia-anahorisi-](https://www.constitutionalism.gr/2020-08-28_kamtsidou_pandimia-anahorisi-)

[dikaioi/?hilite=%27%CE%BA%CE%B1%CE%BC%CF%84%CF%83%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85%27](http://dikaioi/?hilite=%27%CE%BA%CE%B1%CE%BC%CF%84%CF%83%CE%AF%CE%B4%CE%BF%CF%85%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Το θεμελιώδες δικαίωμα των προσώπων στην ασφάλεια. Έννοια περιττή ή επικίνδυνη' (Συνταγματικό Δίκαιο: Τμήμα Νομικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 28 Ιουνίου 2013) <<http://law-constitution.web.auth.gr/kamtsidou/2013/06/28/%CF%84%CE%BF-%CE%B8%CE%B5%CE%BC%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CF%8E%CE%B4%CE%B5%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CF%89%CE%BC%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%8E%CF%80%CF%89%CE%BD-%CF%83/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ιφιγένεια Καμτσίδου, 'Σκέψεις σχετικά με την (αντι)συνταγματικότητα του νομικού πλαισίου για την απευθείας μετάδοση των μαθημάτων με τεχνολογικά μέσα' (constitutionalism.gr, 18 Μαΐου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-05-kamtsidou-kameres-sta-sholeia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Γιώργος Καραβοκύρης, 'Η συνταγματικότητα της απαγόρευσης των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων' (Σύνταγμα Watch, 18 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatikotita-tis-apagorefsis-ton-dimosion-ypaithrion-synathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Γιώργος Καραβοκύρης, 'Πανδημία και Δίκαιο: Τα ηθικοπολιτικά μαθήματα της κρίσης' (Σύνταγμα Watch, 18 Μαρτίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-dikaio-ta-ithikopolitika-mathimata-tis-krisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Μαρία Καραμεσίνη, 'Η «επόμενη μέρα» μετά την πανδημία: Απειλές και προκλήσεις για τον κόσμο της εργασίας' στην διαδικτυακή εκδήλωση «Ο κόσμος της εργασίας την "επόμενη μέρα" μετά την πανδημία» (Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, 3 Ιουνίου 2020) <<https://poulantzas.gr/yliko/maria-karamesini-i-epomeni-mera-meta-tin-pandimia-apiles-ke-proklisis-gia-ton-kosmo-tis-ergasias/>> Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

Αλέξανδρος Κεσσόπουλος, 'Δημοκρατικός διάλογος και ραδιοτηλεοπτική μεροληψία' (constitutionalism.gr, 12 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-12-dimokratikos-dialogoa-radiotileorasi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ξενοφών Κοντιάδης, 'Δημόσια υγεία και συναθροίσεις' (Σύνταγμα Watch, 19 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/dimosia-ygeia-kai-synathroiseis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ξενοφών Κοντιάδης, 'Εμβολιασμός και Σύνταγμα' (Σύνταγμα Watch, 13 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvoliasmos-kai-syntagma-2/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ξενοφών Κοντιάδης, 'Είναι συνταγματικά ανεκτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός;' (Σύνταγμα Watch, 4 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-syntagmatika-anektos-o-ypoxreotikos-emvoliasmos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Ξενοφών Κοντιάδης, 'Είναι το γενικό lock down αντισυνταγματικό;' (Σύνταγμα Watch, 9 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-to-geniko-lock-down-antisynagmatiko/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

- Ξενοφών Κοντιάδης, 'Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα μετά την πανδημία' (*Σύνταγμα Watch*, 4 Ιουνίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-dikaioma-stin-idiotikotita-meta-tin-pandimia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Ξενοφών Κοντιάδης, 'Υποχρεωτικός Εμβολιασμός και Σύνταγμα' (*Σύνταγμα Watch*, 21 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/emvoliasmos-kai-syntagma/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου
- Ν. Κ. Κουλούρης, Ι. Δρόσου, 'Πανδημία, κοινωνική αποστασιοποίηση και άνθρωποι σε εγκλεισμό' [2020] 6 Εγκληματολόγοι - Ενημερωτικό Δελτίο ΕΕΜΕΚΕ 1-3
- Χαράλαμπος Κουρουνδής, 'Η επιβολή απαγόρευσης κυκλοφορίας στερείται συνταγματικής νομιμότητας' (*constitutionalism.gr*, 24 Μαρτίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-23\\_kouroundis-antisynagmatikotita-metron/?hilite=%27%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%B4%CE%AE%CF%82%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-23_kouroundis-antisynagmatikotita-metron/?hilite=%27%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%85%CE%BD%CE%B4%CE%AE%CF%82%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Κουρουνδής, 'Η νέα απαγόρευση συναθροίσεων και το Σύνταγμα' (*constitutionalism.gr*, 28 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.constitutionalism.gr/i-nea-apagorefsi-sinathriseon-kai-to-sintagma/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Κουρουνδής, 'Το νέο lockdown και το Σύνταγμα' (*Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 6 Νοεμβρίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/267446\\_neo-lockdown-kai-syntagma](https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/267446_neo-lockdown-kai-syntagma)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χ. Κουρουνδής και Β. Τσιγαρίδας, 'Το Σύνταγμα, οι συναθροίσεις και η Εθνική Επιτροπή προστασίας της Δημόσιας Υγείας' (*Σύνταγμα Watch*, 20 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-syntagma-oi-synathroiseis-kai-i-ethniki-epitropi-prostias-tis-dimosias-ygeias/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Κωνσταντίνος Κουρούπης, 'Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο' (*Σύνταγμα Watch*, 22 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yproxreotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Κωνσταντίνος Κουρούπης, 'Πιστοποιητικό εμβολιασμού: νομικά και κοινωνικά διλήμματα' (*Σύνταγμα Watch*, 22 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pistopoiitiko-emvoliasmou-nomika-kai-koinwnnka-dilhmmata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Κωνσταντίνος Κουρούπης, 'Υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στο πλαίσιο ιδιωτικών δραστηριοτήτων' (*Σύνταγμα Watch*, 9 Δεκεμβρίου 2020) <[https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yproxreotikotita-emvoliasmou-sto-plaisio-idiotikon-drastiriotiton/#\\_ftn3](https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/yproxreotikotita-emvoliasmou-sto-plaisio-idiotikon-drastiriotiton/#_ftn3)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Γρηγόρης Λαζαράκος, 'Η θεσμική ανατομία της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης' (*Σύνταγμα Watch*, 22 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-thesmiki-anatomia-tis-sygchronis-epapostaseos-ekpaidefsis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Γρηγόρης Λαζαράκος, 'Το εύθραστο αγαθό της ιδιωτικής ζωής' (*Σύνταγμα Watch*, 13 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-ethrafsto-agatho-tis-idiotikis-zois/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

- Παναγιώτης Λογγινίδης, 'Μια νομική προσέγγιση στα μέτρα απαγόρευσης της κυκλοφορίας' *thessnews.gr* (28 Μαρτίου 2020) < <https://www.thessnews.gr/article/165853/mia-nomiki-proseggisi-sta-metra-apagoreysis-tis-kykloforias> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αντώνης Μανιτάκης, 'Επανεπίσκεψη της αδύναμης κανονιστικής δεσμευτικότητας των κοινωνικών δικαιωμάτων διά μέσου του σταθμιστικού συλλογισμού. Υπό καθεστώς μιας ευρωπαϊκής και παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς' (*constitutionalism.gr*, 28 Απριλίου 2020) < [https://www.constitutionalism.gr/2020-04\\_manitakis-koinonika-dikaionomata/](https://www.constitutionalism.gr/2020-04_manitakis-koinonika-dikaionomata/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αντώνης Μανιτάκης, 'Η δημόσια υγεία σκοπός συνταγματικά προστατευόμενος' (*constitutionalism.gr*, 18 Νοεμβρίου 2020) < <https://www.constitutionalism.gr/2020-11-18-manitakis-ygeia-synathroiseis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αντώνης Μανιτάκης, 'Η ζωή ως Πάθος συνταγματικό' (*constitutionalism.gr*, 15 Απριλίου 2020) < <https://www.constitutionalism.gr/2020-04-16-manitakis-zoi-syntagmatiko-pathos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αντώνης Μανιτάκης, 'Η πανδημία ανάμεσα στο Δίκαιο και στην Ηθική, με την ζωή ως συνταγματική αξία' (*constitutionalism.gr*, 30 Μαΐου 2020) < <https://www.constitutionalism.gr/2020-05-manitakis-pandimia-zoi-syntagmatiki-axia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αντώνης Μανιτάκης, 'Η συνταγματικότητα του πειθαναγκαστικού εμβολιασμού' (*constitutionalism.gr*, 19 Φεβρουαρίου 2021) < <https://www.constitutionalism.gr/2021-02-18-manitakis-emvoliasmos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αντώνης Μανιτάκης, 'Ουδέν δεινότερον της πανδημίας, όταν συγκατοικεί με τη βία' (*constitutionalism.gr*, 20 Μαρτίου 2021) < <https://www.constitutionalism.gr/2021-03-18-manitakis-pandimia-via/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Παναγιώτης Μαντζούφας, 'Κράτος πρόληψης και τεχνοκρατία την εποχή της πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 11 Μαΐου 2020) < <https://www.constitutionalism.gr/2020-05-07-mantzoufas-kratos-prolipsis-tehnokratia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Π. Μαντζούφας και Αν. Παυλόπουλος, 'Κορωνοϊός και ελευθερία της κίνησης: Διατηρώντας το Σύνταγμα «ζωντανό» εν μέσω πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 2 Μαΐου 2020) < <https://www.constitutionalism.gr/2020-05-02-mantzoufas-pavlopoulos-eleftheria-kinisis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Στέργιος Μήτας, 'Ο Covid-19 και το «χρέος κοινωνικής αλληλεγγύης» του ελληνικού Συντάγματος (άρθρο 25§4)' (*constitutionalism.gr*, 9 Απριλίου 2020) < [https://www.constitutionalism.gr/2020-04-09\\_mittas-covid-19-allileggu/?hilite=%27CE%BC%CE%AE%CF%84%CE%B1%CF%82%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-04-09_mittas-covid-19-allileggu/?hilite=%27CE%BC%CE%AE%CF%84%CE%B1%CF%82%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Λίλιαν Μήτρου, 'Τα προσωπικά δεδομένα στην εποχή του Κορωνοϊού' (*Σύνταγμα Watch*, 16 Μαρτίου 2020) < <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/ta-prosopika-dedomena-stin-epoxi-tou-koronoiou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Κωνσταντίνος Μποτόπουλος, 'Θεμιτοί περιορισμοί στην προστασία προσωπικών δεδομένων' (*Σύνταγμα Watch*, 3 Απριλίου 2020) < <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/themitoi-periorismoi-stin-prostasia-prosopikon-dedomenon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021



- Κωνσταντίνος Μποτόπουλος, 'Κορωνοϊός και Έκτακτη Ανάγκη' (*Σύνταγμα Watch*, 17 Μαρτίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/koronoios-kai-ektakti-anagi/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Γιώργος Νικολόπουλος, 'COVID19 – Περιορισμός θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω αντισυνταγματικών ΠΝΠ ή μέσω του άρθρου 48 Σ;' (*constitutionalism.gr*, 17 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-16-nikolopoulos-pnn-arthro48s/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Φερενίκη Παναγοπούλου – Κουτνατζή, 'Η προστασία προσωπικών δεδομένων σε περίοδο πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 28 Μαρτίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-28\\_panagopoulou-privacy-koronavirus/](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-28_panagopoulou-privacy-koronavirus/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Φερενίκη Παναγοπούλου – Κουτνατζή, 'Η συνταγματικότητα της απαγορεύσεως εισόδου στη σχολική τάξη χωρίς μάσκα' (*Σύνταγμα Watch*, 15 Σεπτεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-syntagmatikotita-tis-apagorefses-eisodou-sti-sxoliki-taxi-xoris-mask/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Μ. Πανταζίδου, Π. Σελήνας, 'Η πανδημία ως καθρέφτης της εργασίας. Έρχεται το τέλος της εργασίας όπως την ξέραμε;' (*Heinrich Böll Stiftung*, 17 Ιουνίου 2020) <<https://gr.boell.org/el/2020/06/17/i-pandimia-os-kathreftis-tis-ergasias-erhetai-telos-tis-ergasias-opos-tin-xerame>> Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- Δ. Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος, Ν. Κουραχάνης, Ευθ. Μακρίδου, 'Η διαχείριση της επιδημικής κρίσης COVID-19 στους προσφυγικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Κριτική ανάλυση' (*Κέντρο Έρευνας και Εκπαίδευσης στη Δημόσια Υγεία, την Πολιτική Υγείας και την Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας*, Μάιος 2020)
- Αικατερίνα Παπανικολάου, 'COVID-19 και Επικοινωνιακό Απόρρητο' (*Σύνταγμα Watch*, 31 Αυγούστου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/covid-19-kai-epikoinoniako-aporrhito/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αικατερίνα Παπανικολάου, 'Η «παρέκκλιση» από τις διατάξεις της ΕΣΔΑ κατά το άρθρο 15: Αποτελεί τη μόνη διαθέσιμη στάθμιση στη διαχείριση της έκτακτης ανάγκης;' (*syntagmawatch.gr*, 6 Οκτωβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-parekklisi-apo-tis-diataxeis-tis-esda-kata-to-arthro-15-apotelei-ti-moni-diathesimi-stathmisi-sti-diaxeirisi-tis-ektaktis-anagis/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Απόστολος Παπατόλιας, '«Κοινωνικά δικαιώματα και χρέος αλληλεγγύης σε εποχές πανδημίας». Μια κριτική προσέγγιση της κρατούσας ερμηνείας' (*constitutionalism.gr*, 1 Ιουλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-07-01-papatolias-koinonika-dikaiomata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Απόστολος Παπατόλιας, 'Ο συνταγματικός αναθεωρητισμός στα χρόνια της πανδημίας' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-11-17-papatolias-anatheoritismos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αναστάσιος Παυλόπουλος, 'Η γενική απαγόρευση συναθροίσεων ως ζήτημα ερμηνείας του Συντάγματος' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-11-16\\_pavlopoulos-apagorevsi-synathroiseon/](https://www.constitutionalism.gr/2020-11-16_pavlopoulos-apagorevsi-synathroiseon/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Προκόπιος Παυλόπουλος, 'Το φαινόμενο της "Τεχνολογικής Ανεργίας": Προβληματικές πτυχές της "Τεχνολογικής Επανάστασης"' (*constitutionalism.gr*, 19 Νοεμβρίου 2020) <

- [https://www.constitutionalism.gr/2020-11-12\\_pavlopoulos-prokopios-technologiki-anergia/](https://www.constitutionalism.gr/2020-11-12_pavlopoulos-prokopios-technologiki-anergia/)  
> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Άγγελος Στεργίου, 'Πανδημία και πόλεμος γενεών' *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (28 Σεπτεμβρίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/261759\\_pandimia-kai-polemos-geneon](https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/261759_pandimia-kai-polemos-geneon)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Γιώργος Σωτηρέλης, 'Από την τοπική απαγόρευση στη γενική αναστολή των δημόσιων υπαίθριων συναθροίσεων: Συνταγματικά προβλήματα και (αχρείαστες) πολιτικές εντάσεις' (*constitutionalism.gr*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/apo-tin-topiki-apagorefsi-stin-geniki-anastoli-ton-dimosion-ipethrion-simathriseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Γιώργος Σωτηρέλης, 'Η Δημοκρατία απέναντι στην πανδημία' (*constitutionalism.gr*, 12 Απριλίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-04-11-sotirelis-dimokratiapandimia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Βασίλης Σωτηρόπουλος, 'Η ελλιπής συνταγματική προστασία των διακρίσεων λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου' (*syntagmawatch.gr*, 29 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-ellipis-syntagmatiki-prostasia-ton-diakriseon-logo-sexoualikou-prosanatolismou-kai-taftotitas-fylou/>> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Γιάννης Τασόπουλος, 'Η ελευθερία κίνησης, η διασπορά του Κορωνοϊού και το Σύνταγμα' (*constitutionalism.gr*, 26 Μαρτίου 2020) <[https://www.constitutionalism.gr/2020-03-25\\_tassopoulos-coronavirus/?hilite=%27CF%84%CE%B1%CF%83%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%272C%27CE%BA%CE%BF%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CF%8C%CF%82%27](https://www.constitutionalism.gr/2020-03-25_tassopoulos-coronavirus/?hilite=%27CF%84%CE%B1%CF%83%CF%8C%CF%80%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%82%272C%27CE%BA%CE%BF%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CF%8C%CF%82%27)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Σπύρος Τάσσης, 'Πανδημία και Ιδιωτικότητα' (*constitutionalism.gr*, 3 Ιουνίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/2020-06-tassis-pandimia-idiotikotita/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Πέτρος Τσαντίλας, 'Covid-19: Πανδημία και όρια επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων' *Το Παρόν* (23 Απριλίου 2020) <<https://www.paron.gr/2020/04/23/covid-19-pandimia-kai-oria-epexergasias-ton-prosopikon-dedomenon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Αριστέιδης Τσάτσος, 'Το Άρθρο 15 της ΕΣΔΑ στη Σκιά του COVID-19: Κορωνοϊός και Παρέκκλιση σε Περίπτωση Έκτακτης Ανάγκης – Μια Πρώτη Προσέγγιση' (*constitutionalism.gr*, 27 Ιουνίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/to-arthro15-tis-esda/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χ. Τσέκερης, Π. Ζέρη, 'Κράτος, κοινωνία και μέσα επικοινωνίας στην εποχή του κορωνοϊού' [2020] 154 *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 109-128 DOI: 10.12681/grsr.24518
- Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Είναι συνταγματική η απόφαση του αρχηγού της ΕΛ.ΑΣ. για απαγόρευση δημόσιων συναθροίσεων; (Άποψη II)' (*Σύνταγμα Watch*, 15 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/einai-antisynagmatiki-i-apofasi-tou-arxigou-tis-elas-gia-apagorefsi-ton-dimosion-synathroiseon-apopsi-defteri/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Νόμιμη και συνταγματική η απόφαση απαγόρευσης της πορείας για το Πολυτεχνείο' (*Σύνταγμα Watch*, 14 Νοεμβρίου 2020)

<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/nomimi-kai-syntagmatiki-i-apofasi-apagorefsis-tis-poreias-gia-to-polytexneio/> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Πανδημία και περιοριστικά μέτρα: Περιορισμοί στα θεμελιώδη δικαιώματα και αρχή της επιφύλαξης του νόμου (Μέρος I)' (*Σύνταγμα Watch*, 7 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-perioristika-metra-periorismo-i-sta-themeliodi-dikaiomata-kai-arxi-tis-epifilaxis-tou-nomou-meros-i/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Πανδημία και περιοριστικά μέτρα (Μέρος II): Οι αρχές της αναλογικότητας και της απαγόρευσης παραβίασης του πυρήνα του δικαιώματος' (*Σύνταγμα Watch*, 29 Απριλίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/pandimia-kai-perioristika-metra-meros-ii-oi-arxes-tis-analogikotitas-kai-tis-apagorefsis-paraviasis-tou-pirina-tou-dikaiomatos/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Χαράλαμπος Τσιλιώτης, 'Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός – Σχόλιο στην ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 2387/2020' (*Σύνταγμα Watch*, 9 Δεκεμβρίου 2020) <<https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/syntagmatikos-o-ypochreotikos-emvoliasmos-scholio-stin-ste-d-tmima-2387-2020/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, 'Η υγειονομική κρίση του 2020 και η εντροπία του α-πολιτικού' (*constitutionalism.gr*, 20 Ιουνίου 2020) <<https://www.constitutionalism.gr/i-igeionomiki-krisi-tou-2020-kai-i-entropia-toy-apolitikou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Δημήτρης Χριστόπουλος, 'Υπακοή: Η εύθραυστη στιγμή της υγειονομικής κρίσης' *LIFO* (5 Απριλίου 2020) <<https://www.lifo.gr/stiles/ypakoi-i-eythraysti-stigmi-tis-ygeionomikis-krisis>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

## ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Giorgio Agamben, 'Lo stato d'eccezione provocato da un'emergenza immotivata' *il manifesto* (26 Φεβρουαρίου 2020) <<https://ilmanifesto.it/lo-stato-deccezione-provocato-da-unemergenza-immotivata/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

Martha Albertson Fineman, 'The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition' [2008] 20/1 *Yale Journal of Law & Feminism*

Yussef Al Tamimi, 'The protection of vulnerable groups and individuals by the European Court of Human Rights' [2015] 2016/5 *European Journal of Human Rights* 561-583

J. Alwang, P. B. Siegel, St. Jorgensen, 'Vulnerability as Viewed from Different Disciplines' [2001] no. SP 0115 *Social Protection discussion paper series* <<http://documents.worldbank.org/curated/en/636921468765021121/Vulnerability-a-view-from-different-disciplines>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

R. Armitage, L. B. Nellums, 'COVID-19 and the Gypsy, Roma and Traveller population' [2020] 185 *Public Health* 48 DOI: 10.1016/j.puhe.2020.06.003

Oddný Mjöll Arnardóttir, 'Vulnerability under Article 14 of the European Convention on Human Rights: Innovation or Business as Usual?' [2017] 4/3 *Oslo Law Review* 150-171, DOI:10.18261/issn.2387-3299-2017-03-03

Paul Bowen QC, 'Learning lessons the hard way – Article 2 duties to investigate the Government's response to the Covid-19 pandemic' (*UK Constitutional Law Association*, 29

- Απριλίου 2020) < <https://ukconstitutionallaw.org/2020/04/29/paul-bowen-gc-learning-lessons-the-hard-way-article-2-duties-to-investigate-the-governments-response-to-the-covid-19-pandemic/> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- Lisa Bowleg, 'We're Not All in This Together: On COVID-19, Intersectionality, and Structural Inequality' [2020] 110/7 AJPH DOI: 10.2105/AJPH.2020.305766
- Kate Brown, 'Vulnerability': Handle with Care ' [2011] 5/3 Ethics and Social Welfare 313-321 DOI: 10.1080/17496535.2011.597165
- Judith Butler, 'Capitalism Has its Limits' (*Verso*, 30 Μαρτίου 2020) < <https://www.versobooks.com/blogs/4603-capitalism-has-its-limits> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- T. Cannon, J. Twigg, J. Rowell, 'Social Vulnerability, Sustainable Livelihoods and Disasters' [2003] Report to DFID Conflict and Humanitarian Assistance Department (CHAD)
- D. Carrieri, F. Al. Peccatori, G. Boniolo, 'COVID-19: a plea to protect the older population' [2020] 19/72 International Journal for Equity in Health DOI: 10.1186/s12939-020-01193-5
- Robert Chambers, 'Editorial Introduction: Vulnerability, Coping and Policy' [1989] 20/2 IDS Bulletin DOI: 10.1111/j.1759-5436.1989.mp20002001.x
- Kimberle Crenshaw, 'Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics' [1989] 1989/1 University of Chicago Legal Forum < <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- Ir. Domenici, T. Rohmann, 'How to protect the Vulnerable?: Legal Implications of Vulnerability in Times of COVID-19' (*Verfassungsblog*, 15 Απριλίου 2020) < <https://verfassungsblog.de/how-to-protect-the-vulnerable/> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- A. van Dorn, R. E. Cooney, M. L. Sabin, 'COVID-19 exacerbating inequalities in the US' [2020] 395/10232 The Lancet 1243-1244 DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30893-X
- L. Eaves, K. F. Al-Hindi, 'Intersectional geographies and COVID-19' [2020] 10/2 Dialogues in Human Geography 132-136 DOI: 10.1177/2043820620935247
- Leilani Fahra, 'COVID-19 Guidance Note: Protecting those living in homelessness' (*United Nations: Human Rights*, 28 Απριλίου 2020)
- T. R. Frankenberger, M. Drinkwater, D. Maxwell, 'Operationalizing Household Livelihood Security: A holistic approach for addressing poverty and vulnerability' [2000] CARE
- Nancy Fraser, 'Rethinking Recognition' [2000] 3 New Left Review < <https://newleftreview.org/issues/ii3/articles/nancy-fraser-rethinking-recognition> > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- T. S. Gaynor, M. E. Wilson, 'Social Vulnerability and Equity: The Disproportionate Impact of COVID-19' [2020] 80/5 Public Administration Review 832-838 DOI: 10.1111/puar.13264
- Darell M. Gray II και λοιποί, 'COVID-19 and the other pandemic: populations made vulnerable by systemic inequity' [2020] 17 Nature Reviews Gastroenterology & Hepatology 520-522 DOI: 10.1038/s41575-020-0330-8

- Gerald Gutenschwager, 'Η πολιτική οικονομία της υγείας και της ασθένειας' [2016] 53 Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 24-49 DOI: 10.12681/grsr.9955
- Norbert Henninger, 'Mapping and Geographic Analysis of Human Welfare and Poverty – Review and Assessment' [1998] World Resources Institute Washington, D.C., USA < [http://pdf.wri.org/poverty\\_and\\_human\\_welfare.pdf](http://pdf.wri.org/poverty_and_human_welfare.pdf)> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- George Karavokyris, 'The Coronavirus Crisis-Law in Greece: A (Constitutional) Matter of Life and Death' (*Verfassungsblog*, 14 Απριλίου 2020) < <https://verfassungsblog.de/the-coronavirus-crisis-law-in-greece-a-constitutional-matter-of-life-and-death/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- D. Kidd και K. McIntosh, 'Social Media and Social Movements' [2016] 10/9 Sociology Compass 785–794, DOI: 10.1111/soc4.12399
- Nico Krisch, 'Institutions under Stress: Covid-19, Anti-Internationalism and the Futures of Global Governance' [2020] 1 Global Challenges <[https://globalchallenges.ch/issue/special\\_1/institutions-under-stress-covid-19-anti-internationalism-and-the-futures-of-global-governance/](https://globalchallenges.ch/issue/special_1/institutions-under-stress-covid-19-anti-internationalism-and-the-futures-of-global-governance/)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- Carol Levine και λοιποί, 'The Limitations of "Vulnerability" as a Protection for Human Research Participants' [2004] 4/3 The American Journal of Bioethics 44-49 DOI: 10.1080/15265160490497083
- Nathaniel M. Lewis και λοιποί, 'Disparities in COVID-19 Incidence, Hospitalizations, and Testing, by Area-Level Deprivation' [2020] 69/38 Weekly 1396-1373 DOI: 10.15585/mmwr.mm6938a4
- Victor Madrigal-Borloz, 'ASPIRE Guidelines on COVID-19 response and recovery free from violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity' (*United Nations: Human Rights*, 18 Ιουνίου 2020)
- M. Matache, J. Bhabha, 'Anti-Roma Racism is Spiraling during COVID-19 Pandemic' [2020] 22/1 Health and Human Rights Journal 379-382 < <https://www.hhrjournal.org/2020/04/anti-roma-racism-is-spiraling-during-covid-19-pandemic/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Cristina Mesa Vieira και λοιποί, 'COVID-19: The forgotten priorities of the pandemic' [2020] 136 Maturitas 38-41 DOI: 10.1016/j.maturitas.2020.04.004
- Branko Milanović, 'Inequalities and Covid-19' (*Brand New Europe*, 16 Σεπτεμβρίου 2020) < <https://braveneweuropa.com/branko-milanovic-inequalities-and-covid-19> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- Michael O' Boyle, 'The notion of "vulnerable groups" in the case law of the European Court of Human Rights' (Συνέδριο: The Constitutional Protection of Vulnerable groups: A Judicial Dialogue, Σαντιάγο, Χιλή, Δεκέμβριος 2015) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-LA\(2016\)003-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-LA(2016)003-e)> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- Ph. o'keefe, K. Westgate, B. Wisner, 'Taking the Naturalness out of Natural Disasters' [1976] 260/5552 Nature DOI: 10.1038/260566a0
- L. Peroni, Al. Timmer, 'Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law' [2013] 11/4 International Journal of Constitutional Law 1056-1085 DOI: 10.1093/icon/mot042

- Geoffrey Pleyers, 'The Pandemic is a battlefield. Social movements in the COVID – 19 lockdown' [2020] 16/4 Journal of Civil Society 295-312, DOI: 10.1080/17448689.2020.1794398
- Diana E. H. Russell, 'Defining Femicide' (Introductory speech presented to the United Nations Symposium on Femicide, Νοέμβριος 2012) <  
<https://www.femicideinCanada.ca/sites/default/files/2017-12/RUSSELL%20%282012%29%20DEFINING%20FEMICIDE.pdf> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Vandana Sharma και λουποί, 'Prioritizing vulnerable populations and women on the frontlines: COVID-19 in humanitarian contexts' [2020] 19/66 International Journal for Equity in Health DOI: 10.1186/s12939-020-01186-4
- J. A. Smith, J. Smith, 'COVID-19: Vulnerability and the power of privilege in a pandemic' [2020] 31/2 Health Promotion Journal of Australia 158-160 DOI: 10.1002/hpja.333
- M. Stevis-Gridneff και λουποί, 'We Are Like Animals': Inside Greece's Secret Site for Migrants' The New York Times (10 Απριλίου 2020) <  
<https://www.nytimes.com/2020/03/10/world/europe/greece-migrants-secret-site.html> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- Elizabeth Stubbins Bates, 'COVID-19 Symposium: Article 2 ECHR's Positive Obligations—How Can Human Rights Law Inform the Protection of Health Care Personnel and Vulnerable Patients in the COVID-19 Pandemic?' (*OpinioJuris*, 1 Απριλίου 2020) <  
<http://opiniojuris.org/2020/04/01/covid-19-symposium-article-2-echrs-positive-obligations-how-can-human-rights-law-inform-the-protection-of-health-care-personnel-and-vulnerable-patients-in-the-covid-19-pandemic/> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- Daniel Trilling, 'Greece has a deadly new migration policy – and all of Europe is to blame' *The Guardian* (27 Αυγούστου 2020) <  
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/27/greece-migration-europe-athens-refugees> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- J. Tsai, M. Wilson, 'COVID-19: a potential public health problem for homeless populations' [2020] 5/4 The Lancet 186-187 DOI: 10.1016/S2468-2667(20)30053-0
- Z. Wang, K. Tang, 'Combating COVID-19: health equity matters' [2020] 26 Nature Medicine 458-464 DOI: 10.1038/s41591-020-0823-6

## ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ / ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΣ ΤΥΠΟΣ

### ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- 'Ν. Αλιβιζάτος: Κανένα δικαστήριο δεν έχει κηρύξει τη διάταξη για τις συναθροίσεις αντισυνταγματική' *Η Καθημερινή* (15 Νοεμβρίου 2020)  
 <<https://www.kathimerini.gr/society/561159208/n-alivizatos-kanena-dikastirio-den-echei-kiryxei-ti-diataxi-gia-tis-synathroiseis-antisyntagmatiki/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- 'Ανακοίνωση ΟΕΝΓΕ για το πολυαναμενόμενο σχέδιο ενίσχυσης του ΕΣΥ' (*Ομοσπονδία Ενώσεων Νοσοκομειακών Γιατρών Ελλάδος*, 3 Μαρτίου 2021)  
 <<https://www.oengegr.com/post/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%AF%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BF%CE%B5%CE%BD%CE%B3%CE%B5-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF->

[%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%BF-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B5%CE%BD%CE%AF%CF%83%CF%87%CF%85%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B5%CF%83%CF%85](#) > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Απαγόρευση συναθροίσεων άνω των 100 ατόμων’ *Η Καθημερινή* (26 Ιανουαρίου 2021) <<https://www.kathimerini.gr/society/561241480/apagoreysi-synathroiseon-ano-ton-100-atomon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Βεβαίωση εμβολιασμού κατά του κορωνοϊού COVID-19’ (*gov.gr*) <<https://www.gov.gr/ipiresies/ugeia-kai-pronoia/koronoios-covid-19/pistopoietiko-emboliasμου>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Γενική απαγόρευση συναθροίσεων: Στις εξαιρετικές περιστάσεις είναι εξαιρετικά κρίσιμος ο πυρήνας των ελευθεριών’ (*Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*) <<https://www.hlhr.gr/%ce%b3%ce%b5%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b1%cf%80%ce%b1%ce%b3%cf%8c%cf%81%ce%b5%cf%85%cf%83%ce%b7-%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%b8%cf%81%ce%bf%ce%af%cf%83%ce%b5%cf%89%ce%bd-%cf%83%cf%84%ce%b9%cf%82/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Γίνε εθελοντής για την αντιμετώπιση της νόσου Covid-19’ (*Ελληνική Δημοκρατία: Υπουργείο Υγείας*) <<https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typou/press-releases/6937-gine-ethelonths-gia-thn-antimetwpsish-ths-nosoy-covid-19>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘ΔΕΛΤΙΟ ΤΥΠΟΥ: Πρόστιμα για «άσκοπη μετακίνηση» σε άστεγους στη Θεσσαλονίκη’ (*ΑΡΣΙΣ*, 3 Απριλίου 2020) <<https://www.arsis.gr/deltio-typou-prostima-askopi-metakinisi-se-astegoys-sti-thessaloniki/>> Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

‘Δυναμικά συλλαγήτρια για να πέσει το νομοσχέδιο Κεραμέως – Χρυσοχοϊδη’ *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (4 Φεβρουαρίου 2021) <[https://www.efsyn.gr/ellada/ekpaideysi/279939\\_dynamika-syllalitaria-gia-na-pesei-nomoshedio-kerameos-hrysochoidi](https://www.efsyn.gr/ellada/ekpaideysi/279939_dynamika-syllalitaria-gia-na-pesei-nomoshedio-kerameos-hrysochoidi)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Εθνικό Επιχειρησιακό Σχέδιο Εμβολιασμών κατά του COVID-19: Επιχείρηση «Ελευθερία»’ (*Εθνική Εκστρατεία Εμβολιασμού*, 11 Ιανουαρίου 2021) <<https://emvolio.gov.gr/diadiakasia-emvoliasμου>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Εισαγωγική τοποθέτηση του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη κατά την έναρξη της συνεδρίασης του Υπουργικού Συμβουλίου’ (*Ελληνική Δημοκρατία: Πρωθυπουργός*, 27 Φεβρουαρίου 2020) <<https://primeminister.gr/2020/02/27/23386>> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Ενημέρωση από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορωνοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα’ (*Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας*, 10 Απριλίου 2020) <<https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-apo-ton-yfyoyrgo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-niko-hardalia-kai-ton-14>> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Ενημέρωση από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά, τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορωνοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα και τον Υφυπουργό Ανάπτυξης και Επενδύσεων Νίκο Παπαθανάση’ (*Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας*, 2 Μαΐου 2020) <<https://www.civilprotection.gr/el/enimerosi-apo-ton-yfyoyrgo-politikis-prostasias-kai-diaheirisis-kriseon-niko-hardalia-ton-ekprosopo>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Ενημέρωση διαπιστευμένων συντακτών υγείας από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο

- κορωνοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα (16/3/2020) (Ελληνική Δημοκρατία: Υπουργείο Υγείας, 16 Μαρτίου 2020) <<https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typouy/press-releases/6895-enhmerwsh-diapisteymenwn-syntaktwn-ygeias-apo-ton-yfyoyrgo-politikhs-prostasias-kai-diaxeirishs-krisewn-niko-xardalia-kai-ton-ekproswpo-toy-yoyoyrgoy-ygeias-gia-to-neo-koronoio-kathghth-swthrh-tsiotra-16-3-2020>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Ενημέρωση διαπιστευμένων συντακτών υγείας από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορωνοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα’ (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας, 2 Απριλίου 2020) <<https://eody.gov.gr/enimerosi-diapisteymenon-syntakton-ygeias-apo-ton-yfyoyrgo-politikis-prostasias-kai-diacheirisis-kriseon-niko-chardalia-kai-ton-ekproso-po-toy-yoyoyrgoy-ygeias-gia-to-neo-koronoio-kathigiti-sotir-5/>> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Έντυπωμα για το ΠΑΜΕ στο Σύνταγμα εν μέσω καραντίνας [εικόνες + βίντεο]’ Η Εφημερίδα των Συντακτών (1 Μαΐου 2020) <[https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/241426\\_entyposiaki-protomagia-gia-pame-sto-syntagma-en-meso-karantinas-eikones](https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/241426_entyposiaki-protomagia-gia-pame-sto-syntagma-en-meso-karantinas-eikones)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Εξέγερση στις γυναικείες φυλακές Ελαιώνα Θήβας μετά τον θάνατο 42χρονης’ Έθνος (9 Απριλίου 2020) <[https://www.ethnos.gr/ellada/99042\\_exegersi-stis-gynaikies-fylakes-elaiona-thibas-meta-ton-thanato-42hronis](https://www.ethnos.gr/ellada/99042_exegersi-stis-gynaikies-fylakes-elaiona-thibas-meta-ton-thanato-42hronis)> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Ημερήσια έκθεση επιδημιολογικής επιτήρησης λοίμωξης από το νέο κορωνοϊό (COVID-19): Δεδομένα έως 16 Σεπτεμβρίου 2020, ώρα 15:00’ (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) <<https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2020/09/covid-gr-daily-report-16-09-2020.pdf>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Ημερήσια έκθεση επιδημιολογικής επιτήρησης λοίμωξης από το νέο κορωνοϊό (COVID-19): Δεδομένα έως 12 Νοεμβρίου 2020, ώρα 15:00’ (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) <<https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2020/11/covid-gr-daily-report-20201112.pdf>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Ημερήσια έκθεση επιδημιολογικής επιτήρησης λοίμωξης από το νέο κορωνοϊό (COVID-19): Δεδομένα έως 06 Φεβρουαρίου 2021, ώρα 15:00’ (Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας) <<https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2021/02/covid-gr-daily-report-20210206.pdf>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Ημερήσια Επισκόπηση: Ενημέρωση για την πορεία του Covid-19 στην Ελλάδα’ (covid19.gov.gr) <<https://covid19.gov.gr/covid19-live-analytics/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Θέσεις ΕΛΕΔΑ για τα Δικαιώματα σε Καιρούς Πανδημίας: Δημοκρατική Επαγρύπνηση και Ανάγκη Διαφύλαξης της Κοινωνικής Συνοχής’ (Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου) <<https://www.hlhr.gr/%ce%b8%ce%b5%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%83-%ce%b5%ce%bb%ce%b5%ce%b4%ce%b1-%ce%b3%ce%b9%ce%b1-%cf%84%ce%b1-%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%ce%b9%cf%89%ce%bc%ce%b1%cf%84%ce%b1-%cf%83%ce%b5-%ce%ba%ce%b1%ce%b9%cf%81/>> Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- ‘Κατευθυντήριες γραμμές για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στο πλαίσιο της διαχείρισης του COVID-19’ (Αρχή Προστασίας Δεδομένων, 18 Μαρτίου 2020) <<https://www.dpa.gr/el/enimerwtiko/prakseisArxis/kateythyntiries-grammes-gia-tin-epexergasia-dedomenon-prosopikoy>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Κατευθυντήριες γραμμές 2/2020: Λήψη μέτρων ασφάλειας στο πλαίσιο τηλεργασίας’ (Αρχή Προστασίας Δεδομένων, 15 Απριλίου 2020)



- ‘Κινητοποιήσεις: Επανεκκίνηση των αγώνων. Πανελλαδική Κινητοποίηση την Τρίτη 16 Ιουνίου 2020’ (Πανελλήνια Ομοσπονδία Εργαζομένων Δημοσίων Νοσοκομείων, 10 Ιουνίου 2020) <<https://www.poedhn.gr/kinitopoiiseis/item/5281-epanekkinisi-ton-agonon-panelladiki-kinitopoiisi-tin-triti-16-iouniou-2020>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Κορωνοϊός : Δεκαπλάσια τα κρούσματα στη δυτική Αττική από άλλες περιοχές της Αθήνας’ *Το Βήμα* (16 Δεκεμβρίου 2020) < <https://www.tovima.gr/2020/12/16/society/koronoios-dekaplasia-ta-krousmata-sti-dytiki-attiki-apo-alles-perioxes-tis-athinas/>> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Λάρισα: Αστυνομικά μπλόκα στη συνοικία με τα κρούσματα κορονοϊού’ *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (10 Απριλίου 2020) < [https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/238685\\_larisa-astynomika-mploka-sti-synoikia-me-ta-kroysmata-koronoioy](https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/238685_larisa-astynomika-mploka-sti-synoikia-me-ta-kroysmata-koronoioy)> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Μαζική στήριξη εργαζομένων και ανέργων κατά την πανδημία από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων’ (Ελληνική Δημοκρατία: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, 2 Μαρτίου 2021) < <https://ypurgasias.gov.gr/maziki-stirixi-ergazomenon-kai-anergon-kata-tin-pandimia-apo-to-ypourgeio-ergasias-kai-koinonikon-ypotheseon/>> Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- Μένουμε Σπίτι <<https://menoumespiti.gr/>> Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- ‘Μέτρα πρόληψης της διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19 και ευάλωτες ομάδες πληθυσμού’ (Συνήγορος του Πολίτη, 27 Μαρτίου 2020) < [https://www.synigoros.gr/?i=kdet.el.news.643469&fbclid=IwAR1kAZqU4aToqhF6wP4tKDG MnLxSggTe5gDRXaxTHYBiRXfzH\\_yr1J9k9dA](https://www.synigoros.gr/?i=kdet.el.news.643469&fbclid=IwAR1kAZqU4aToqhF6wP4tKDG MnLxSggTe5gDRXaxTHYBiRXfzH_yr1J9k9dA)> Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Μήνυμα του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη προς τους πολίτες για τον κορονοϊό’ (Ελληνική Δημοκρατία: Πρωθυπουργός, 11 Μαρτίου 2020) <<https://primeminister.gr/2020/03/11/23545>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Να ανακληθεί αμέσως η αντισυνταγματική απαγόρευση των συναθροίσεων’ *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (16 Νοεμβρίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/politiki/268742\\_na-anaklithei-amesos-i-antisyntagmatiki-apagoreysi-ton-synathroiseon](https://www.efsyn.gr/politiki/268742_na-anaklithei-amesos-i-antisyntagmatiki-apagoreysi-ton-synathroiseon)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Νομοθεσία για τον Covid-19’ ([covid19.gov.gr](https://www.covid19.gov.gr)) < <https://covid19.gov.gr/nomothesia-gia-ton-covid-19/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Ομιλία του Πρωθυπουργού Κυριάκου Μητσοτάκη στη Βουλή κατά την ενημέρωση του σώματος, σύμφωνα με το άρθρο 142Α του Κανονισμού, για την κυβερνητική πολιτική σχετικά με την αντιμετώπιση της πανδημίας’ (Ελληνική Δημοκρατία: Πρωθυπουργός, 12 Νοεμβρίου 2020) < <https://primeminister.gr/2020/11/12/25212>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Πολυτεχνείο: Στιγμές και γεγονότα από την επεισοδιακή... πορεία’ *Το Βήμα* (18 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.tovima.gr/2020/11/18/society/polytexneio-stigmes-kai-gegonota-apo-tin-epeisodiaki-poreia/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Προτεραιοποίηση εμβολιασμού κατά της Covid-19’ (Εθνική Εκστρατεία Εμβολιασμού, 19 Φεβρουαρίου 2021) <<https://emvolio.gov.gr/proteraiopoiisi-emvoliasmoy-kata-tis-covid-19>> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- ‘ΡΟΜ: Παρατηρητήριο Συνηγορίας και Προάσπισης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ρομά – Τα Πρώτα Αποτελέσματα της Πρωτοβουλίας’ (Πανελλήνια Συνομοσπονδία Ελλήνων Ρομά «Ελλάν Πασσέ», 11 Οκτωβρίου 2021) < <https://ellanpasse.com/2021/10/11/%cf%81%ce%bf%ce%bc->

[%cf%80%ce%b1%cf%81%ce%b1%cf%84%ce%b7%cf%81%ce%b7%cf%84%ce%b7%cf%81%ce%b9%ce%bf-%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%b7%ce%b3%ce%bf%cf%81%ce%b9%ce%b1%cf%83-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%cf%80%cf%81%ce%bf/](#) > Ανακτήθηκε την 15 Οκτωβρίου 2021

‘Ρομά για κορονοϊό: Ο Τσιόδρας μας στήριξε - Η πολιτεία όχι’ *News24/7* (6 Δεκεμβρίου 2020) < <https://www.news247.gr/syntefxeis/roma-gia-koronoio-o-tsiodras-mas-stirixe-i-politeia-ochi.9070211.html> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Στέρηση δικαιωμάτων κατά την αναστολή της διαδικασίας ασύλου στην Ελλάδα: Ανάλυση των επιπτώσεων της ελληνικής απόφασης να ανασταλεί η πρόσβαση στο άσυλο το Μάρτιο του 2020 στα δικαιώματα των αιτούντων άσυλο και στα εθνικά και ευρωπαϊκά ένδικα μέσα.’ (*Refugee Support Aegean*, Απρίλιος 2020) < <https://rsaegean.org/el/analysis-sterisi-dikaiomaton-kata-tin-anastoli-tis-diadikasias-asyloy-stin-ellada/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Συμβούλιο Απασχόλησης, Κοινωνικής Πολιτικής, Υγείας και Καταναλωτών, 14-15 Ιουνίου 2021’ (*Ευρωπαϊκό Συμβούλιο: Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*) < <https://www.consilium.europa.eu/el/meetings/epsco/2021/06/14-15/> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

Συνέντευξη με τον Ακρίτα Καϊδατζή *Η Εφημερίδα των Συντακτών* (11 Απριλίου 2020) <[https://www.efsyn.gr/politiki/synteyxeis/238838\\_tametrapoyepiblitikanehoyntoprotothyma-ti-dimokratia](https://www.efsyn.gr/politiki/synteyxeis/238838_tametrapoyepiblitikanehoyntoprotothyma-ti-dimokratia) > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Σύνταγμα και Απαγόρευση Συναθροίσεων’ (*Ένωση Δικαστών και Εισαγγελέων*, 15 Νοεμβρίου 2020) <<https://ende.gr/%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B8%CF%81%CE%BF%CE%B9%CF%83%CE%B5%CF%89/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Τα μέτρα που πήραμε στις δομές ήταν πιο αυστηρά από τα γενικά μέτρα για την προστασία από τον κορωνοϊό’ *Νότης Μηταράκης* (11 Απριλίου 2020) < <https://www.mitarakis.gr/press/81-tv/1991-metra-domes> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Υγιεινή των χεριών – Πληροφορίες για το κοινό’ (*Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας*) < <https://eody.gov.gr/mikroviaki-antochi-kai-loimoxeis-poy-syndeontai-me-choroys-parochisygeias/exonosokomeiako-perivallon-koinotita/ygieini-ton-cherion-plirofories-gia-to-koino/> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021

‘Χάρτης Υγειονομικής Ασφάλειας και Προστασίας από τη λοίμωξη covid-19’ (*covid19.gov.gr*) <<https://covid19.gov.gr/covid-map/> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Χρυσόγονος : Αντισυνταγματική η γενική απαγόρευση των συναθροίσεων’ *ΤΑ ΝΕΑ* (16 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.tanea.gr/2020/11/16/politics/antipoliteysi/xrysogonos-antisyntagmatiki-i-geniki-apagoreysi-ton-synathroiseon/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Χρυσοχοΐδης: Θα διερευνηθούν ευθύνες για την πορεία του ΚΚΕ - Δεν θα γίνουν εκδηλώσεις στην επέτειο Γρηγορόπουλου’ *Πρώτο Θέμα* (17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.protothema.gr/politics/article/1066263/hrusohoidis-tha-diereunithoun-euthunes-gia-tin-poreia-tou-kke-den-tha-ginoun-ekdiloseis-stin-epeteio-grigoropoulou/>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

## ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- 'Ableism: discrimination' (*Britannica*) < <https://www.britannica.com/topic/ableism> >  
Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'Actions for consideration in the care and protection of vulnerable population groups from COVID-19' (*World Health Organization*, 19 Μαΐου 2020) < <https://www.who.int/westernpacific/internal-publications-detail/WPR-DSE-2020-021-eng> >  
Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- 'Advice of the Subcommittee to States parties and national preventive mechanisms relating to the coronavirus disease (COVID-19) pandemic' (*United Nations*, 7 Απριλίου 2020) < <https://undocs.org/pdf?symbol=en/CAT/OP/10> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Ageing: Ageism' (*World Health Organization*) < <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/ageing-ageism> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'Athens protects vulnerable communities during COVID-19' (*World Health Organization*, 31 Αυγούστου 2020) < <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/athens-protects-vulnerable-communities-during-covid-19> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- 'CDC Social Vulnerability Index (CDC SVI): A tool to identify socially vulnerable communities' (*Agency for Toxic Substances and Disease Registry*) < [https://www.atsdr.cdc.gov/placeandhealth/svi/fact\\_sheet/fact\\_sheet.html](https://www.atsdr.cdc.gov/placeandhealth/svi/fact_sheet/fact_sheet.html) > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- 'Constitution' (*World Health Organization*) < <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- 'Corona geht auf Reisen: Urlauber bringen das Virus nach Griechenland' *Handelsblatt* (9 Ιουλίου 2020) < <https://www.handelsblatt.com/politik/international/tourismus-corona-geht-auf-reisen-urlauber-bringen-das-virus-nach-griechenland/25990334.html> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- 'Coronavirus disease (COVID-19): Herd immunity, lockdowns and COVID-19' (*World Health Organization*, 31 Δεκεμβρίου 2020) < <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/herd-immunity-lockdowns-and-covid-19> > ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- 'Coronavirus disease (COVID-19) Outbreak: Rights, Roles, and Responsibilities of Health Workers, Including Key Considerations for Occupational Safety and Health' (*World Health Organization*) < [https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-rights-roles-respon-hw-covid-19.pdf?sfvrsn=bcabd401\\_0](https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-rights-roles-respon-hw-covid-19.pdf?sfvrsn=bcabd401_0) > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- 'COVID-19 and human rights concerns for older persons' (*AGE Platform Europe*, 18 Μαΐου 2020) < <https://www.age-platform.eu/publications/covid-19-and-human-rights-concerns-older-persons> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'COVID-19 and people who use drugs' (*Correlation European Harm Reduction Network*) < <https://rm.coe.int/2021-ppg-covid19-pwud-eng/1680a18fff> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- 'COVID-19 and the human rights of migrants: Guidance' (*United Nations: Human Rights*, 7 Απριλίου 2020) < <https://digitallibrary.un.org/record/3861155> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

- ‘COVID-19 and the rights of persons with disabilities: Guidance’ (*United Nations: Human Rights*, 29 Απριλίου 2020) < [https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19\\_and\\_The\\_Rights\\_of\\_Persons\\_with\\_Disabilities.pdf](https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf) > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- ‘COVID-19: How to include marginalized and vulnerable people in risk communication and community engagement’ (*International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, World Health Organization*, 19 Μαρτίου 2020)
- ‘COVID-19 pandemic: urgent steps are needed to protect the rights of prisoners in Europe’ (*Commissioner for Human Rights*, 6 Απριλίου 2020) < [https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/covid-19/-/asset\\_publisher/5cdZW0AJBMLI/content/covid-19-pandemic-urgent-steps-are-needed-to-protect-the-rights-of-prisoners-in-europe](https://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/covid-19/-/asset_publisher/5cdZW0AJBMLI/content/covid-19-pandemic-urgent-steps-are-needed-to-protect-the-rights-of-prisoners-in-europe) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘COVID-19: Rapporteur denounces discrimination against Roma and Travellers’ (*Parliamentary Assembly*, 27 Μαρτίου 2020) < <https://pace.coe.int/en/news/7832/rapporteur-denounces-discrimination-against-roma-and-travellers-as-coronavirus-spreads> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘COVID-19 vaccine introduction toolkit’ (*World Health Organization*) <<https://www.who.int/tools/covid-19-vaccine-introduction-toolkit>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘COVID-19: Violence and neglect increases for older persons during lockdown, says UN expert’ (*United Nations: Human Rights*) < <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27163&LangID=E> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- ‘Declaration of the Committee of the Parties to the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention) on the implementation of the Convention during the COVID-19 pandemic’ (*Council of Europe*, 20 Απριλίου 2020)
- ‘Every worker is essential and must be protected from COVID-19, no matter what’ (*United Nations: Human Rights*) < [https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25892&fbclid=IwAR0RPSg43V89ahJPfr5389vq\\_4Ny-n1sQhEh9hz-OmAFEOeRigBlaZD7yuM](https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25892&fbclid=IwAR0RPSg43V89ahJPfr5389vq_4Ny-n1sQhEh9hz-OmAFEOeRigBlaZD7yuM) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Follow-up statement regarding the situation of persons deprived of their liberty in the context of the ongoing Covid-19 pandemic’ (*European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, 9 Ιουλίου 2020)
- ‘For many women and children, the home is not a safe place.’ (Statement by the President of GREVIO, Marcelline Naudi, on the need to uphold the standards of the Istanbul Convention in times of a pandemic, 24 Μαρτίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/grevio-receives-state-report-for-poland> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Global Multidimensional Poverty Index: What is the global MPI?’ (*Oxford Poverty & Human Development Initiative*) < <https://ophi.org.uk/multidimensional-poverty-index/> > ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- ‘Governments must ensure equal protection and care for Roma and Travellers during the COVID-19 crisis’ (*Commissioner for Human Rights*, 7 Απριλίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/governments-must-ensure-equal-protection-and-care-for-roma-and-travellers-during-the-covid-19-crisis> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

- 'Greece: Camp Conditions Endanger Women, Girls' (*Human Rights Watch*, 4 Δεκεμβρίου 2019) < <https://www.hrw.org/news/2019/12/04/greece-camp-conditions-endanger-women-girls> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Greece: Events of 2020' (*Human Rights Watch*) < <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/greece> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Joint Guidance Note on the Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Human Rights of Migrants' (*UN Office of the High Commissioner for Human Rights*, 26 Μαΐου 2020) < <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/CMWSPMJointGuidanceNoteCOVID-19Migrants.pdf> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Older persons need more support than ever in the age of the Covid-19 pandemic' (*Commissioner for Human Rights*, 20 Μαρτίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/older-persons-need-more-support-than-ever-in-the-age-of-the-covid-19-pandemic> > ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'People with Certain Medical Conditions' (*Centers for Disease Control and Prevention*, 13 Μαΐου 2021) <<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/people-with-medical-conditions.html> > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- 'Persons with disabilities must not be left behind in the response to the COVID-19 pandemic' (*Commissioner for Human Rights*, 2 Απριλίου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/persons-with-disabilities-must-not-be-left-behind-in-the-response-to-the-covid-19-pandemic> > ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'Planning permission' (*gov.uk*) <<https://www.gov.uk/planning-permission-england-wales> > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- 'Policy Brief: A Disability – Inclusive Response to COVID-19' (*United Nations*, Μάιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-disability-inclusive-response-covid-19> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'Policy Brief: COVID-19 and People on the Move' (*United Nations*, Ιούνιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-covid-19-and-people-move> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on older persons' (*United Nations*, Μάιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-older-persons> > Ανακτήθηκε την 5 Οκτωβρίου 2021
- 'Policy Brief: The Impact of COVID-19 on women' (*United Nations*, Απρίλιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-impact-covid-19-women> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Policy Brief: The World of Work and COVID-19' (*United Nations*, Ιούνιος 2020) < <https://unsdg.un.org/resources/policy-brief-world-work-and-covid-19> > Ανακτήθηκε την 7 Οκτωβρίου 2021
- 'Preparedness, prevention and control of coronavirus disease (COVID-19) for refugees and migrants in non-camp settings' (*World Health Organization*, 17 Απριλίου 2020) < [https://www.who.int/publications/i/item/preparedness-prevention-and-control-of-coronavirus-disease-\(covid-19\)-for-refugees-and-migrants-in-non-camp-settings](https://www.who.int/publications/i/item/preparedness-prevention-and-control-of-coronavirus-disease-(covid-19)-for-refugees-and-migrants-in-non-camp-settings) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- 'Preparedness, prevention and control of COVID-19 in prisons and other places of detention' (*World Health Organization*, 15 Μαρτίου 2020) < <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/prisons-and-health/publications/2020/preparedness,->

- [prevention-and-control-of-covid-19-in-prisons-and-other-places-of-detention,-15-march-2020-produced-by-whoeurope](#) > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Progress of the World’s Women 2000’ (*UNIFEM: United Nations Development Fund for Women*) < <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2000/1/progress-of-the-world-s-women-2000> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Redefining vulnerability in the era of COVID-19’ Editorial [2020] 395/10230 *The Lancet* 1089 DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30757-1
- ‘Risk factors and risk groups’ (*European Centre for Disease Prevention and Control*, 26 Απριλίου 2021) <<https://www.ecdc.europa.eu/en/covid-19/latest-evidence/risk-factors-risk-groups> > ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021
- ‘Roma and Travellers: About us’ (*Council of Europe*) < <https://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/about-us> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Social Distancing: Keep a Safe Distance to Slow the Spread’ (*Centers for Disease Control and Prevention*, 17 Νοεμβρίου 2020) <<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/prevent-getting-sick/social-distancing.html>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Statement by the Bureau of the European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) on the impact of the Covid-19 pandemic and related government responses on groups of concern to ECRI’ (*European Commission against Racism and Intolerance*, 19 Μαΐου 2020) < <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/statements> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Statement by the UN Working Group on discrimination against women and girls: Responses to the COVID-19 pandemic must not discount women and girls’ (*United Nations: Human Rights*) <<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25808&LangID=E> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘Statement of principles relating to the treatment of persons deprived of their liberty in the context of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic’ (*European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*, 20 Μαρτίου 2020)
- ‘Statement on COVID-19 and social rights’ (*European Committee of Social Rights*, 24 Μαρτίου 2021)
- ‘Statement on the COVID-19 pandemic and national minorities’ (Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, *Council of Europe*, 28 Μαΐου 2020)
- ‘Statement on the processing of personal data in the context of the COVID-19 outbreak’ (*European Data Protection Board*, 20 Μαρτίου 2020) <[https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/statements/statement-processing-personal-data-context-covid-19-outbreak\\_en](https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/statements/statement-processing-personal-data-context-covid-19-outbreak_en)> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021
- ‘Time to Care: Unpaid and Underpaid Care Work and the Global Inequality Crisis’ (*OXFAM*) < <https://indepth.oxfam.org.uk/time-to-care/> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021
- ‘The parlous state of poverty eradication’ (*Human Rights Council*, 44<sup>th</sup> session, 7 Ιουλίου 2020) < <https://undocs.org/A/HRC/44/40> > ανακτήθηκε την 2 Αυγούστου 2021
- ‘The rights and health of refugees, migrants and stateless must be protected in COVID-19 response: A joint statement by UNHCR, IOM, OHCHR and WHO’ (*United Nations: Human Rights*) <

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25762&LangID=E> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Virtual press conference on COVID-19 in the Western Pacific: Remarks by Dr Takeshi Kasai’  
(*World Health Organization*, 18 Αυγούστου 2020)

<<https://www.who.int/westernpacific/news/speeches/detail/virtual-press-conference-on-covid-19-in-the-western-pacific>> ανακτήθηκε την 1 Απριλίου 2021

‘Visit to Greece: Report of the Working Group on discrimination against women and girls’  
(*United Nations: General Assembly*, 29 Ιουνίου 2020) <

<https://digitallibrary.un.org/record/3874883> > Ανακτήθηκε την 9 Οκτωβρίου 2021

‘Underlying Medical Conditions’ (*Centers for Disease Control and Prevention*, 13 Μαΐου 2021)

<<https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/clinical-care/underlyingconditions.html>  
> ανακτήθηκε την 28 Ιουλίου 2021

Ιστότοποι που συμβάλλουν στη συνταγματική προβληματική της νόσου Covid - 19

<https://www.democratic-decay.org/blog-posts>

<https://ukconstitutionallaw.org/>

<https://blog.harvardlawreview.org/category/constitutional-law/>

<https://verfassungsblog.de/>

<https://blog.iuspoliticum.com/>

<https://lexatlas-c19.org/>

<https://www.constitutionalism.gr/>

<https://www.syntagmawatch.gr/>